

Markavvattning och rensning

Handbok för tillämpningen av
bestämmelserna i 11 kapitlet i miljöbalken

Kompletteringar till handboken finns på:
www.naturvardsverket.se/vagledning-markavvattning

HANDBOK 2009:5 • UTGÅVA 1 • AUGUSTI 2009

Markavvattning och rensning

Handbok för tillämpningen av bestämmelserna i 11 kap. miljöbalken

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

Orderfax: 08-505 933 99

E-post: natur@cm.se

Postadress: CM-Gruppen, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/bokhandeln

Naturvårdsverket

Tel 08-698 10 00, fax 08-20 29 25

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, SE-106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

ISBN 978-91-620-0163-6.pdf

ISSN 1650-2361

Elektronisk publikation

Handbok 2009:5, utgåva 1

© Naturvårdsverket 2009

Tryck: CM Gruppen AB, Bromma 2009

Omslagsfoto: Den stora bilden med dike, Anders Skarstedt,
den lilla bilden med dike, Christer Södereng och
grävaren, Lennart Rudqvist, Skogsstyrelsen

Förord

Syftet med denna handbok är att underlätta provnings- och tillsynsmyndigheternas tillämpning av bestämmelserna i MB och tillhörande förordningar som reglerar frågor om markavvattning. Handboken ersätter Naturvårdsverkets allmänna råd 96:3 Markavvattning - Tillämpning av naturvårdslagens bestämmelser enligt 18c och 18d §§.

Handboken är i första hand tänkt som ett stöd vid tillämpningen av bestämmelserna i 11 kap. MB om markavvattning. En samsyn mellan myndigheterna om tillämpningen gynnar verksamhetsutövarna genom större enhetlighet över landet. Även om myndigheterna är den primära målgruppen kan förhoppningsvis också verksamhetsutövare, ideella organisationer, markägare, entreprenörer och allmänheten ha nytta av vägledningen.

Handboken kan dessutom vara ett stöd i myndigheternas arbete med vattenförvaltningen, havsmiljön och miljö kvalitetsmålen *Ingen övergödning, Levande sjöar och vattendrag, Grundvatten av god kvalitet, Hav i balans samt Levande kust och skärgård, Myllrande våtmarker, Bara naturlig försurning* och *Gifrfri miljö*.

Flera centrala myndigheter berörs av hur bestämmelserna om markavvattning tillämpas. Utöver Naturvårdsverket är Jordbruksverket och Skogsstyrelsen direkt berörda, och för att nå samsyn har Naturvårdsverket under arbetets gång fört diskussioner med de båda myndigheterna.

Handboken är ett av flera vägledande dokument för hur bestämmelserna om vattenverksamheter ska tillämpas.

Handboken har tagits fram inom Naturvårdsverkets miljörettsliga avdelning utifrån underlag som Miljösamverkan Sverige har utarbetat¹. Naturvårdsverkets bearbetning av underlaget har letts av Anne Thorén.

Stockholm 2009

Naturvårdsverket
Kerstin Cederlöf

¹ Ett samverkansprojekt som drivs av länsstyrelserna.

Innehåll

FÖRORD	3
LÄSANVISNING	10
SAMMANFATTNING	12
FÖRKORTNINGAR AV LAGSTIFTNING, DOMSTOLAR OCH MYNDIGHETER	14
1. MARKAVVATTNING	15
1.1 Markavvattning är en vattenverksamhet	15
1.2 Markavvattningsförbud i vissa delar av landet	17
1.3 Absolut tillståndsplikt för all markavvattning med vissa undantag	18
1.4 Åtgärder som är markavvattning enligt miljöbalken	19
1.4.1 Dikning	19
1.4.2 Invallning som skydd mot vatten	21
1.4.3 Sjösänkning m.m.	21
1.5 Åtgärder som inte är markavvattning	22
1.5.1 Åtgärder i diken som inte är markavvattning	22
1.5.2 Kulvertering	24
1.5.3 Rensning och återställande	24
1.5.4 Avledande av avloppsvatten	26
1.5.5 Utfyllnad i vattenområde	27
1.5.6 Dränering av husgrunder på torr mark	27
1.5.7 Tillfälligt skydd mot översvämning	28
1.6 Begränsad tillståndsplikt	28
1.6.1 Dikning i samband med torvtäkt	28
1.6.2 Täckdikning på jordbruksmark	28
2 EFFEKTER I MILJÖN	29
2.1 Markavvattning, våtmarker och vattenmiljöer	29
2.2 Markavvattningens miljöeffekter	30
2.3 Miljöeffekter av rensning	32
2.4 Invallningar	33
2.5 Markavvattning och vattenförvaltning	33
2.6 Markavvattning och miljö kvalitetsmålen	34
2.7 Våtmarker i olika delar av landet	35
2.7.1 Våtmarkstyper	35
2.7.2 Inventering av våtmarker och sumpskogar	37

2.7.3	Naturvärdesklassning och riktlinjer för exploatering	38
3	ÅTGÄRDER FÖR ATT BEGRÄNSA NEGATIVA MILJÖEFFEKTER	41
3.1	Åtgärder vid invallning	41
3.2	Åtgärder vid markavvattning	41
3.3	Vid rensning	42
3.3.1	Förebygg rensningsbehovet!	42
3.3.2	Planera en rensning - Tänk efter före!	44
3.4	Att genomföra en rensning	49
3.4.1	Ange referenspunkter och bottennivåer	49
3.4.2	Gräv aldrig i en hård botten	50
3.4.3	Spara träd och buskar	50
3.4.4	Var rädd om slänterna	51
3.4.5	Hantera rensmassorna klokt	51
3.4.6	Begränsa grumling	54
4	MOTSTÅENDE INTRESSEN	55
5	PRÖVNING	57
5.1	Dispens från markavvattningsförbudet	57
5.1.1	Länsstyrelsen prövar dispensen	59
5.2	Tillstånd prövas av länsstyrelsen eller miljödomstol	59
5.2.1	Avgifter för en ansökan	59
5.2.2	Länsstyrelsens tillståndsprövning	60
5.3	Miljödomstolens prövning	62
5.4	Förutsättningar för tillstånd	63
5.4.1	Rådighet	63
5.4.2	Fiskets förutsättningar ska behållas	63
5.4.3	Villkor och tidsbegränsning	63
5.4.4	Tillstånd eller dispens får inte ges i strid med detaljplan eller områdesbestämmelser	64
5.4.5	Skadeförebyggande åtgärder och kompensationsåtgärder	64
5.4.6	Oförutsedd skada	65
5.4.7	Samordning med VFF	65
5.5	Anmälningsplikt vid rensning om fisket kan påverkas	66
6	TILLSTÅNDS GILTIGHET, OMRÖVNING OCH AVVECKLING	67
6.1	Tillstånds rättsverkan	67
6.1.1	Tillstånd enligt miljöbalken	67

6.1.2	Tillstånd enligt äldre lagstiftning	67
6.1.3	Lagligförklaring av äldre markavvattningsföretag	67
6.2	När upphör ett tillstånd att gälla?	68
6.2.1	Tillsynsmyndigheten kan verka för att få ett tillstånd återkallat och fortsatt verksamhet förbjuden	68
6.2.2	Verksamhetsutövaren kan begära att tillståndet upphör att gälla och att anläggningen får tas bort	69
6.2.3	Förändringar i en samfällighet	69
6.2.4	Avveckling av markavvattningsföretag	69
6.3	Skäl för att ett tillstånd förfaller	70
6.3.1	Inte utfört inom angiven arbetstid	70
6.3.2	Bristande underhåll	70
6.3.3	Övergivet markavvattningsföretag	70
6.4	Omprövning av tillstånd	71
6.4.1	Omprövning initierad av myndighet	71
6.4.2	Omprövning initierad av verksamhetsutövaren	72
7	UNDERHÅLL AV VATTENANLÄGGNINGAR	73
7.1	Underhållsansvarets omfattning	73
7.1.1	Ändrade förutsättningar	74
7.2	Markavvattningssamfällighet	74
7.2.1	Delägarförvaltning	75
7.2.2	Föreningsförvaltning	75
7.2.3	Förordnande av syssloman	75
7.2.4	Äldre vattensamfälligheter	75
7.3	Underhåll genom rensning	76
7.3.1	Samrådsplikt enligt 12 kap. 6 § miljöbalken	79
7.3.2	Anmälan till Skogsstyrelsen	80
7.3.3	Rensning som berör områden med särskilt skydd	80
7.3.4	Uppläggning av rensmassor	81
7.3.5	Underhåll av broar och trummor under vägar	82
7.4	Begreppet nytt naturtillstånd	82
8	EGENKONTROLL	84
8.1	Verksamhetsutövarens ansvar	84
8.2	Egenkontrollens omfattning	84
8.3	Egenkontrollens utformning	85
8.3.1	Markavvattning vid normal drift	86
8.3.2	Dikning och rensning	86

8.3.3	Provtagning	87
8.3.4	Dokumentation av egenkontrollen	88
9	TILLSYN	89
9.1	Tillsynsmyndigheter	89
9.2	Underlag för att planera tillsynen	90
9.2.1	Att hitta rätt verksamhetsutövare	91
9.3	Att genomföra tillsyn	91
9.3.1	Övergivna markavvattningsföretag	92
9.3.2	Höjdsystem med fixpunkt	92
9.3.3	Tillsyn till följd av klagomål	93
9.3.4	Föreläggande om upplysningar	93
9.4	Tillsynsingripanden	94
9.4.1	Råd eller föreläggande om åtgärder	94
9.5	Tillsyn över enskilda intressen.	94
10	MARKAVVATTNING SOM HAR PRÖVATS I ANNAN ORDNING	95
10.1	Tillåtlighetsprovning enligt 17 kap. MB	95
10.2	Provning enligt väglagen och lagen om byggande av järnvägar	95
10.3	Provning av torvtäkter	95
10.4	Områdesskydd enligt (7 kap. MB)	96
10.4.1	Naturresevat m.m.	96
10.4.2	Biotopskydd och artskydd	96
10.4.3	Strandskydd	97
10.4.4	Natura 2000-områden	98
10.5	Särskilda bestämmelser om skydd för djur- och växtarter (8 kap. MB)	99
10.6	Miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd (9 kap. MB)	99
10.7	Markavvattning inom förorenat område (10 kap. MB)	100
10.8	Övrig lagstiftning av betydelse för markavvattning	100
10.8.1	Plan- och bygglagen	100
10.8.2	Beslut enligt fastighetsbildningslagen	102
10.8.3	Kulturminneslagen	102
11	CENTRALA BEGREPP OCH DEFINITIONER	103
12	LITTERATURLISTA	106
	BILAGA 1 UTFORMNING AV EN DISPENSANSÖKAN	109

BILAGA 2 UTFORMNING AV EN ANSÖKAN OM TILLSTÅND	110
BILAGA 3 TILLSTÅND ENLIGT TIDIGARE LAGSTIFTNING	111
BILAGA 4 MARKAVVATTNING TILL NYTTA OCH FÖRTRET GENOM HISTORIEN	114
BILAGA 5 JURIDISK SAMMANSTÄLLNING	119

Läsanvisning

Denna handbok om markavvattning och rensning är ett av flera vägledande dokument som beskriver hur bestämmelserna i 11 kap. MB lämpligen tillämpas. Den syftar till att fördjupa den mer översiktliga beskrivning som finns i Naturvårdsverkets handbok Vattenverksamheter – handbok för tillämpningen av 11 kapitlet i miljöbalken (2008:5). Vi har i så stor uträkning som möjligt försökt undvika upprepningsar. Denna handbok tar därför inte upp tillämpningen av de mer allmänna bestämmelserna. För vägledning i sådana frågor hänvisas till handboken om vattenverksamhet.

Handboken är generell på så sätt att den är inriktad på att beskriva hur bestämmelserna om markavvattning och rensning bör tillämpas oavsett vilken typ av markanvändning eller vattendrag som är berörd av åtgärderna. Skrivningarna om rensning begränsas till sådana vattendrag som utgör en vattenanläggning i anslutning till markavvattning.

Också hamnar och farleder kan omfattas av underhåll i form av rensning enligt 11 kap. 17 § MB. Rensningar i sådana anläggningar beskrivs i en planerad handbok, Muddring och hantering av muddermassor.

För att avsluta en vattenverksamhet krävs att vattenanläggningen² rivs ut. Begreppet utrivning är inte helt rättvisande i fråga om diken. Vi har därför valt att i denna handbok skriva ”ta bort” istället för den juridiskt mer korrekta termen utrivning.

Handboken inleds med en kort sammanfattning. Därefter finns en förteckning av de förkortningar som används. I första kapitlet beskrivs vad markavvattning är, såväl praktiskt som utifrån gällande lagstiftning.

I kapitel 2 finns en allmän översikt av de miljöeffekter som är typiska vid markavvattning och rensning. Kapitel 3 beskriver vilka åtgärder som kan vidtas för att minska de negativa miljöeffekterna.

I kapitel 4 redovisas motstående intressen. Bestämmelserna om prövning beskrivs i kapitel 5.

Bestämmelser som gäller ett tillstånds giltighet och omprövning, liksom avveckling av ett markavvattningsföretag behandlas i kapitel 6. Verksamhetsutövarens ansvar för underhåll framgår av kapitel 7.

Verksamhetsutövarens ansvar för att kontrollera miljöpåverkan från den egna verksamheten redovisas i kapitel 8 och myndigheternas arbete med tillsyn tas upp i kapitel 9.

Tillstånd för markavvattning kan i vissa fall ha prövats i samband med en annan tillståndsprövning enligt miljöbalken (MB). Vad som då gäller beskrivs i kapitel 10.

I kapitel 11 finns en redovisning av centrala begrepp och definitioner. I kapitel 12, slutligen, finns en lista med referenslitteratur.

Avslutningsvis finns bilagor som klargör vilka uppgifter som bör ingå i en ansökan om dispens från markavvattningsförbudet (bilaga 1) och i en ansökan om

² 11 kap 19-22 §

tillstånd för markavvattning (bilaga 2). I bilaga 3 beskrivs vad tillstånd enligt tidigare lagstiftning innebär. En historisk tillbakablick på markavvattningen finns i bilaga 4. Slutligen finns en juridisk sammanställning i bilaga 5 med resonemang kring några centrala begrepp utifrån refererat av ett antal domar.

För kontinuerligt uppdatering av domar hänvisar vi till Domstolsverkets och Tillsyns- och föreskriftsrådets webbsidor.

Sammanfattning

Markavvattning är de åtgärder som utförs för att avlägsna oönskat vatten (dränera mark) eller skydda mot vatten. För att en åtgärd ska vara markavvattning i miljöbalkens mening krävs att syftet med åtgärden är att varaktigt öka markens lämplighet för ett visst ändamål. Markavvattning är en juridisk definition³ som inte ska blandas ihop med den hydrologiska definitionen av markvatten.

Tillstånd krävs alltid för markavvattning⁴. I större delen av södra och mellersta Sverige råder förbud mot markavvattning. Där krävs dispens från markavvattningsförbudet⁵ om tillstånd ska kunna ges. Länsstyrelsen prövar dispenser. Tillstånd för markavvattning prövas av länsstyrelsen eller miljödomstolen.

Rensning⁶ är en form av underhåll av ett tillståndsgivet eller på annat sätt lagligt dike. Sediment och vegetation får rensas till det djup och läge som är reglerat i beslut eller som på annat sätt är lagligt. En rensning får inte medföra ökad markavvattning. Tillstånd och dispens när det gäller biotopskydd⁷, artskydd⁸ och Natura-2000-bestämmelserna⁹ kan vara en förutsättning för markavvattning och rensning.

Såväl markavvattning som rensning påverkar naturmiljön. Till exempel kan hydrologin påverkas och närsalter och giftiga ämnen läcka ut. Den fysiska förändringen av bottenmiljön i vattendrag och diken påverkar bl.a. fisk. Markanvändningen, åtgärdernas omfattning och hur de genomförs har betydelse för hur stor påverkan blir.

Verksamhetsutövaren är ansvarig för att kontrollera miljöpåverkan. Tillsyn över vattenverksamheter bedrivs av länsstyrelsen. Länsstyrelsen kan överlåta sitt tillsynsansvar till kommunen¹⁰.

Här följer en sammanfattning av de åtgärder som Naturvårdsverket efter samråd med andra centrala myndigheter bedömer som markavvattning enligt 11 kap. 2 § MB punkt 4 och åtgärder som inte bedöms vara markavvattning.

Åtgärder som är markavvattning enligt miljöbalken

Dikning:

- Nyanläggning av ett dike eller ökning av avvattningsförmågan i ett befintligt dike eller vattendrag.
- Rätning eller ändring av befintliga diken som syftar till ökad markavvattning.
- Anläggning av diken vid väg eller järnväg, om de är en förutsättning för att anlägga eller skydda vägkroppen mot vatten från den omgivande marken.

³ 11 kap. 2 § punkt 4 MB

⁴ 11 kap. 13 § MB

⁵ 11 kap. 14 § MB

⁶ 11 kap. 15 § MB

⁷ 7 kap. 11 §

⁸ 4 och 7 §§ AF

⁹ 7 kap. MB 7 kap. 27-29 b §§ MB

¹⁰ 26 kap. 3 § MB

Permanent invallning: Anläggning av en vall eller annan anläggning för att skydda mot vatten

Bortledande av vatten: Sänkning eller avtappning av ett vattenområde

Avvattnande åtgärder som inte är markavvattning enligt miljöbalken

Åtgärderna kräver dock ofta tillstånd enligt andra bestämmelser i MB.

Vissa former av *Dikning* nämligen

- åtgärder i diken som inte medför en ökad markavvattning.
- diken som enbart är avsedda för att avleda dagvatten från en väg eller järnväg.
- kompensationsdikning
- skyddsdikning

Kulvertering - Rörläggning av ett befintligt dike

Rensning och återställande - Åtgärder för att bibehålla den avvattnande förmågan (djup och läge) samt åtgärder för att återställa ett vattendrag som avvikit från sitt tidigare läge eller på något annat sätt ändrat sitt lopp.

Avledande av avloppsvatten- Avloppsvatten definieras i 9 kap. 2 § MB och avlopp i 2 § lag (2006:412) om allmänna vattentjänster.

Utfyllnad i ett vattenområde – för att skapa en vattenanläggning eller skydda mot vatten.

Dränering av husgrunder på torr till fuktig mark- skydda mot inträngande grundvatten och fukt.

Tillfälligt skydd mot översvämning - t.ex. en tillfällig invallning

Markavvattnande åtgärder med begränsad tillståndsplikt

Dikning inom koncessionsområde för torvtäkt – tillståndsprövning enligt torvlagen.

Viss täckdikning av jordbruksmark – om det är sannolikt att varken enskilda eller allmänna intressen kommer att skadas behöver tillstånd inte sökas för dräneringsrör som har en maximal diameter av 300 mm¹¹.

¹¹ 11 kap. 13 § MB

Förkortningar av lagstiftning, domstolar och myndigheter

Domstolar

MD	Miljödomstolen
MÖD	Miljööverdomstolen
HD	Högsta domstolen
VD	Vattendomstolen
VÖD	Vattenöverdomstolen

Lagar och förordningar

AF	Artskyddsförordning (2007:845)
FBL	Fastighetsbildningslagen (1970:988)
FMH	Förordning (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd
FVE	Förordning (1998:901) om verksamhetsutövares egenkontroll
FVV	Förordning (1998:1388) om vattenverksamhet m.m.
KML	Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.
LSV	Lag (1998:812) med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet
LSVP	Lag (1998:813) om införande av lagen med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet
MB	Miljöbalken (1998:808), som trädde i kraft den 1/1 1999
MP	Lag (1998:811) om införande av miljöbalken
NVL	Naturvårdslagen (1964:822)
PBL	Plan- och bygglagen (1987:10)
Prop.	Regeringens proposition 1997/98:45 Miljöbalk
VFF	Förordning (2004:660) om förvaltning av kvaliteten på vattenmiljön
VL	1983 års vattenlag (1983:291), som trädde i kraft den 1/1 1984.
ÄVL	1918 års vattenlag (1918:523), som trädde i kraft den 1/1 1919. ”Äldre vattenlagen”.

Myndigheter m.m.

SvK	Affärsverket svenska kraftnät
-----	-------------------------------

1. Markavvattning

1.1 Markavvattning är en vattenverksamhet

Vattenverksamhet definieras i 11 kap. 2 § MB som

1. uppförande, ändring, lagning och utrivning av dammar eller andra anläggningar i vattenområden, fyllning och pålning i vattenområden, bortledande av vatten från eller grävning, sprängning och rensning i vattenområden samt andra åtgärder i vattenområden om åtgärden syftar till att förändra vattnets djup eller läge,
2. bortledande av grundvatten och utförande av anläggningar för detta,
3. tillförsel av vatten för att öka grundvattenmängden samt utförande av anläggningar och åtgärder för detta, och
4. åtgärder som utförs för att avvattna mark, när det inte är fråga om avledande av avloppsvatten, eller som utförs för att sänka eller tappa ur ett vattenområde eller för att skydda mot vatten, när syftet med åtgärden är att varaktigt öka en fastighets lämplighet för något visst ändamål (markavvattning).

Markavvattning är en vattenverksamhet. Det framgår av fjärde punkten ovan.

De bestämmelser om vattenverksamhet som huvudsakligen har miljöanknytning finns i MB, medan övriga bestämmelser finns i lagen (1998:812) med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet (LSV). Detta kan sägas vara den ledande principen för bestämmelsernas fördelning på olika författningar.

I LSV finns bland annat bestämmelser om rådighet över vatten och om olika typer av vattensamfälligheter. Dessutom innehåller förordningen (1998:1388) om vattenverksamhet m.m. (FVV) specifika bestämmelser om vattenverksamheter.

De flesta av de verksamheter som faller inom MB:s definition av vattenverksamhet handlar om att använda yt- eller grundvatten för ett visst ändamål, s.k. lukrativ vattenrätt. Det kan t.ex. röra sig om att producera elkraft i vattenturbiner, transportera gods via hamnar och farleder, bevattna jordbruksgrödor eller pumpa upp dricksvatten ur grundvattenmagasin. Från ren exploateringssynpunkt kan man uttrycka det som att vattnet är till nytta.

I många fall är det däremot inte vattnet utan marken som är intressant. Vattnet utgör snarare ett problem. Genom dikning, invallning och bortpumpning försöker man då göra marken bättre lämpad för något ändamål. Den gemensamma benämningen på sådana åtgärder är markavvattning, s.k. defensiv vattenrätt.

MB:s bestämmelser, begrepp och definitioner rörande markavvattning är till väsentliga delar desamma som i den tidigare vattenlagen (VL). Bestämmelserna om bevarande och dispensprövning av markavvattningsföretag kommer i huvudsak från den tidigare naturvårdslagen. Observera också att det före år 1986 inte krävdes någon prövning från miljösynpunkt för markavvattning, med undantag för eventuellt samråd enligt 20 § NVL. I bilaga 4 redovisas den tidigare vattenlagstiftningen.

Markavvattning är de åtgärder som utförs för att avlägsna vatten (dränera mark) eller skydda mot vatten. För att åtgärden ska vara en markavvattning i MB:s mening krävs att syftet med åtgärden är att *varaktigt* öka markens lämplighet för ett visst ändamål, exempelvis odling, bebyggelse, torvtäkt, vägbyggnad, trädgårdsanläggning eller golfbanor. Det är *effekten* av markavvattningen som ska vara varaktig¹². Det innebär att en tillfällig åtgärd kan vara markavvattning om effekten av den blir varaktig.

Markavvattnande åtgärder var tidigare mycket vanliga för att öka produktionen inom jordbruk och skogsbruk. I dag används markavvattning främst för att förbättra mark inför utbyggnad av nya bostadsområden, vägar eller annan samhällsbyggnad.

Exempel på åtgärder för att avlägsna vatten är dikning, fördjupning eller utvidgning av vattendrag och sjösänkning. Åtgärder för att skydda mot vatten är t.ex. invallning mot återkommande översvämningar.

En verksamhet eller åtgärd som är markavvattning enligt MB betraktas som en sådan verksamhet även om den dessutom omfattas av en annan punkt i 11 kap. 2 § MB. En sådan verksamhet är uppförandet av en vall i ett vattenområde för att permanent skydda mot översvämningar.

Ett tillstånd för markavvattning kan behöva omfatta också andra frågor som är tillstånds- eller anmälningspliktiga enligt MB. Sådana frågor kan vara hantering av avfall (de uppgrävda massorna) enligt 9 kap. MB, dispens från biotopskyddet (7 kap. 11 § MB), dispens från strandskyddsbestämmelserna (7 kap. 18 § MB) och dispens från artskyddet (14 eller 15 §§ AF) eller tillstånd enligt Natura 2000-bestämmelserna (7 kap. 28-29 §§ MB för en betydande påverkan på miljön i ett Natura 2000-område, även om åtgärden vidtas utanför området).

Eftersom syftet ska vara att varaktigt öka en fastighets lämplighet är åtgärder som endast syftar till att förändra vattnets djup eller läge inte markavvattning utan ”övrig” vattenverksamhet. En omgrävning av en åfåra är ett exempel på en sådan åtgärd. Beroende på syftet kan alltså en åtgärd i ett fall betecknas som markavvattning och i ett annat fall som övrig vattenverksamhet.

¹² prop. 1997/98:45, del 2, sid 127

Tabell 1 Antalet Markavvattningsföretag per län¹³

Län	Markavvattningsföretag ¹⁴
Stockholm	1 100 (1 100)
Uppsala	2 000 (2 000)
Södermanland	980 (950)
Östergötland	2 770 (-)
Jönköping	2 442 (2 442)
Kronoberg	3 692 (1 165)
Kalmar	1 500 (-)
Gotland	- (-)
Skåne	4 000 (4 000)
Blekinge	860 (760)
Halland	1 099 (1 092)
Västra Götaland	8 500 (6 900)
Värmland	1 588 (1 578)
Örebro	1 958 (1 958)
Västmanland	1 400 (-)
Dalarna	1 380 (1 380)
Gävleborg	1 535 (1 510)
Västernorrland	36 (36)
Jämtland	38 (5)
Västerbotten	7 000 (7 000)
Norrbottn	6 105 (6 105)
Summa	49 983 (40 601)

1.2 Markavvattningsförbud i vissa delar av landet

I större delen av södra Sverige, där det är särskilt angeläget att våtmarker bevaras, är markavvattning förbjuden¹⁵. Det innebär ett hårdare bevarandeskydd och att prövningen av markavvattning ska ske i två steg. Först krävs dispens från markavvattningsförbudet och därefter tillstånd till åtgärden om dispens ges. Se vidare i avsnitt 5. Vilka områden som är belagda med förbud framgår av bilaga 1 till FVV och i handbokens figur 1).

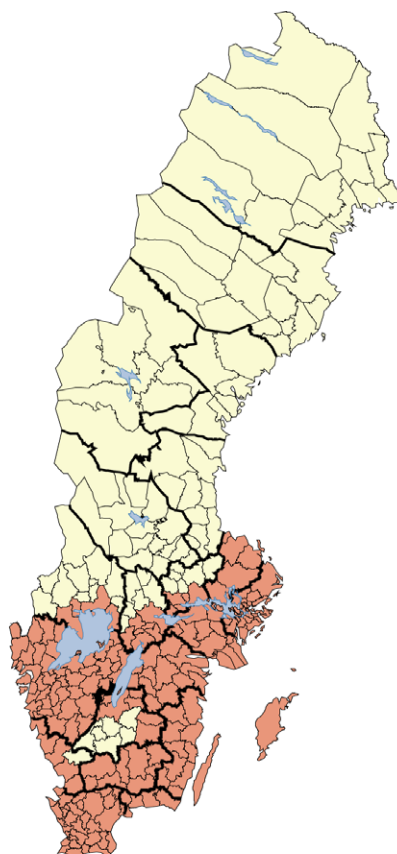
Förbudet mot markavvattning infördes eftersom regeringen ansåg att naturvårdsintresset behöver hävdas bättre i fråga om våtmarker. Syftet med förbudet är att kraftigt begränsa eller sätta stopp för markavvattning i de delar av landet som redan utarmats på våtmarker¹⁶. Förbudet trädde i kraft år 1994. Ökade kunskaper om hur vattenlandskapet har förändrats och försämrats genom historien ger ytterligare motiv för markavvattningsbestämmelserna. Dikning, invallning och avtappning, liksom rensningar av diken och vattendrag påverkar också vattendrag och sjöar.

¹³ SOU 2009:42 Vattenverksamhet, sid 82

¹⁴ Siffran inom parentes anger den del av markavvattningsföretagen som är prövade enligt äldre bestämmelser än miljöbalken

¹⁵ 11 kap. 14 § MB, prop.1997/98:45, del 2, sid. 136.

¹⁶ prop. 1997/98:45, del 2, s.136

Figur 1. Generellt markavvattningsförbud enligt 11 kap. 14 § MB gäller i stora delar av södra Sverige (rödfärgade kommuner). I övriga delar av landet gäller tillståndsplikt för markavvattning.

1.3 Absolut tillståndsplikt för all markavvattning med vissa undantag

Genom ändringar i NVL infördes den 1 juli 1986 en generell tillståndsplikt för all markavvattning. Bestämmelsen togs sedan in i MB. Av 11 kap. 13 § MB framgår att det alltid krävs tillstånd för markavvattning. I 11 kap. 12 § MB finns ett undantag från att söka tillstånd till vattenverksamhet om det är uppenbart att varken allmänna eller enskilda intressen skadas. Detta undantag gäller *inte* markavvattning.

Orsaken till kravet på tillstånd framgår av författningskommentaren¹⁷ "*Anledningen till det absoluta kravet på tillstånd till markavvattning är att skyddet av våra våtmarker inte får bli beroende av vilken bedömning verksamhetsutövaren gör av verksamhetens skadlighet*".

Syftet med regelverket för markavvattning är främst att skydda våtmarker från att avvattnas. Formuleringen i 11 kap. 2 § MB angående markavvattning medför dock att bestämmelserna kommer att omfatta alla åtgärder som görs i syfte att avvattna mark.

Vissa markavvattningsåtgärder är ändå undantagna från tillståndsplikten. För viss dränering av jordbruksmark genom täckdikning krävs tillstånd bara om det är

¹⁷ prop.1997/98:45, del 2, s.134

sannolikt att allmänna eller enskilda intressen skadas genom verksamheten¹⁸. Tillstånd behövs inte heller för markavvattning i samband med torvtäkt med koncession enligt torvlagen¹⁹. För de undantagna åtgärderna kan verksamhetsutövaren frivilligt söka tillstånd även om det inte krävs²⁰. I avsnitt 1.4 och 1.5 beskrivs de åtgärder som Naturvårdsverket efter samråd med andra centrala myndigheter bedömer är respektive inte är markavvattning enligt MB.

1.4 Åtgärder som är markavvattning enligt miljöbalken

Åtgärder som syftar till ökad avvattning jämfört med ursprungliga och/eller ev. tidigare tillståndsgivna förhållanden är normalt tillståndspliktig markavvattning. Dikessektioner och bottennivåer som tillkommit före den 1 juli 1986, dvs. innan den absoluta tillståndsplikten infördes, är lagliga även i de fall de utgör en fördjupning av tidigare tillståndsgivna nivåer²¹.

Det vatten som omfattas av markavvattnande åtgärder enligt 11 kap. 2 § punkt 4 MB avser vatten på markens yta och annat vatten än grundvatten²². Följande avvattnande åtgärder omfattas enligt Naturvårdsverkets bedömning av MB:s definition för markavvattning.

1.4.1 Dikning

Att dika är att nyanlägga ett dike eller öka avvattningsförmågan i ett befintligt dike eller vattendrag. Ökad avvattning eller avbördning kan åstadkommas genom åtgärder som ändrar djup och/eller läge i befintliga diken.

Ett vanligt exempel på tillståndspliktig fördjupning av diken är när jordarna inom områden med organogena jordar med tiden vittrat ner och effekterna av markavvattningen avtagit i motsvarande grad.

En speciell form av diken är s.k. kompletteringsdiken. Det innebär att nya diken grävs mellan befintliga diken i stället för att de gamla rensas.

¹⁸ 11 kap. 13 § 2 st. MB

¹⁹ 11 kap. 13 § 4 st. MB, lag (1985:620) om vissa torvfyndigheter

²⁰ 11 kap. 9 § MB

²¹ MÖD M 857-08

²² sid. 25 i Strömberg

Dike i jordbrukslandskap. Foto Christer Södereng

Dike uppströms en golfbana. Foto Christer Södereng.

1.4.1.1 RÄTNING ELLER ÄNDRING AV BEFINTLIGA DIKEN ELLER VATTENDRAG

Rätning eller ändring av befintliga diken eller vattendrag, där den nya sträckningen anpassas för att även avvattna mark, är tillståndspliktig. Det kan till exempel vara fallet om omgrävningen innebär att diket fördjupas eller breddas. Om ett vattendrag omfattas av en förrättning eller ett tillstånd kan omgrävningen påverka de förutsättningar som förrättningen eller tillståndet grundas på. Det kan i sin tur leda till att förrättningen/tillståndet behöver omprövas. (När det gäller kulvertering se avsnitt 1.5.2).

1.4.1.2 DIKEN VID VÄG ELLER JÄRNVÄG M.M.

Dränering av ett väg- eller järnvägsområde är markavvattning om dräneringen är en förutsättning för att vägen eller järnvägen ska kunna anläggas eller om den behövs för att skydda en befintlig väg/järnväg mot vatten från den omgivande marken. Att anlägga vägdiken för att skydda en vägbank mot vatten från omgivande mark är också markavvattning²³. På samma sätt anser Naturvårdsverket att åtgärder för att skydda mot vatten från angränsande mark vid deponier är markavvattning.

Om syftet med diket bara är att avleda dagvatten från vägbanan och dränera väggroppen är det inte fråga om markavvattning (se avsnitt 1.5.1.2).

Notera att det kan vara tillståndspliktig vattenverksamhet att släppa vatten på någon annans fastighet eller i någon annans dike. MD har t.ex. förelagt Vägverket att söka tillstånd för att avleda vatten från en länsväg till befintliga diken²⁴.

1.4.1.3 UNDANPRESSNING

Undanpressning, dvs. att man lägger på marktryck för att pressa undan vatten från ett område, är markavvattning om syftet med åtgärden är att avvattna mark och på detta sätt varaktigt öka fastighetens lämplighet för ett visst ändamål.

1.4.2 Invallning som skydd mot vatten

Att anlägga en vall eller annan anläggning är markavvattning om syftet är att varaktigt skydda mot vatten och därigenom varaktigt öka en fastighets lämplighet för ett visst ändamål, exempelvis för odling och bebyggelse.

Skyddsvallar och liknande anläggningar som uppförs för att skydda mot vatten är en markavvattningsåtgärd om avsikten är att vallarna ska stå kvar på platsen under en längre period. Sådana vallar utgör alltid tillståndspliktig markavvattning²⁵.

1.4.3 Sjösänkning m.m.

Avsänkning eller urtappning av en sjö eller ett annat vattenområde är alltid markavvattning om syftet är att varaktigt skydda mot vatten och därigenom varaktigt

²³ MÖD 07-12-17 M7300-06

²⁴ MD Växjö 2008-05-19 M 3485-07

²⁵ prop. 1997/98:45, del 2, sid. 127

öka en fastighets lämplighet för ett visst ändamål, exempelvis för odling och bebyggelse.

1.5 Åtgärder som inte är markavvattning

I detta avsnitt beskrivs sådana åtgärder som visserligen har en avvattande funktion eller skyddar mot vatten, men som med hänvisning till syftet och kravet på varaktighet enligt Naturvårdsverkets bedömning inte definieras som markavvattning enligt 11 kap. 2 § p. 4 MB.

1.5.1 Åtgärder i diken som inte är markavvattning

1.5.1.1 ÄNDRING AV ETT DIKE

Ändringar av ett dike som inte syftar till att förbättra dikets avvattande funktion är inte markavvattning. Exempelvis kan det i samband med exploatering av ett markområde för bostads- eller industriändamål vara nödvändigt att ändra sträckningen för de vattendrag (dike, bäck eller å) som rinner genom området. En alternativ lösning kan vara att kulvertera diket. Det är inte heller att anse som markavvattning (se avsnitt 1.5.2).

Omgrävningar av vattendrag bör normalt betraktas som åtgärder i ett vattenområde som syftar till att förändra vattnets djup eller läge. Omgrävning är därför en vattenverksamhet enligt definitionen i 11 kap. 2 § p. 1 MB²⁶ och därmed normalt tillstånds- eller anmälningspliktig enligt 11 kap. 9 och 9 a §§ MB.

Ett exempel på situationer då en fördjupning av ett dike inte skulle vara tillståndspliktig markavvattning (11 kap. 13 § MB), är när det i samband med en rensning anläggs slamgropar för att samla upp partiklar som följer med det strömmande vattnet. Däremot kan anläggande av större sedimentationsbassänger vara en anmälnings- eller tillståndspliktig vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § p. 1.

1.5.1.2 DIKEN FÖR DAGVATTEN VID EN VÄG, JÄRNVÄG, BYGGNAD ELLER ANNAN ANLÄGGNING

Om syftet med ett dike vid en väg, järnväg, byggnad eller någon annan anläggning bara är att avleda dagvatten är det inte en fråga om markavvattning enligt MB. Byggandet av själva vägbanken utgör vattenverksamhet om banken byggs i ett vattenområde. Vägbanken kan alltså vara tillståndspliktig vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 §.

Om följande förutsättningar är uppfyllda brukar det inte krävas tillstånd för markavvattning för diken vid en väg, järnväg, byggnad eller annan anläggning:

- Det är uppenbart att dikena inte medför ökad markavvattning av omgivande mark.
- Ingen våtmark avvattnas och inget vattenområde sänks eller tappas ur.
- Grundvattenytans normala nivå under vegetationsperioden inte sänks.

²⁶ 1997/98:45, del 2, sid. 126

Skärningsdiken är en integrerad del av väggroppen och har som syfte att dränera den. De ska också vara recipienter och transportörer för dels det ytvatten som kommer från vägbanan, dels grund- och ytvatten som tränger in från omgivande markområden. Skärningen som sådan medför att omkringliggande marker dräneras på grund- och ytvatten till vägområdet. Detta är dock inte syftet med skärningsdikena, och därför utgör de inte markavvattning enligt MB.

Förhållandet är det samma för bankdiken. De har också en viss dränerande effekt på omkringliggande mark, men den är oftast försumbar eftersom djupet på dikena bestäms utifrån väggroppens behov av avvattning. Bortledandet av det grund- och ytvatten som tränger in till skärnings- och bankdikena kan däremot enligt Naturvårdsverket betraktas som vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § pkt 1 alt. 2 MB.

Särskilt då stora mängder vatten vid kraftigt regn eller snösmältning avleds åt samma håll, finns risk för skador på allmänna eller enskilda intressen genom t.ex. erosion, grumling eller försumpning av marken. För att man ska undvika sådana problem bör vattnet ledas i vägdiken så kort sträcka som möjligt, och infiltration i marken bör eftersträvas.

Anläggning av diken som inte kräver tillstånd till markavvattning eller annan vattenverksamhet kan ändå medföra en väsentlig ändring av naturmiljön. Känsliga natur- och kulturmiljöer kan t.ex. skadas genom grävningsarbeten och uppläggning av grävningssmassor. Åtgärder som kan medföra en väsentlig ändring av naturmiljön är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 § MB. En anmälan om samråd ger också länsstyrelsen möjlighet att bedöma om de planerade åtgärderna bör anses vara en tillståndspliktig vattenverksamhet eller inte.

Diken inom väg- och järnvägsområden som har prövats enligt väglagen²⁷ och lagen om byggande av järnväg²⁸ är en del av dessa anläggningar.

För sådana diken gäller inte anmälningsplikt enligt 12 kap. 6 § MB, eftersom de har prövats i samband med beslut av respektive arbetsplan.

1.5.1.3 KOMPENSATIONSDIKNING

Med kompensationsdikning menas dikning för att återställa skador och avhjälpa vattenproblem som har uppkommit på grund av åtgärder på intilliggande mark²⁹. Kompensationsdikning är inte markavvattning, eftersom syftet inte är att varaktigt öka en fastighets lämplighet för ett visst ändamål, utan att återställa den.

Kompensationsdikning kan behövas på grund av t.ex. skogsavverkning eller avvattning av vägbanor eller dränering av väggroppen i omgivningen. För att en dikning ska kunna anses vara en kompensationsdikning är det viktigt att den inte avleder mer vatten från området än vad som tillförts genom åtgärderna på intilliggande mark. Dikningen får alltså bara återställa det tillstånd marken hade före dessa åtgärder genomfördes.

²⁷ SFS 1971:948

²⁸ SFS 1995:1649

²⁹ prop. 1997/98:45 del 2. sid 136

Eftersom kompensationsdikning avser att leda bort vatten kan den vara en tillstånds- eller anmälningspliktig vattenverksamhet. Om den innebär att ytvatten avleds från ett vattenområde är den en vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § p. 1 MB. Innebär kompensationsdikningen att grundvatten leds bort är den en vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § p. 2 MB.

1.5.1.4 SKYDDSDIKNING

Skyddsdikning är en åtgärd av tillfällig varaktighet som utförs i produktiv skogsmark för att hindra att grundvattenytan höjs efter en slutavverkning. Syftet med skyddsdikning är att underlätta anläggning av ny skog på ett avverkat område och att under en tid ersätta de avverkade trädens vattenupptagning.

En skyddsdikning sänker inte den nivå grundvattenytan hade före avverkningen och ökar därför inte markens tidigare produktionsförmåga. Ett skyddsdikey ska ha en kort funktionstid, och därefter ska det växa igen.

Definitionsmässigt kan skyddsdikning normalt inte utföras på öppen torvmark eller blöt mark, eftersom en dikning på sådan mark ofta medför en permanent sänkning av grundvattennivån.

En ägare till skogsmark är skyldig att till Skogsstyrelsen anmäla en dikning som görs efter en avverkning och inte kräver tillstånd enligt 11 kap. MB³⁰.

Regeringen kan införa tillståndsplikt också för skyddsdikning i skogsmark om dikningen kan väntas få en bestående negativ effekt på växt- och djurlivet. Möjligheten framgår av 11 kap. 13 § MB. Den har hittills inte utnyttjats.

1.5.2 Kulvertering

En kulvertering (rörläggning) av ett befintligt dikey är inte markavvattning om den inte ökar avvattningen av marken jämfört med tillståndet före kulverteringen,. Däremot kan en sådan kulvertering utgöra annan vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § p. 1 MB genom t.ex. grävning i ett vattenområde. Det betyder att det krävs tillstånd eller anmälan om inte undantaget i 11 kap. 12 § MB är tillämpligt, dvs. om det inte är uppenbart att varken allmänna eller enskilda intressen skadas.

Ett öppet dikey kan också omfattas av biotopskydd enligt 7 kap. 11 § MB. Kulvertering kan därför kräva dispens från biotopskyddsbestämmelserna i 7 kap. 11 § MB.

1.5.3 Rensning och återställande

En rensning eller åtgärder för att omedelbart återställa ett vattendrag som avvikit från sitt tidigare läge eller på något annat sätt förändrat sitt lopp är enligt 11 kap. 15 § MB undantagen från tillståndsplikten.

11 kap 15 § miljöbalken

Tillstånd enligt detta kapitel behövs inte för att utföra rensningar för att bibehålla vattnets djup eller läge eller för att omedelbart återställa ett vattendrag som har vikit från sitt förra läge eller som på något annat sätt har förändrat sitt lopp.

³⁰ se 14 § skogsvårdslag (1978:429) och 15 § skogsvårdsförordning (1993:1096)

Om arbetena berör en fastighet som tillhör någon annan, skall fastighetsägaren alltid underrättas innan arbetena påbörjas.

Om fisket kan skadas, skall anmälan om de planerade arbetena göras till länsstyrelsen innan arbetena påbörjas

Rensning är en åtgärd för att behålla vattnets djup eller läge. Såväl naturliga vattendrag som vattenanläggningar i form av diken kan omfattas av rensningsbegreppet.

En rensning av ett dike får inte medföra ökad markavvattning vare sig genom fördjupning eller genom utvidgning av dikets ursprungliga nivåer och sektioner. En rensning får därför normalt inte innebära att den ursprungliga eller den senast lagliga tillkomna botten fördjupas. Men i skadeförebyggande syfte anser Naturvårdsverket att det bör vara möjligt att anlägga exempelvis slamfickor längs ett dike. En sådan åtgärd påverkar inte markavvattningsförmågan men minskar behovet av återkommande rensningar.

En rensning omfattar vanligtvis endast lösa sediment, nedrasat material och vegetation. Om åtgärden medför ökad avvattningsförmåga, handlar det inte om rensning utan om tillståndspliktig markavvattning.

I främst äldre vattenanläggningar kan det vara svårt att fastslå de ursprungliga nivåerna. När det råder osäkerhet om dikets ursprungliga läge och djup bör verksamhetsutövaren och tillsynsmyndigheten gemensamt försöka klargöra det tillåtna rensningsdjupet.

Om verksamheten har bedrivits utan tillstånd under miljöbalkens eller vattenlagens giltighetstid³¹, har verksamhetsutövaren bevisbördan i fråga om vilka förhållanden som rådde i vattnet innan en dikning eller rensning utfördes. Ytterst kan tillsynsmyndigheten meddela föreläggande om åtgärder och förbud. Möjligheten finns också att verksamhetsutövaren kan begära att vattenanläggningen lagligförklaras och att en lämplig bottennivå fastställs.

Om ett nytt naturtillstånd har inträtt (se avsnitt 7.4), kan det ha betydelse för bedömningen av rätten att utföra rensningar. För tillståndsprövade anläggningar, där tillståndet inte är återkallat eller är förfallet bör rätten att rensa kvarstå.

För anläggningar som inte är tillståndsprövade bör ett konstaterat nytt naturtillstånd i allmänhet medföra att det krävs tillstånd för markavvattning. Det skapar även förutsättningar för tillsynsmyndigheten att kunna förbjuda åtgärderna genom ett föreläggande.

I naturliga vattendrag är igenväxning och uppgrundning vanligen en kontinuerlig process. Naturvårdsverket anser att rensningsbegreppet för vattendrag, som inte ingår i en vattenanläggning, bara bör vara aktuellt då yttre händelser som fallande träd, extrema flöden eller materialflykt från verksamheter uppströms har orsakat en omedelbar förändring i vattendraget.

När det gäller rensning se även den juridiska sammanställningen i bilaga 5.

³¹ 16 kap. 10 § MB resp. 29 § MP

1.5.4 Avledande av avloppsvatten

Avledande av *avloppsvatten* är inte markavvattning även om åtgärden förbättrar en fastighets lämplighet för ett visst ändamål³². Avloppsvatten definieras i 9 kap. 2 § MB och avlopp i 2 § lag (2006:412) om allmänna vattentjänster. När det gäller att dra gränsen mellan avledande av avloppsvatten och markavvattning är punkt 3 i 9 kap. 2 § MB av intresse. Som avloppsvatten anger den *”vatten som avleds för sådan avvattning av mark inom detaljplan som inte görs för en viss eller vissa fastigheters räkning”*.

Enligt förarbetena³³ till lagen om allmänna vattentjänster betyder det att dag- och dränvatten från exempelvis husgrunder, tomter trädgårdar och trafikleder inom en detaljplan i regel ska anses som avloppsvatten om det avleds genom en ledning som är gemensam för området eller en del av området. Dag- och dränvatten som avleds genom en allmän avloppsledning är alltid avloppsvatten. Förarbetena menar att formuleringen i tredje punkten får anses täcka merparten av allt dagvatten och dränvatten som avleds inom ett detaljplanelagt område.

Att bestämmelserna³⁴ undantar dag- och dränvatten från en viss eller några enstaka fastigheter ska förstås så att begreppet avloppsvatten inte omfattar fall där enstaka fastighetsägare inom en detaljplan avleder dag- och dränvatten från sina fastigheter genom en särskild ledning³⁵. Om vattnet avleds för att förbättra fastighetens lämplighet för något visst ändamål är det fråga om markavvattning. Det kan ibland vara svårt att avgöra om avledningen via en sådan enskild ledning enbart avser dag- och dränvatten eller om den också omfattar visst överskottsvatten och därmed påverkar t.ex. grundvattnet och förbättrar förhållandena för en byggnad eller för odling eller trädgårdsskötsel. Här får bedömningen göras med hänsyn till syftet med åtgärden (jämför 11 kap 2 § 4 punkten MB).

Om en avvattning är en förutsättning för att över huvudtaget kunna genomföra ett planerat byggande eller någon annan exploatering, är det fråga om tillståndspliktig markavvattning. Det gäller även om en allmän VA-anläggning finns eller planeras för området och såväl inom som utanför fastställd detaljplan.

Avvattning för att möjliggöra byggande inom ett detaljplanelagt område är alltså, enligt Naturvårdsverkets tolkning, att betrakta som markavvattning. Bortledning av avloppsvatten handlar däremot om att ta hand om vatten som inte är en omedelbar del av den naturliga vattenföringen i omgivningen – en bortledning som därmed inte heller påverkar grundvattennivån eller den naturliga vattenföringen i övrigt.

Vid planläggning av ett område med befintlig markavvattning är det lämpligt att de gällande tillstånden/förrättningarna inom planområdet omprövas utifrån de förändrade förhållandena. Ändrade planförhållanden som innebär en ändrad markanvändning medför ofta också andra behov av markavvattning. Det kan innebära förändringar i kretsen av deltagare i samfälligheten. När detaljplaner såväl som

³² prop. 1997/98:45 del 2 sid. 127

³³ SOU 2004:64 Försörjning med allmänna vattentjänster sid 150

³⁴ 9 kap. 2 § 3 punkten MB

³⁵ Prop. 2005/06:78 sid 44 ff.

arbetsplaner ska upprättas är det därför viktigt att sakägarna, dvs. de som deltar i ett markavvattningsföretag, kallas till samråd.

En fastighetsägare eller en huvudman för en allmän VA-anläggning har rätt att delta i en markavvattningssamfällighet, om ledningar för markavvattning med ”väsentlig fördel” också kan användas för att avleda avloppsvatten. En bestämmelse om detta finns i 3 kap. 5 § LSV. Syftet med bestämmelsen är att den som leder avloppsvatten till en ledning för markavvattning också ska ha möjlighet att delta i markavvattningsföretagets skötsel som en fullvärdig medlem.

Kraven på tillstånd eller anmälan för att utföra avloppsanläggningar enligt 9 kap. 6 § MB och 12-15 §§ förordning (1988:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd gäller också avloppsvatten som avleds till ledningar i ett markavvattningsföretag³⁶.

För dagvatten finns ingen legal definition, ofta används en tekniskt vedertagen definition: Yt- och dräneringsvatten som är kopplat till en dagvattenledning. Dagvatten blir avloppsvatten inom ett verksamhetsområde enligt lagen om allmänna vattentjänster.

Avledande av avloppsvatten är tillståndspliktig markavvattning vid markavvattningsåtgärder utanför detaljplan/VA-området (verksamhetsområdet). Exempel på sådana åtgärder är fördjupningar, förstorade sektioner eller grävning av nya diken för att ansluta till befintliga diken/vattendrag.

Se även bilaga 5 när det gäller gränsdragning mellan markavvattning och avledande av avloppsvatten.

1.5.5 Utfyllnad i vattenområde

Syftet med en utfyllnad är ofta att skapa en vattenanläggning, t.ex. en pir eller en vägbank. men det kan också vara att öka en fastighets lämplighet för något annat ändamål. Utfyllnad i ett vattenområde är vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § p. 1 MB och kan vara tillstånds- eller anmälningspliktig enligt 11 kap. 9 § MB eller 19 FVV. Det kan också krävas en dispens från biotop- eller artskyddet.

Ibland kan i syftet med en utfyllnad också ingå att skydda mot vatten. Åtgärden kan då jämföras med en traditionell invallning och bör tillståndsprövas som markavvattning.

1.5.6 Dränering av husgrunder på torr mark

Syftet med att dränera husgrunder på torr till fuktig mark är i regel att skydda mot inträngning av grundvatten, markfukt, höga portryck och därmed sammanhängande eventuell skredrisk och tjälskjutning. Dränering är inte markavvattning eftersom syftet inte är att varaktigt öka fastighetens lämplighet för ett visst ändamål.

Om dräneringen däremot är en förutsättning för att husgrunder ska kunna anläggas är det markavvattning.

³⁶ Se Naturvårdsverkets handbok 2008:3, Små avloppsanläggningar

1.5.7 Tillfälligt skydd mot översvämning

I förarbetena³⁷ ges ett exempel på en åtgärd som inte är en markavvattning, nämligen en tillfällig invallning i samband med en översvämning. Kravet på varaktighet är dock uppfyllt när invallningen avses bli kvar för att skydda mot framtida översvämningar. En (tillfällig) invallning som inte är att betrakta som markavvattning är alltid en vattenverksamhet enligt 11 kap. 2 § p.1 om den utförs i ett vattenområde.

1.6 Begränsad tillståndsplikt

1.6.1 Dikning i samband med torvtäkt

För en torvtäkt med koncession enligt torvlagen³⁸ behövs inte tillstånd till markavvattning³⁹. Länsstyrelsen prövar tillståndsansökningar enligt torvlagen och ska vid den prövningen ta hänsyn till de naturvårdsintressen som finns i området. Krävs åtgärder utanför koncessionsområdet bör de betraktas som tillståndspliktig markavvattning. Tillstånd till en sådan markavvattning utanför koncessionsområdet som krävs för att en tillståndsgiven täkt ska kunna bedrivas ska alltid ges⁴⁰.

Tillstånd till torvtäkt för annat än energiändamål, exempelvis utvinning av odlingsstov, prövas inte enligt torvlagen utan enligt MB:s täktbestämmelser. En planerad markavvattning ska i dessa fall tillståndsprövas enligt MB⁴¹.

1.6.2 Täckdikning på jordbruksmark

Med täckdikning avses att man läger ner dräneringsledningar för att minska markens vatteninnehåll. Täckdikning görs främst i jordbruksmark.

Tillståndsplikten för sådan dränering av jordbruksmark är begränsad. Det framgår av 11 kap. 13 § andra stycket MB. För täckdikning av jordbruksmark med dräneringsrör av maximalt 300 mm diameter behöver verksamhetsutövaren inte söka tillstånd, om det är sannolikt att varken allmänna eller enskilda intressen kommer att skadas. Bevisbördan i fråga om täckdikning skiljer sig från den i 11 kap. 12 § MB, genom att den som påstår att åtgärden är tillståndspliktig också måste visa att det förhåller sig så⁴². Det är alltså inte verksamhetsutövaren som har bevisbördan.

En dispensprövning enligt biotopskyddsbestämmelserna i 7 kap. 11 § MB kan bli aktuell när öppna diken läggs i rör.

³⁷ prop. 1997/98:45 del 2, sid. 127

³⁸ lagen (1985:620) om vissa torvfyndigheter

³⁹ 11 kap. 13 § MB

⁴⁰ 11 kap. 23 § MB

⁴¹ prop. 1997/98:45, del 2, sid. 136

⁴² prop. 1997/98:45 del 2 sid. 135 f

2 Effekter i miljön

Markavvattning genom såväl dikning som rensning och invallning påverkar och kan skada land- och vattenmiljön. Hur marken används, liksom omfattningen och genomförandet av åtgärderna har betydelse för hur stor påverkan blir.

Varje enskilt markavvattningsföretag bidrar till att förändra hydrologi, fauna, flora och vattenkvalitet i stora områden. Det är ofta inte den enskilda åtgärden som är negativ, utan summan av alla ingrepp. Varje ingrepp bör därför vägas mot de kumulativa effekterna på landskapsnivå.

2.1 Markavvattning, våtmarker och vattenmiljöer

Sverige är med sina drygt 10 miljoner hektar våtmarker ett av de våtmarksrikaste länderna i världen. Men under historien har stora arealer våtmark och vattenmiljöer försvunnit genom dikning och sjösänkning, framförallt i södra Sverige. Grundvattennivåerna har på många håll sänkts, och stora arealer våtmarker har genom tiderna avvattnats för att skapa odlingsmark och för att öka produktionen inom skogsbruket. Uppemot en fjärdedel av den ursprungliga våtmarksarealen bedöms ha försvunnit⁴³ genom dikning och uppodling. Endast omkring en fjärdedel av den ursprungliga våtmarksarealen anses vara relativt opåverkad.

Det finns tiotusentals mil diken som avvattnar miljontals hektar mark. Under den mest intensiva sjösänkingsperioden 1880-1950 sänktes vattennivån i 2 500 sjöar, och drygt 600 av dem torrlades helt. Därtill har otaliga vattendrag rätats ut eller vallats in så att naturliga flöden och vattenståndsvariationer försvunnit. Med dem har ekologiska processer för t.ex. vattenrening liksom livsmiljöer för olika arter gått förlorade.

Från 1840-talet ända fram till 1970-talet gavs statligt stöd för torrläggning av jordbruksmark. Uppskattningsvis finns det 30 000 markavvattningssamfälligheter i jordbruksmark. Inom skogsbruket har omkring 1,5 miljoner hektar torvmark dränerats⁴⁴. 300 000 hektar har förblivit impediment och alltså dikats i onödan. Sumpskogsinventeringen visade att 36 % (335 000 ha) av de inventerade skogarna hade dikats. Endast en relativt liten andel av våtmarkerna har försvunnit på grund av torvbrytning, men lokalt kan torvtäcker stå för en betydande andel av våtmarksförlusten.

Dikningen har nu minskat drastiskt och utgör i dag ett mindre hot mot våtmarkerna än tidigare, men drygt 55 % av de våtmarker som inventerats har påverkats av dikning⁴⁵. Den genom dikning förändrade hydrologin är ett kvarstående hot mot våtmarkerna. Påverkan på våtmarkens vegetation och vattenhushållande förmåga finns kvar efter själva dikningen. Effekterna av dikning på öppen myrmark, såsom vegetationsförändringar och oxidation av lagrad torv, fortsätter ofta under lång tid.

⁴³ Löfroth, 2001.

⁴⁴ Hänell, 2006.

⁴⁵ Våtmarksinventeringen (VMI).

Äldre diken är en vanlig orsak till de förändringar i vegetationen som upptäckts under försök med satellitbaserad övervakning för våtmarker.

Att markavvattning, åtminstone dikning av ny mark, minskat betydligt de senaste decennierna måste ses som mycket positivt för miljön. I dag är troligen effekterna av skyddsdikning och rensning ett mer angeläget problem än dikning. Miljöeffekterna vid rensning och skyddsdikning kan sannolikt bli desamma som vid dikning.

Risken finns att skyddsdikning, liksom dikesrensning, leder till stora utflöden av näringsbelastat och grumligt vatten och till läckage av kvicksilver och andra platsspecifika föroreningar. Det innebär en kraftig påverkan på livsbetingelserna för växter och djur i mottagande vattenmiljöer. En annan effekt av skyddsdikning och rensning är att vissa växthusgaser släpps ut i ökad omfattning.

2.2 Markavvattningens miljöeffekter

Att avvattna mark leder till att den naturliga hydrologin i våta marker och vattenmiljöer förändras. Dikning försämrar ofta vattenkvaliteten nedströms själva åtgärden. Invallningar, rätningar av vattendrag och avledning av vatten påverkar naturliga vattenflöden, bottenstruktur och ekologiska processer i sjöar och vattendrag.

Dikning av torvmark kan medföra nedbrytning och ökat läckage av löst organiskt material och näringsämnen. Dikningen riskerar också att öka läckage av kvicksilver och metylkvicksilver till vattendragen. Dessa effekter uppstår framför allt i samband med dikesgrävningen och avvattningsfasen och under närmast följande högvattenperioder.

Den mest uttömmande undersökningen av markavvattningens miljöeffekter som gjorts i Sverige är troligen forskningsprojektet ”Konsekvenser av skogs- och myrdikning”, som genomfördes 1977-1984. I projektets slutrapport⁴⁶ finns en grundlig genomgång av dikningarnas miljöeffekter. Följande tabell (tabell 2) är till stor del en sammanfattning av dessa forskningsresultat. I vissa fall (t.ex. för kvicksilver och växthusgaser) har nya rön framkommit.

Skogsdikningen har övervägande positiv effekt på det avrinnande vattnets pH, men det gäller inte för dikning av järnsulfidrika avlagringar⁴⁷. Dessa finkorniga sulfidhaltiga sediment förekommer framförallt i de delar av Sverige som varit täckta av ett saltvattenhav under någon period efter istiden. De finns framförallt längs norra Norrlands flacka kustland, runt Mälaren och i övriga Uppland och Södermanland⁴⁸.

Vid en sänkning av grundvattenytan kommer tillgången på syrgas att omvandla sulfidsvavlet till försurande svavelsyra, och avrinnande vatten kan bli extremt surt. Under denna försurningsprocess blir också halterna av löst aluminium mycket höga.

⁴⁶ Skogs- och myrdikningens miljökonsekvenser – slutrapport från ett projektområde. Naturvårdsverket rapport 3270.

⁴⁷ Tord Magnusson, 2009. Skogsskötselserien nr 13, Skogsbruk, mark och vatten, Skogsstyrelsen

⁴⁸ Statens energiverk 1985. Förbränning av torvbränslen: hur kan miljökraven tillgodoses? Statens energiverk. 985:2

Dikning och rensning kan ofta ha en negativ påverkan på vattenkvaliteten men omfattningen och på vilket sätt påverkan sker är starkt beroende av typ av mark. Andra exempel än det ovan nämnda med järnsulfidjordar, är dikning och rensning i torvmarker som kan ge en kraftig humustransport, sediment som innehåller mycket finjordar som kan erodera och orsaka en kraftig slamtransport eller förorenade områden där kvicksilver m.m. kan frigöras.

Det är naturligtvis mycket viktigt att verksamhetsutövaren vid dikning och rensning är medveten om var dessa marktyper finns för att kunna vidta rätt åtgärder.

Tabell 2. Exempel på miljöeffekter vid dikning och rensning

Effekter på hydrologin
Ökad risk för negativa effekter av översvämningar och torra nedströms. Risk för lågvattentföring och torrläggning. Minskad avrinning kan ge ökad vattentemperatur och bottenfrysning (mindre vatten blir fortare varmt, men mindre vatten bottenfryser också lättare.) Ökad avrinning i form av markavvattning kan leda till torrläggning, eftersom markvattenmagasinen töms fortare. Grundvattenytan sänks, och det leder i vissa fall till att också marknivån sänks.
Effekter på vattenkvalitet
Körning och grävning i våta områden ökar uttransporten av MeHg och tot-Hg ⁴⁹ . Sänkning av grundvattenytan ökar mineralisering av organiskt material i markens översta skikt. Det kan medföra ökad näringsutlakning (kan även bidra till klimatproblem genom emission av växthusgaser). Ökad uttransport av humuspartiklar ger problem för vattenmiljöer och vattentäkter nedströms. Risk för ökad uttransport av minerogent material. Risk för kraftiga surstötter vid dikning av sulfidrika avlagringar. Borttagande av växtlighet och djuphålur som fungerar som fällor leder till ökad uttransport av fosfor. Dikenas naturliga reningsförmåga försämras genom en snabbare och enklare uttransport till vattendrag nedströms.
Effekter på vattenlevande flora och fauna
Igenslamning av lek- och uppväxtbottnar för fisk, bottenfaunan slås ut genom att djur och ägg kvävs och det blir svårare att finna föda. Musslor, snäckor, kräftdjur, fisk och insektslarver kan vara känsliga för ändrade flöden och temperaturer ⁵⁰ . Minskat livsutrymme för groddjur, flertalet är utrotningshotade på grund av den omfattande utdikningen under 1800- och 1900-talen. Ökad förekomst av påväxtalger till följd av den ökade näringstillgången. Risk för allvarliga försurningsskador på flora och fauna vid dikning av sulfidrika avlagringar. Borttagning av skuggande växtlighet kan innebära att temperaturen i vattnet ökar och gömslen och födokällor försvinner. Tillväxten av påväxtalger kan öka som en följd av ökad instrålning och tillgång på näringsämnen. Den naturliga variationen av livsmiljöer försvinner och ström- och bottenförhållanden blir mer homogena, vilket påverkar djur- och växtlivet. Musslor, snäckor, kräftdjur och insektslarver kan vara känsliga för ändrade flöden och temperaturer. Skyddsvärda djur och växter kan grävas upp och följa med rensmassorna upp på land.

⁴⁹ Bishop, K. och S. Åkerblom. 2006. Skogsbruk och kvicksilverproblemet i mark och vatten: en översikt av kunskap.släget. Rapport för Skogsstyrelsen. SLU Miljöanalys, rapport 2006:21.

Porvari, P., Verta, M., Munthe, J. & Haapanen, M. (2003): Forestry practices increase mercury and methyl mercury output from boreal forest catchments. — Environ. Sci. Technol. 37: 2389-2393

Munthe, J. and Hultberg, H. 2004. Mercury and methylmercury in run-off from a forested catchment - concentrations, fluxes and their response to manipulations. - Water Air Soil Pollut. Focus, 4:607-618.

Effekter på vegetation och landlevande flora och fauna

Förutsättningarna för vegetationen förändras radikalt efter dikning, och vegetationstypen kan förändras. Hur stor effekten på den landlevande vegetationen blir beror på den ursprungliga vegetationstypen, hur mycket grundvattenytan sänks och om våtmarken beskogas eller ej.

Faunaförändringen efter dikning är främst beroende av hur stora förändringarna blir på områdets hydrologi och vegetation.

Våtmarksberoende fågelarter kommer successivt att försvinna från dikade områden. Om resultatet av dikningen blir sluten skog ersätts våtmarksarterna av allmänna skogsarter.

Inledningsvis kan fodertillgången för klövvilt, hare och olika smågnagare öka vintertid.

Effekter på klimatet

Dikning av torvmark leder till ökad avgång av växthusgaserna koldioxid och lustgas från marken. Detta kan kompenseras genom ökad inlagring av kol i träden och minskad metanavgång⁵¹.

Effekter på landskapsbild och rekreation

Olämplig upplagsplacering av massor kan skada omkringliggande värden, även kulturmiljövärden.

Risk för körskador på omgivande mark och i vattendraget.

Grävningen kan medföra skador på fornlämningar och arkeologiska föremål skyddade enligt lag.

Exempel flodpärlmussla

Det finns riktvärden för vad som kan orsaka negativa effekter på t ex flodpärlmusslor.

Enligt en studie i Västernorrland utgör ett färgtal över 80 mg Pt/l och en turbiditet (grumlighet) över 1 FNU i vårflod direkt negativ påverkan på musslornas föryngring⁵².

Tillskott av grumligt vatten från markavvattning eller rensning kan därför vara negativ, speciellt om det finns flera markavvattningsföretag i samma avrinningsområde. Eftersom Sverige har flest populationer av flodpärlmussla i världen, populationernas status fortsätter att försämrats och arten är såväl rödlistad som upptagen i EU:s artdirektiv innebär detta att vi har ett speciellt ansvar för åtgärder som kan påverka vattenkvaliteten.

Detta bör beskrivas och vägas in i tillståndsprövningen.

2.3 Miljöeffekter av rensning

Endast ett fåtal moderna vetenskapliga studier av rensningarnas effekter har genomförts. Det gäller såväl miljöpåverkan som produktionsnytta. I samband med den fördjupade utvärderingen av miljökvalitetsmålet *Myllrande våtmarker* sammanställde Naturvårdsverket befintlig information om negativa och positiva effekter av rensning⁵³.

Ett vanligt argument för att upprätthålla markavvattning är att den behövs för att upprätthålla jord- och skogsbruksproduktionen. Minskad förekomst av övervämmad och vattensjuk jordbruksmark kan också ge minskad utlakning av be-

⁵⁰ Rivinoja, P. och S. Larsson. 2001. Effekter av grumling och sedimentation på fauna i strömmande vatten – En litteratursammanställning. SLU, Vattenbruksinstitutionen. Rapport 31; samt Österling, M. 2006. Ecology of freshwater mussels in disturbed environments. Doktorsavhandling 2006:53, Karlstad universitet.

⁵¹ Arnold, Karin von, Forests and Greenhouse gases. Fluxes of CO₂, CH₄ and N₂O from drained forests on organic soils. - : Tema vatten i natur och samhälle, 2004. - (Linköping Studies in Arts and Science ; 302. ISBN 91-85295-71-X

⁵² Söderberg m.fl. 2008), Vilka faktorer ger svaga bestånd av flodpärlmusslor?, Rapport. Länsstyrelsen i Västernorrlands län.

⁵³ Naturvårdsverket rapport 5771.

kämpningsmedel och växtnäringsämnen, liksom mindre yterosion av partikulärt bunden fosfor⁵⁴.

Ett annat argument är att man vill undvika skador på egendom uppströms. Men rensningar kan också riskera att orsaka skada nedströms, främst genom ökad grumling. Den faktiska nyttan av rensningen är dåligt undersökt och studier behövs, kanske främst inom skogsbruket.

Också i fråga om effekter på naturmiljön behövs mer kunskap. Rensning av diken kan sannolikt i många fall få liknande konsekvenser som dikning⁵⁵, om än inte lika omfattande. Syftet med rensning är att behålla den avvattande förmågan och därmed den hydrologiska påverkan i landskapet.

Rensningar är i många vattendrag en återkommande störning som kan orsaka stora skador på vattenmiljön och växt- och djurlivet. Den kanske största faran är att grumlande material och näringsämnen påverkar vattenkvalitet och miljööversvämning. Genom rensning behålls eller förstärks dikets avvattande effekt på de berörda våtmarkerna. Mängden diken är störst i södra Sverige, och risken att rensningar medför skada på våtmarker och vattenmiljöer är därför större där. Dessutom finns det i dessa områden t.ex. generellt mer inlagrat kvicksilver på grund av långvarig tillförsel från mänsklig verksamhet.

2.4 Invallningar

Invallningar påverkar den naturliga hydrologin och förhindrar naturliga översvämningar. Översvämningssmarker har ofta en stor betydelse för den biologiska mångfalden genom att de bl.a. kan vara viktiga lekplatser för fisk och födosökslokaler för vadarfåglar. Invallningar som begränsar de naturliga översvämningssmarkerna kan därför påverka den biologiska mångfalden.

Översvämningssmarkerna kan också fungera som näringsfällor och som buffert mot översvämningar längre ner i vattensystemet.

2.5 Markavvattning och vattenförvaltning

Vattenmyndigheten har till uppgift att fastställa de kvalitetskrav som ska gälla för vatten som har identifierats som så kallade vattenförekomster. Myndigheten ska också fastställa tidpunkten när den eftersträvade vattenkvaliteten ska vara uppnådd. Krav på vattenkvalitet och tidpunkt utgör tillsammans en miljökvalitetsnorm enligt 5 kap. 2 § p. 4 MB.

De övergripande miljökvalitetsnormer⁵⁶ som ska eftersträvas är bland annat god ytvattenstatus och god grundvattenstatus till år 2015. Dessa statusbegrepp omfattar en lång rad olika kvalitetsaspekter som vägs samman.

Den eftersträvade normen kommer inte att vara möjlig att uppfylla i alla lägen. Det finns då möjlighet att fastställa en längre tid för genomförandet eller mindre

⁵⁴ Ulén, B. 2005. Fosforförluster från mark till vatten. Naturvårdsverket rapport 5507; samt Greppa näringen. 2007. Åtgärder för att förhindra ytvattenerosion.

www.greppa.nu/download/18.a8e2b8110fcdfb672800098/Erosion.pdf

⁵⁵ Joensuu *et al.*, 2002. Se t.ex. Naturvårdsverket, 1986, för miljökonsekvenser av dikning.

⁵⁶ De första miljökvalitetsnormerna för vatten beslutas i december 2009

stränga kvalitetskrav. Sådana undantag får medges på basis av en analys av de åtgärder som skulle behövas för att uppnå normen.

Om relevanta åtgärder saknas eller om de är samhällsekonomiskt orimliga får undantag medges. Det finns också vissa andra miljökvalitetskrav, t.ex. kravet på att en aktuell vattenstatus inte får försämrats.

Där det råder ett samband mellan markavvattning och en försämrad vattenkvalitet och det går att hitta möjliga och samhällsekonomiskt rimliga åtgärder för att minska markavvattningens påverkan på vattnets status, är det vattenmyndighetens uppgift att ta med sådana åtgärder i ett åtgärdsprogram för att nå fastställda miljökvalitetsnormer. Åtgärdsprogrammet är bindande för de myndigheter och kommuner som pekas ut som ansvariga.

2.6 Markavvattning och miljökvalitetsmålen

Många av de miljökvalitetsmål som riksdagen har beslutat om berörs såväl direkt som indirekt av markavvattning. Tydligast är kopplingen till målen *Myllrande våtmarker*, *Levande sjöar och vattendrag* och *Hav i balans samt levande kust och skärgård*. Flera miljöeffekter och behov av åtgärder har samband med dessa miljökvalitetsmål.

Enligt miljökvalitetsmålet *Myllrande våtmarker* ska våtmarkernas ekologiska och vattenhushållande funktion i landskapet behållas och värdefulla våtmarker bevaras för framtiden. Miljökvalitetsmålet innebär bland annat att ”våtmarker skyddas så långt möjligt mot dränering, torvtäkter, vägbyggen och annan exploatering”⁵⁷.

Miljökvalitetsmålet *Levande sjöar och vattendrag* säger bland annat att sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och att naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, variationsrika livsmiljöer, kulturmiljövärden och landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras. Enligt regeringen innebär det till exempel att belastningen av näringsämnen och föroreningar inte får minska förutsättningarna för biologisk mångfald, samt att naturliga vattenflöden och vattennivåer ska behållas i väsentligen opåverkade vattendrag⁵⁸.

Miljökvalitetsmålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård* klagör att haven ska ha en långsiktigt hållbar produktionsförmåga och att den biologiska mångfalden ska bevaras. Framför allt för Östersjöområdet har kustnära våtmarker en mycket viktig funktion som lek-, uppväxt- och födoområde för flera fiskarter, som exempelvis gädda och ål.

Markavvattning påverkar också miljökvalitetsmålen *Bara naturlig försurning* (tillfälligt ökad avrinning av surt humushaltigt vatten), *Ingen övergödning* (ökat läckage av kväve och fosfor), *Giftfri miljö* (ökat läckage av t.ex. kvicksilver), *Grundvatten av god kvalitet* (bortledning av grundvatten), *Ett rikt odlingslandskap* och *Levande skogar (i de båda senare fallen: produktion)*.

⁵⁷ Prop. 2004/05:150 sid. 143-151.

⁵⁸ Prop. 2004/05:150. sid 104-115.

Naturvårdsverket har utvecklat bedömningen av vad som krävs för att nå *Myllrande våtmarker* och *Levande sjöar och vattendrag* i underlagen till regeringens fördjupade utvärdering av miljökvalitetsmålen⁵⁹.

Bedömningen med avseende på markavvattning finns främst i rapporten för *Myllrande våtmarker*. Där framhåller Naturvårdsverket att tillstånd eller dispens för markavvattning bör ges endast om det finns särskilda skäl. Det gäller i synnerhet våtmarker med höga naturvärden eller i regioner där många våtmarker är påverkade av dikning.

För de båda miljökvalitetsmålen bedöms också att rensning av diken och vattendrag är ett problem för att nå målen. Verksamhetsutövaren, främst inom de areella näringarna, behöver därför ta större hänsyn till de funktioner och värden som finns knutna till våtmarker och vattenmiljöer.

2.7 Våtmarker i olika delar av landet

Förekomsten av våtmarker varierar mycket inom landet. Landsdelar där en särskilt stor andel våtmarker har förlorats är slättlandskapen i södra Sverige och på Gotland. I Skåne och Mälardalen finns bara omkring en tiondel av den ursprungliga arealen kvar. I de nederbördsrika mellan- och skogsbygderna i Svealand och Götaland är arealen våtmark betydligt större, vanligen mer än 15 procent av landarealen.

Stora odikade sumpskogar med höga naturvärden är mycket ovanliga, särskilt i södra Sverige. De största våtmarksområdena finns i Norrlands skogsbygder där över 20 procent av landarealen utgörs av våtmark. Många våtmarker, särskilt i landets tätortsregioner, är fortfarande utsatta för ett relativt stort exploateringstryck i samband med utbyggnaden av tätorter och anläggning av nya vägar och andra kommunikationsleder.

2.7.1 Våtmarkstyper

Några exempel på våtmarkstyper är sumpskog, mosse, kärr, blandmyr, fuktäng, fukthed, mad och strandmiljöer. I den nationella våtmarksinventeringen finns 33 övergripande våtmarkstyper registrerade, från vassbevuxna sjöar till högmossar. Den internationella definitionen av våtmark – *wetlands* – är bredare än den svenska och omfattar många olika vattenmiljöer, till exempel också sjöar och vattendrag. Eftersom markavvattningsåtgärder förutom att avvattna mark även kan påverka vattenmiljöer, kan det vara värt att ha den internationella definitionen i åtanke.

Definition av våtmark enligt nationella våtmarksinventeringen (VMI)

Våtmark är en sådan mark där vattennivån under en stor del av året finns nära, i eller strax över markytan samt vegetationstäckta vattenområden. Gränserna för hur nära markytan vatten kan finnas i en våtmark varierar. I de flesta fall kan vegetationen användas för att skilja våtmark från annan mark. Minst 50 procent av vegetationen bör vara "hydrofil", dvs. fuktighetsälskande, för att man ska kunna kalla ett område för våtmark. Ett undantag är tidvis torrlagda bottenområden i sjöar, hav och vattendrag. De räknas till våtmarkerna trots att de kan sakna vegetation⁶⁰.

⁵⁹ Naturvårdsverket rapport 5769 (sjöar och vattendrag) respektive 5771 (våtmarker).

⁶⁰ Naturvårdsverkets rapport 3824

Definition av wetlands enligt Ramsarkonventionen⁶¹

Sumpmarker, kärr, torvmossar eller vattenområden, vare sig de är naturliga eller konstgjorda, permanenta eller tillfälliga eller har ett vatten som är stillastående eller rinnande, sött, bräckt eller salt. I detta innefattas sådana havsområden där djupet vid lågvatten inte överstiger sex meter.

Våtmark i skogslandskap. Foto Christer Södereng.

⁶¹ Ramsarkonventionen är en global naturvårdskonvention om att bevara våtmarker och vattenmiljöer och nyttja dem på ett hållbart sätt. Ramsarkonventionen. 2002. Climate Change and Wetlands – Ramsar COP8 DOC.11. Information paper. www.ramsar.org

Våtmark i jordbrukslandskap. Foto Christer Södereng

2.7.2 Inventering av våtmarker och sumpskogar

Våtmarksinventeringen (VMI) genomfördes länsvis från 1980-talet till och med år 2005 i hela landet utom i fjällen. Med hjälp av flygbilder har objekt som är större än 10 hektar inventerats i södra delarna av landet, medan storleksgränsen för Västerbottens och Norrbottens län varit 50 hektar.

Kända våtmarksobjekt av mindre storlek har också inventerats. Olika typer av ingrepp och störningar i våtmarkerna registrerades. Av de totalt 34 940 våtmarker som inventerats har 16 procent besökts i fält. Därigenom finns systematiskt insamlade uppgifter till en databas⁶² som omfattar alla större våtmarker i Sverige nedanför fjällregionen.

I VMI har våtmarkernas naturvärden bedömts och klassificerats i en fyrgradig skala, baserat på representativitet, mångformighet, storlek, raritet och orördhet. Bedömningarna bygger på poängsättning av de olika kriterierna och har gjorts i ett regionalt perspektiv, grundat på de naturgeografiska regionerna. Stora våtmarksobjekt som inte påverkats av mänskliga ingrepp och som innehåller många varierande typer av våtmarker, inklusive regionalt sällsynta biotoper eller arter, har förts till klass 1 – mycket höga naturvärden.

Syftet med VMI var att ta fram ett bra planeringsunderlag för att kunna bevara och arbeta strategiskt med våtmarkerna som nationell naturresurs. Inventeringsdata skulle dessutom kunna ligga till grund för ett nationellt övervakningssystem för

⁶² Våtmarksinventeringens databas på Internet (datavärd SLU Miljödata): www-vmi.slu.se

våtmarker. Återkommande förändringsanalyser skulle kunna ge svar på tillståndet i våtmarkerna nationellt och regionalt.

Därtill har en riksomfattande inventering av fuktig och blöt skogsmark, så kallade sumpskogar, genomförts under åren 1990 till 1998. Syftet med denna inventering var att få kunskap om var i landet sumpskogarna finns, och vilken betydelse de har för naturvärden och skogsproduktionen.

Den totalt inventerade arealen uppgår till knappt 1,3 miljoner hektar, varav 930 000 hektar utgörs av produktiv skogsmark – drygt 4 procent av landets produktiva skogsareal. Framför allt har större sumpskogar kartlagts, men ofta har de små objekten de högsta naturvärdena. Orsaken till det är troligen historisk: de mindre våtmarkerna har sannolikt i ett tidigare skede bedömts för små för att dikas.

Sumpskogsinventeringen och VMI har flera likheter, t.ex. den tekniska indelningen i objekt och delobjekt beroende av det hydrologiska sambandet och indelningen i fyra naturvärdesklasser. Alla sumpskogar är dock inte klassade, eftersom klassningskriterierna utarbetades under projektets gång. Det visade sig också vara svårt att i flygbild bedöma förekommande naturvärden. Ca 5-10 procent har fältinventerats.

Enligt åtgärdsprogrammet för hotade arter (ÅPG)⁶³ gäller att över 200 arter som är knutna till myrmarker och sötvattensstränder under hela eller delar av sin livscykel bedöms vara hotade⁶⁴. Ytterligare nästan 300 arter är antingen missgynnade eller så saknas tillräcklig kunskap för att avgöra hotstatus.

Det finns flera orsaker till att våtmarksarter är hotade. I de flesta fall beror det på försämringar i arternas livsmiljöer, men minskade arealer våtmark har också betydelse.

Rik- och kalkkärr, småvatten och de limnogena våtmarkstyperna innehåller flest rödlistade arter. En tidigare analys utifrån 2000 års rödlista visade att mer än hälften av de rödlistade våtmarksarterna hotas av biotopförändringar som påverkat våtmarkernas hydrologi. Även övergödning och kvävenedfall är betydelsefulla orsaker, främst i södra Sverige. Minskad eller upphörd hävd är ett problem i hela landet.

2.7.3 Naturvärdesklassning och riktlinjer för exploatering

Enligt den nationella strategin för Myllrande våtmarker bör våtmarker med mycket höga natur- och kulturvärden (motsvarande klass 1 i våtmarks- eller sumpskogsinventeringen) bevaras. Våtmarker med höga natur- och kulturvärden (motsvarande klass 2) bör så långt som möjligt undantas från ingrepp.

Vid tillstånds- eller dispensprovning som berör våtmarker med höga värden eller hydrologiskt intakta våtmarker bör myndigheterna vara restriktiva med att tillåta verksamheter som kan påverka värdena negativt. Tillståndsgivande myndigheter

⁶³ <http://www.naturvardsverket.se/sv/Arbete-med-naturvard/Skydd-och-atgarder-for-djur-och-vaxter/Atgardsprogram-for-hotade-arter/Vad-ar-ett-atgardsprogram-for-hotade-arter/>

⁶⁴ Gärdenfors, U. (ed.)2005. Rödlistade arter i Sverige 2005. Artdatabanken, SLU.

bör förena tillstånd till ingrepp med krav på kompensationsåtgärder enligt 16 kap. 9 § MB⁶⁵ om ingreppet medför skada i områden med höga naturvärden.

Dessa riktlinjer bör särskilt gälla markavvattning. Tillstånd eller dispens för markavvattning bör inte lämnas för våtmarker eller sumpskogar med höga eller mycket höga naturvärden (se tabell 3). Det förtjänar att påpekas att naturvärdesklass 3 kan rymma orörda, mindre våtmarker med värdefull flora och fauna som på grund av storlekskriteriet har ett lägre värde enligt klassificeringen. På dessa mindre våtmarker kan det finnas arter som skyddas av artskyddsförordningen (2007:845) (AF).

Eftersom långt ifrån alla våtmarker och sumpskogar inventerats, bör ett beslut om tillstånd till markavvattning föregås av en fältinventering så att man försäkras om att våtmarken inte har sådana naturvärden att markavvattning inte är lämplig. Dessutom bör den tillståndsgivande myndigheten försäkra sig om att en eventuell dikning, invallning eller vattenavledning inte riskerar att påverka värden i vattendrag nedströms åtgärden.

Tabell 3 Våtmarksinventeringens naturvärdesklasser⁶⁶

Naturvärdesklass	Värden	Bedömning
1 Mycket höga naturvärden	Representativa och särskilt värdefulla objekt med avseende på mångformighet, storlek, raritet och orördhet.	Bör bevaras. Inga ingrepp får tillåtas. Verksamhet som syftar till att upprätthålla värdena kan medges.
2 Höga naturvärden	Värdefulla objekt med avseende på mångformighet, storlek, raritet och orördhet. I stor utsträckning opåverkade av ingrepp.	Bör så långt som möjligt undantas från ingrepp. Verksamhet som inte skadar värdena kan medges.
3 Vissa naturvärden	Heterogen grupp som omfattar stora, variationsrika men delvis kraftigt skadade objekt liksom små, mindre mångformiga men hydrologiskt intakta objekt.	Hydrologiskt intakta våtmarker bör undantas från ingrepp. I övrigt kan ingrepp tillåtas om påverkan på naturmiljö och kulturvärden begränsas.
4 Låga naturvärden	Starkt påverkade av ingrepp såsom dikningar och torvtäkt. Vissa objekt kan dock ha t.ex. floristiska värden. En del opåverkade våtmarker förekommer.	Bör i första hand tas i anspråk för eventuell exploatering.

⁶⁵ Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen, Jordbruksverket och Riksantikvarieämbetet. 2005. Nationell strategi för Myllrande våtmarker.

⁶⁶ från arbetet med nationella strategin för Myllrande våtmarker.
<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-1253-3.pdf>

Tabell 4. Sumpskogsinventeringens naturvärdesklasser⁶⁷

Naturvärdesklass	Värden	Bedömning
1 Mycket höga naturvärden	Antingen kontinuitetsvärden, betydelse för rödlistade arter eller en viktig landskapsekologisk funktion. Sumpskogar som utgör nyckelbiotoper, åtnjuter biotopskydd eller är mycket ovanliga inom sin naturgeografiska region.	Bör ges fri utveckling för att det på sikt ska byggas upp en tillräcklig areal urskogsartad sumpskog. Markavvattning eller skyddsdikning kan inte accepteras.
2 Höga naturvärden	Ofta vissa kontinuitetsvärden eller av betydelse för arter som är knutna till viss hydrologi eller hydrokemi. Har inte i större omfattning berörts av dikningar eller omfattande skogliga åtgärder.	Markavvattning eller skyddsdikning bör inte accepteras. Extensivt skogsbruk med naturvårdshänsyn kan accepteras.
3 Vissa naturvärden	Inga speciella naturvärden kan återfinnas, men sumpskogen har ändå inte påverkats starkt av ingrepp. Många har tidigare nyttjats för skogsbruk, dock utan mer omfattande markavvattning.	Regionalt viktiga eller små områden bör undantas från skogsbruksåtgärder. Markavvattning bör endast i undantagsfall utföras.
4 Låga naturvärden	Sumpskogar som påverkats genom omfattande dikning eller kalavverkning. Ibland har en del övergått till friska skogstyper.	Skogsbruk med normala hänsyn kan bedrivas. I vissa fall lämpliga som restaureringsobjekt.

⁶⁷ från arbetet med nationella strategin för Myllrande våtmarker.

3 Åtgärder för att begränsa negativa miljöeffekter

3.1 Åtgärder vid invallning

När en invallning utformas bör påverkan på den naturliga hydrologin och omkringliggande översvämningssmarker beaktas.

Vid invallning pumpas ofta vatten ut kontinuerligt. Pumpningen bör utföras på ett sådant sätt att den negativa miljöpåverkan begränsas så långt som möjligt. Åtgärder kan t.ex. behöva vidtas för att begränsa grumling nedströms.

När diken rensas inom en invallning där vattnet pumpas ut till ett vattendrag, bör vattnet inom invallningsområdet sänkas så långt det är möjligt innan rensningen påbörjas. Därigenom minskas behovet av pumpning under den tid rensningen pågår. Sedan rensningen har genomförts bör om möjligt pumpningen inte återupptas förrän uppslammat material sedimenterat. Därigenom kan man undvika grumling i vattendraget.

3.2 Åtgärder vid markavvattning

Före ett beslut om tillstånd för markavvattning bör en bedömning göras om markavvattningen är nödvändig. Normalt är påverkan på miljön minst om markavvattningen inte genomförs.

För att minska den negativa påverkan från markavvattning kan olika åtgärder vidtas för att förlänga tiden innan vattnet når vattendrag, sjöar och hav. Uppehållstiden kan t.ex. förlängas genom att dikenas meandring ökas eller genom att våtmarker anläggs.

Det behövs också direkta åtgärder för att minska grumling och läckaget av närsalter och därmed hindra övergödning av sjöar och hav. Skyddszoner, anpassade slänter, slamgrop, att inte låta diken mynna direkt i vattendrag, sjö eller hav och kalkfilter för att binda fosfor är exempel på sådana åtgärder.

När ett dike anläggs bör träd som kan skugga diket sparas. Det ger positiva värden för den flora och fauna som kommer att etablera sig i diket, samtidigt som igenväxningen minskar och därmed underhållsbehovet.

I samband med att tillstånd för markavvattning ges kan länsstyrelsen kräva att kompensationsåtgärder utförs för att begränsa den negativa påverkan från markavvattningen.

Vattenmyndigheternas åtgärdsprogram för vattenförvaltning kan vara ett underlag i valet av lämpliga åtgärder.

En slamgrop i ett skogsdike. Foto Lennart Rudqvist Skogsstyrelsen.

3.3 Vid rensning

Vid rensning är det viktigt att planera för att minska den negativa miljöpåverkan. En god planering kan både förebygga behovet av att rensa och minimera de negativa effekterna vid genomförandet. Rensningsbegreppet avser såväl diken som vattendrag, och alla typer av markanvändning. Därför behöver valet av åtgärder för att minska de negativa effekterna vid en rensning anpassas efter typ av vattendrag och markanvändning.

3.3.1 Förebygg rensningsbehovet!

Det bästa både för miljön och för de underhållsansvariga är att vidta förebyggande åtgärder så att rensningsbehovet minskar eller uteblir. Exempel på sådana åtgärder är:

3.3.1.1 PLANTERING

Plantera träd och buskar som skuggar vattendraget och därmed minskar igenväxningen. Exempel på lämpliga träd och buskar är al, ask, gråvide, lind, fågelbär och hassel.

3.3.1.2 SEDIMENTATIONS DAMMAR ELLER BASSÄNGER

För att minska näringsläckage och sedimenttransport kan vattnet från täckdiken, diken och ledningar ledas via sedimentationsdammar eller bassänger innan det rinner ut i vattendrag, sjöar eller hav.

3.3.1.3 BETE

Ett effektivt sätt att motverka igenväxning av vattendragen är att hålla åstränderna öppna för betesdjur. På så vis hindras vass och annan övervattensvegetation att breda ut sig från strandkanten och ut i åfåran.

Det är däremot ofta inte lämpligt att låta betesdjur gå direkt i vattendraget eller strandkanten, eftersom betestramp i strandkanten kan medföra erosion och grumling. Ett bete kan då leda till att en å eller dikesfåra trampas igen, något som kan få en dämmande effekt och medföra att underhåll kan behövas göras oftare. Om det finns t.ex. flodpärlmussla kan ett ytterligare problem vara att de kan trampas sönder av betesdjur som går i vattnet.

3.3.1.4 SKYDDSZONER

En viktig förebyggande åtgärd är att skapa en skyddszon utmed vattendraget – en zon som är permanent bevuxen med gräs och örter. Därigenom stabiliseras kanten, och det minskar risken för ras och skred i vattendraget. Skyddszonen minskar också tillförseln av jordpartiklar till vattendraget genom ytvattenavrinning.

Även buskar och träd behövs för att effektivt stabilisera kanterna och minska tillförseln av jordpartiklar till vattendraget. Zonen närmast åkern kan vara gräsbevuxen, men zonen närmast diket/vattendraget bör vara flerskiktad.

Längs diken på skogsmark är det viktigt att sträva mot eller behålla flerskiktade trädbevuxna kantzoner.

Skyddszoner vid ett dike i jordbruksmark. Foto Christer Södereng.

3.3.1.5 AVFASNING AV DIKESKANTER

I jordbruksmark leder alltför branta dikeskanter ofta till erosion och ras. Det är inte bra och det ökar rensningsbehovet. Det kan därför vara lämpligt att fasa av kanterna så att släntlutningen inte blir brantare än högst 1:1,5-2 (höjd:längd). Då underlättas också etableringen av gräs och örter, vars rötter stabiliserar dikeskanten och ytterligare minskar erosionen.

Om dikena är mycket djupa kan en avfasning som är utlagd med jämna mellanrum underlätta för människor, betesdjur och vilda djur att ta sig upp ur diket.

Stora avfasningar kan innebära att stora odlingsbara områden tas i anspråk för uppläggning av massor.

För att få hållbara dikessystem i skogsmark rekommenderar Skogsstyrelsen rensning med gripskopa och att man där försöker få så branta och opåverkade kanter som möjligt för att motverka en snabb igenväxning.

Andra sätt för att motverka erosion och ras är att lägga ut stenskoning eller erosionsskydd.

3.3.2 Planera en rensning - Tänk efter före!

För att undvika konflikter med motstående intressen och negativa effekter på vattenmiljön bör förutsättningarna för och behovet av en rensning klargöras innan rensningen påbörjas. En god planering kan dessutom betyda att onödiga kostnader undviks. Avsnitt 3.3.2.1 tar upp frågor som bör vara besvarade före ett beslut om att börja rensa.

När arbeten i anslutning till vatten planeras bör man alltid överväga åtgärder för att undvika risk för oljespill och annan förorening från maskiner och liknande. En annan viktig fråga vid planeringen är att ta reda på om det finns flodkräfta i vattensystemet. Om det finns flodkräfta ska alla redskap och all utrustning som använts i vattnet desinficeras innan de används i ett annat vatten. Ingen utrustning får föras in i ett skyddsområde för flodkräfta utan att först ha desinficerats⁶⁸.

3.3.2.1 BEHÖVER DET RENSAS?

Många diken behöver rensas regelbundet för att markavvattningen ska fungera. Men ofta rensas diken rutinmässigt med några års mellanrum, oavsett om det behövs eller ej. Det finns inget självändamål i att upprätthålla dikets dränerande funktion. Det är viktigt att först utvärdera behovet av underhåll.

Om dikets dränering är tillfredsställande för markanvändningen i området finns ingen anledning att rensa. Den som ansvarar för underhållet av ett dike bör ha som utgångspunkt att undvika att rensa om det inte finns ett uppenbart behov av det. Men det är i allmänhet bättre med mindre årliga insatser än stora rensningar med många års mellanrum.

⁶⁸ Skyddsområden för flodkräfta kan inrättas av Länsstyrelserna för att skydda kvarvarande bestånd av arten (Förordning (1994:1716) om fisket, vattenbruket och fiskerinäringen)

Följande frågor kan vara ett stöd vid överväganden om en rensning behövs:

- Är det risk för att byggnader, vägar, broar eller liknande kan skadas av översvämningar?
- Har de positiva och negativa effekterna av markavvattningen utvärderats?
- Är vattenståndet inför eller under odlingssäsongen så högt att jordbruket eller skogsbruket försvåras eller skördeutfallet blir lidande?
- Indikerar dikets vattennivåer att det är problem med dämning i diket? Är det sämre avrinning i t.ex. avloppssystem för dagvatten från enskilda fastigheter?

Om svaret på frågorna är nej, finns det normalt ingen anledning att rensa, oavsett vilka bottennivåer som anges i en eventuell dikningsförrättning. Så länge de berörda är överens om att det inte finns något faktiskt rensningsbehov, behöver man inte rensa.

Det kan i vissa förrättningar finnas villkor om hur underhållet ska bedrivas. Verksamhetsutövaren är skyldig att följa dem.

3.3.2.2 HUR OMFATTANDE BEHÖVER RENSNINGEN VARA?

Det är långt ifrån självklart att hela dikessträckan alltid behöver rensas. Börja därför med att ta reda på om en eventuell dämning orsakas av något särskilt. Många gånger kan det vara enstaka sedimentbankar eller vegetationsbestånd som ställer till med problem. Ofta räcker det då att rensa i form av punktinsatser mot de dämmande föremålen för att avrinningen ska fungera tillfredsställande igen. Genom att besiktiga diket kan man ofta hitta trösklar som stoppar upp vattenflödet. Sådana trösklar kan för det mesta avlägsnas med hacka och spade.

Om en längre sträcka ändå behöver rensas är det lämpligt att inte rensa hela diket på samma gång. Genom att i stället rensa i sektioner under ett antal år minskar man den negativa påverkan och lämnar kvar biologiska refuger.

3.3.2.3 HUR MYCKET FÅR MAN RENSA?

Det är viktigt att ta reda på om det finns underlag som visar till vilket djup och läge rensningen får utföras och följa det. Om det saknas ett sådant underlag bör verksamhetsutövaren och tillsynsmyndigheten gemensamt försöka klargöra det tillåtna rensningsdjupet. Det är lämpligt att verksamhetsutövaren tar fram en enkel rensningsplan som till exempel anger till vilket djup rensningen ska utföras om det finns partier som kräver särskild försiktighet etc. En sådan plan underlättar genomförandet av rensningen. Verksamhetsutövaren är ansvarig för att rensningen utförs på ett korrekt sätt (se avsnitt 8).

3.3.2.4 ÄR ÅRSTIDEN LÄMPLIG?

Tidpunkten har stor betydelse för både rensningsresultatet och påverkan. I vissa förrättningshandlingar finns det inskrivet när man ska rensa. Men om en sådan

tidpunkt inte finns preciserad i förrättningen ska rensningen följa de allmänna hänsynsreglerna i 2 kap MB.

Av praktiska skäl och för att få så liten grumling som möjligt bör rensningen alltid utföras under lågvattenperioder. Men tillfällen med extremt lågt vatten bör ändå undvikas, i synnerhet i samband med höga vattentemperaturer. Anledningen till detta är att skadorna på vattenlevande organismer nedanför rensningssträckan bör begränsas.

Den bästa tiden att rensa är normalt juli – augusti eller december – februari. Under april – juni är det i allmänhet olämpligt, eftersom många fåglar då häckar intill vattendragen. Under denna period kan det också finnas lekande groddjur i vattendraget.

I vattendrag med laxfisk är det också olämpligt att rensa under september – december. Då vandrar fisken upp i vattendragen. Dessutom bör man undvika rensning under kläcknings- och yngelfasen i mars – april. Slutligen kan det vara olämpligt att rensa under tiden mellan lekvandring och kläckning på grund av att fiskrommen kan komma till skada. Rensningar som kan påverka lekbottnar för öring och lax bör helst utföras under juli-augusti.

3.3.2.5 VAL AV TEKNIK

3.3.2.5.1 *Alternativa rensningsmetoder*

Det är ofta positivt om en rensning kan utföras på annat sätt än med en vanlig grävskopa. Med en grävskopa kan det vara svårt att avgöra var gränsen mellan lösa avlagringar och fast botten går. Risker är därför stora att det rensas till överdjup och att värdefulla sten-, grus- och sandbottnar grävs upp. För att upprätthålla en tillräcklig flödeskapacitet behöver i allmänhet inte bottenmaterialet rensas. Det räcker att man håller efter vegetationen. Med hänsyn till vattenmiljön är det oftast bättre att slå eller klippa av vegetationen än att gräva bort den.

3.3.2.6 VILKA MASKINER ÄR LÄMPLIGA?

Valet av maskin är viktigt för att minimera de negativa effekterna av rensningen. Konventionell rensning med grävskopa kan orsaka stora skador på vattendragens bottnar. Numera finns en rad alternativa maskiner som är mer skonsamma mot miljön, t.ex. gripskopa eller gallerskopa. Bland annat finns maskiner som bara tar bort vegetationen och låter bottenmaterialet vara kvar. Det finns också maskiner med skopor som gräver med begränsat djup och bredd.

De maskiner som väljs för rensningen bör fungera utan att man behöver ta bort all beskuggande växtlighet på ena eller båda sidor om vattendraget.

För att undvika att trycka ihop kanterna vid skogsdiken bör små lätta beståndsgående maskiner väljas.

Dikning med en Varanskopa. Foto Lennart Rudqvist Skogsstyrelsen

3.3.2.6.1 Klippning

En enskild klippning håller inte tillbaka vegetationen lika länge som traditionell rensning, utan metoden bygger på att klippningen upprepas vid ett antal tillfällen. Genom att klippa 1- 2 gånger om året under ett par års tid kan man helt slå ut ett vegetationsbestånd. Har man väl lyckats med detta, tar det sedan ganska lång tid innan ny vegetation etablerar sig. Hur många klippningar som krävs för att slå ut ett bestånd varierar från art till art.

Tidpunkt och höjd har stor betydelse för resultatet av klippningen. Försommaren är en bra tid för vassslåtter. Då har vassen använt den upplagrade näringen i rötterna till att skjuta nya skott. Under försommaren är å andra sidan konflikten med fågellivet störst, och därför är denna tidpunkt många gånger olämplig.

I sådana fall kan man i stället välja blomningstiden i juli – augusti för vassslåtter. Vid den tiden finns den maximala mängden näring i vassens skottdelar, och häckningsperioden för de flesta fåglar är över. Slåttern påskyndar uppslag av vassens rotskott, men om den görs i rätt tid kan beståndstätheten minskas med ca 50 procent.

Vid all klippning bör man om möjligt slå av vegetationen under vattenytan. Det hindrar att syrgas tillförs rotsystemet via uppstickande blad och strån och försvårar därmed återväxten.

Efter klippningen är det viktigt att samla upp den avklippta vegetationen och ta bort den från vattnet. Annars är det risk för att växterna fastnar och bromsar upp flödet nedströms. En del växter kan också slå rot och ta sig på nytt om de får ligga

kvar i vattnet. Klippresterna kan samlas upp genom att man lägger ut länsar nedströms, där vegetationen samlas in för att sedan lyftas upp på land med maskin.

3.3.2.6.2 *Klippskopa*

Klippskopian består av en gallerskopa med slätterbalk. Gallret fångar upp den avklippta vegetationen som därmed enkelt kan läggas upp på land. Klippskopian monteras på en grävmaskin i stället för en vanlig skopa och kan användas för att klippa vegetation i dikesslänter och under vatten i diken.

3.3.2.6.3 *Släntklippare med traktormonterat klippaggregat på arm*

En ordinär släntklippare med klippaggregat på en arm kan vara ett alternativ till att klippa vegetation i diken. Speciella klipphuvuden finns för att klippa under vattnet.

3.3.2.6.4 *Flytande maskiner med klippaggregat*

Det finns flera typer av maskiner med klippaggregat som flyter och som därför kan arbeta direkt i ett dike. Exempel på sådana maskiner är en drygt två meter bred flytande maskin med gängade, roterande pontoner som både bär maskinen och driver den framåt. En slätterbalk kan monteras i fronten. Denna typ av maskin kan utnyttjas bl.a. för vegetationsklippning i dammar och större vattendrag.

En annan typ av maskin är också cirka två meter bred. Den drivs med band och bärs av pontoner. Den kan köras både i vatten och på land. Med en slätterbalk monterad i fronten är den ett utmärkt redskap för klippning av t.ex. vass i större vattendrag, kanaler och sjöar.

3.3.2.7 ROTKULTIVERING

En annan metod att hålla efter vegetation som kan fungera i vissa vattendrag, är att bearbeta rotsystemen med en rotkultivator. Efter kultiveringen samlas de uppflytande rotdelarna in och läggs upp på land. Metoden har såvitt känt inte tillämpats i svenska vattendrag.

Däremot har en liknande metod med framgång använts för vassbekämpning i sjöar, t.ex. Hornborgasjön, i bl.a. Italien rensas vattenvegetation i kanaler på detta sätt, med hjälp av särskilt konstruerade båtar. Fördelen med den här metoden framför konventionell rensning, är att sten och grus inte grävs upp och att botten inte fördjupas.

Om man överväger att använda rotkultivering bör man beakta att metoden kan ge en kraftig grumling av vattnet. För att undvika syretäring bör det avklippta materialet tas bort direkt efter klippningen.

3.4 Att genomföra en rensning

Rensat dike i skogsmark. Foto Lennart Rudqvist Skogsstyrelsen

3.4.1 Ange referenspunkter och bottennivåer

Det är alltid verksamhetsutövarens ansvar⁶⁹ att rensningen görs på ett korrekt sätt. Det är därför lämpligt att verksamhetsutövaren noga informerar den som utför rensningen om vilka mått och nivåer som gäller.

För att underlätta rensningsarbete och besiktningar och nå bästa möjliga resultat bör man utmed vattendraget i förväg ange referenshöjder och de bottennivåer som ska hållas. När ett dike omfattas av förrättning eller tillstånd måste de faktiska bottennivåerna relateras till de nivåer som fastställts i förrättningen eller tillståndet.

Då behövs tillgång till någon av de fixpunkter som framgår av dikningskartorna. Det kan ibland vara svårt att hitta dessa punkter, men ofta går det med åtminstone någon fixpunkt eller annan referenspunkt, t.ex. en vattengång i en kulvertmynning eller brunn. Fixpunkter måste underhållas för att de inte ska försvinna, exempelvis vid gamla broar (se även avsnitt 9.3.2).

Det är också viktigt att ta reda på om det finns kulvertar eller liknande i vattendraget som begränsar vattnets framkomlighet, så att rensningsinsatsen inte över-

⁶⁹ 26 kap. 19 § MB

drivs. Det är t.ex. meningslöst att rensa fåran så att den får betydligt större kapacitet än en vägtrumma strax nedströms.

Exempel på vandringshinder för bäckröding. Kapaciteten för vägtrummor bör anpassas till vattenanläggningen. De bör inte begränsa flödet, men inte heller orsaka vandringshinder för fisk. Foto Nils-Erik Oderljung.

3.4.2 Gräv aldrig i en hård botten

När man rensar bottensediment är det viktigt att inte gräva upp grövre material som grus och sten (s.k. hård botten). Om man märker att man gräver i en hård botten har man förmodligen grävt djupare än den fastställda sektionen, dvs. man har grävt för djupt.

I vattendrag med fisk är en rensning av hård botten ofta mycket negativ, det gäller bl.a. öring, grönlång och sandkryp. Öringen är till exempel helt beroende av sten- och grusbotten för sin fortplantning.

Rensningen bör därför alltid begränsas till att vegetation eller sedimentbankar av finkornigare jordarter tas upp. Även om det är svårt brukar erfarna maskinförare ganska väl kunna avgöra när skopan kommer ner till hårdare, grövre bottenmaterial och undvika att ta upp detta om de bara fått ordentliga instruktioner. Numera finns det också möjlighet att använda laser för att styra skopans arbetsdjup.

3.4.3 Spara träd och buskar

Träd och buskar som skuggar vattendraget är till nytta för faunan. Skuggningen motverkar också igenväxning effektivt, och det minskar rensningsbehovet. Dessutom binder rötterna strandkanten så att erosionen minskar.

Vid rensningar bör därför buskar och träd utmed vattendraget sparas i möjligaste mån, framförallt på syd- och västsidan där de ger den bästa skuggningen. Det

gäller all vegetation som inte tränger dikessektionen. Speciellt viktigt är det att spara äldre träd, eftersom de ofta hyser en rik svamp- och lavflora och utgör en viktig livsmiljö för många insekter.

Av samma skäl är det viktigt att låta död ved ligga kvar, liksom gärna också utstickande grenar och omkullvälta träd som ligger över vattendraget utan att orsaka flödeshinder. De ökar variationen och är viktiga för såväl fisk som många fåglar som håller till vid ån.

Detta gäller dock inte när vattendragen flyter fram över öppna hävdade åmader. I sådana områden blir träd perfekta utsiktsplatser för kråkor och andra äggplundrare och försämrar därmed markernas värde som häckningsplats för vadare och andra våtmarksfåglar. På sådana platser bör man i stället sträva efter helt trädfria åstränder.

Det kan ibland uppstå ett motsatsförhållande mellan äldre tillstånd/förrättningar och dagens synsätt på rensning. Ett beslut kan t.ex. ange att slänterna ska hållas fria från trädvegetation. Så länge träden inte motverkar syftet med markavvattningen bör deras positiva effekter vara ett tillräckligt skäl att ändra villkoren.

3.4.4 Var rädd om slänterna

För diken i jordbrukslandskap och liknande gäller att slänterna inte får bli för branta i samband med en rensning. Branta slänter leder till erosion och ras som grumlar vattnet och slammar igen bottnarna. Det är negativt för vattenmiljön och ökar det framtida rensningsbehovet. Det kan därför löna sig att i stället slänta av branta dikeskanter så att de blir flackare. Slänter med en redan etablerad grässvål bör inte röras vid rensningen.

I skogslandskap förordar Skogsstyrelsen som nämnts branta och opåverkade kanter (se även 3.3.1.5).

3.4.5 Hantera rensmassorna klokt

Om det inte medför avsevärda olägenheter från allmän eller enskild synpunkt får rensmassor läggas på närmaste strand⁷⁰. I övriga fall kan anmälnings- eller tillståndsplikt enligt 9 kap. MB gälla (se 3.4.5.5). Uppläggning på närmsta strand kan kräva dispens från strandskyddsbestämmelserna i 7 kap. MB och försiktighetsmått enligt 2 kap. MB.

Rensmassor klassificeras enligt avfallsförordningen⁷¹ som avfall, oavsett om de är förorenade eller ej. Den s.k. avfallshierarkin är vägledande⁷² när det gäller avfallshantering. Enligt avfallshierarkin gäller följande prioriteringsordning:

1. förebyggande
2. förberedelse för återanvändning
3. materialåtervinning
4. annan återvinning, t.ex. energiåtervinning
5. bortskaffande.

⁷⁰ 2 kap. 6 § lag LSV

⁷¹ Avfallsförordning (2001:1063)

⁷² Se även den nationella Avfallsplanen på Naturvårdsverkets hemsida (ISBN 91-620-1248-7)

Hierarkin innebär att nivå 1 ska väljas i första hand och nivå 5 i sista hand.
När det gäller rensmassor bör följande gälla för de olika stegen i avfallshierarkin:

3.4.5.1 FÖREBYGGANDE

Vid rensning ska mängden massor begränsas så långt som möjligt. Det är därför viktigt att rensningen planeras noga. En förutsättning för en god planering är att tidigt klargöra syftet med åtgärden.

3.4.5.2 FÖRBEREDELSE FÖR ÅTERANVÄNDNING

Om massorna återanvänds direkt klassas de inte som avfall. Exempel på det är att massorna läggs ut på åkern som matjord eller används för skogsodling. Om de däremot måste behandlas innan de används, klassas de som avfall. Sådan behandling ses som förberedelse för återanvändning och kan t.ex. bestå av att mer förorenade fraktioner avskiljs från renare massor eller att materialet sorteras efter kornstorlek.

3.4.5.3 MATERIALÅTERVINNING

Materialåtervinning innebär att materialet som sådant tas till vara. Syftet med hanteringen avgör om den ska betraktas som bortskaffning eller återvinning. Indikatorer för att bedöma om användningen av avfall för anläggningsändamål kan betraktas som återvinning är att avfallet ersätter traditionella anläggningsmaterial och att konstruktionen där det används fyller en funktion. Endast den mängd avfall som behövs för konstruktionens funktion, det vill säga bärförmåga, hållbarhet, utjämnning, etc. omfattas av klassificeringen återvinning.

Rensmassor ska ses som en resurs och därför helst återvinnas. Massornas innehåll av föroreningar och övriga egenskaper är avgörande för hur de kan hanteras. De kan användas för vägändamål t.ex. utfyllnader vid trummor och infarter, täcka slänter och stabilisera vägslänter.

3.4.5.4 ANNAN ÅTERVINNING

Andra typer av återvinning, t.ex. energiåtervinning, är normalt inte aktuella för rensmassor.

3.4.5.5 BORTSKAFFANDE

Rensmassor kan deponeras eller läggas upp på land. Uppläggning av rensmassor på land bör falla under definitionen miljöfarlig verksamhet i 9 kap. 1 § MB. Kommunen har möjlighet att ingripa också mot verksamheter som inte klassas som miljöfarlig verksamhet i frågor som gäller hälsoskyddet inom kommunen (26:3 MB).

Hantering av rensmassor kan behöva tillstånd eller anmälan enligt 9 kap. MB. Om massorna ska användas för anläggningsändamål kan punkterna 90.130 eller 90.140 i FMH-bilagan vara aktuella. Ska de i stället deponeras kan det röra sig om punkterna 90.290, 90.300, 90.310, 90.320 och 90.330, 90.340 i bilagan.

Avfall i form av rensmassor tillhör kategori 170503-170506 enligt bilaga 2 till avfallsförordningen (2001:1063). Om massorna ska klassificeras som farligt avfall

eller ej beror på innehållet av farliga ämnen, dvs. hur förorenade de är. Om massorna klassificeras som farligt avfall gäller särskilda regler i fråga om t.ex. vilka anläggningar som får ta emot det. Sådana massor är i regel inte möjliga att återvinna utan föregående behandling.

Om massorna ska mellanlagras kan det röra sig om tillstånds- eller anmälningspliktig verksamhet enligt 9 kap. MB beroende på avfallets mängd och egenskaper – om det t.ex. består av farligt avfall (kod 90.30- 90.60 i FMH-bilagan). Det kan också vara värt att notera att en mellanlagring som varar längre än ett år innan avfallet bortskaffas eller 3 år innan det återvinns betraktas som deponering.

Tabell 5 sammanfattar gällande bestämmelser för hanteringen av rensmassor.

Tabell 5 Bestämmelser som reglerar hantering av rensmassor

Hantering av avfall	Rensmassor
Användning för anläggningsändamål land & vatten	Användning för anläggningsändamål av rensmassor som klassas som avfall är en U-verksamhet om risken är mindre än ringa. Annars krävs en anmälan till den kommunala nämnden eller tillstånd av MPD (FMH-bilagan: 90.130 eller 90.140).
Uppläggning (ej anläggning)	Uppläggning omfattas av den allmänna definitionen för miljöfarliga verksamheter (9 kap. 1§ MB). Konsekvensen är att tillsynsmyndigheten kan ställa krav med stöd av de allmänna hänsynsreglerna. Om rensmassorna ska klassas som avfall bör syftet klargöras, dvs. att det rör sig om mellanlagring eller bortskaffande /deponering. Enligt LSV 6 § 2 kap. får rensmassor läggas på närmaste strand, om det inte medför avsevärda olägenheter från allmän eller enskild synpunkt. Uppläggning kan kräva dispens från strandskyddsbestämmelserna i 7 kap. MB och försiktighetsmått enligt 2 kap. MB.
Mellanlagring Kort tid (anläggning)⁷³	Enligt LSV 6 § 2 kap. får rensmassor läggas på närmaste strand, om det inte medför avsevärda olägenheter från allmän eller enskild synpunkt. I övriga fall föreligger anmälnings- eller tillståndsplikt om massorna är att betrakta som avfall – se koderna 90.30-90.60 i FMH-bilagan. Mellanlagring kan kräva dispens från strandskyddsbestämmelserna i 7 kap. MB och försiktighetsmått enligt 2 kap. MB.
Deponering	Kräver alltid tillstånd enligt 9 kap MB. För deponering kan följande koder i FMH-bilagan vara aktuella 90.290, 90.300, 90.310, 90.320, 90.330 och 90.340.
Dumpning vatten (lång tid)	Det råder ett generellt förbud mot att dumpa avfall enligt 15 kap. 31 § MB. Enligt 15 kap. 33 § MB får regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer besluta om dispens i det enskilda fallet från dumpningsförbudet. Detta gäller under förutsättning att avfallet kan dumpas utan olägenhet för människors hälsa och miljön.

Grönt = Avfall (15 kap. MB)

Rött = Miljöfarlig verksamhet (9 kap. MB)

Blått = Vattenverksamhet (11 kap. MB, LSV⁷⁴)

Lila = Områdesskydd (7 kap. MB)

⁷³ Anläggning = vissa skyddsåtgärder har vidtagits (t.ex. bottenplatta, omhändertagande av lakvatten)

⁷⁴ LSV

3.4.5.6 PLACERING PÅ NÄRMSTA STRAND

Vid valet av plats för rensmassor är det viktigt att tänka på att motverka negativa miljöeffekter. För att inte verka störande på landskapsbilden bör rensmassorna jämnas ut så mycket som möjligt. Man bör givetvis inte heller lägga massor på mark som har en värdefull flora och fauna. För att förhindra att rensmassorna sköljs ned i vattendraget vid regn är det viktigt att de inte placeras för nära dikeskanten eller på mark intill diket som sluttar ner mot vattendraget.

Placeras rensmassor intill vattendrag som regelbundet översvämmas kan de fungera som en invallning. Det kan leda till att markområdets funktion som vattenmagasin vid höga flöden försvinner eller minskar, något som ökar risken för översvämningar i vattendraget. Rensmassorna bör därför läggas upp ovanför den högsta högvattenlinjen.

3.4.6 Begränsa grumling

För att begränsa grumling under rensningen kan en tillfällig sedimentfälla grävas. En sådan sedimentfälla kan göras som en fördjupning av vattendraget, eventuellt i kombination med en tillfällig tröskel. Genom att vattenhastigheten avtar där, kommer grövre partiklar att sjunka till botten (sedimentera) och grumlingen nedströms att minska. Det är naturligtvis viktigt att återställa vattendragets profil efter det att rensningen är slutförd om man har anlagt en tillfällig tröskel.

Andra sätt att förhindra grumling nedströms är att använda filterdukar (markdukar) i diket, placera sedimentfällor i form av skivor i diket, låta vattnet översila en gräsyta eller proppa igen diket innan det mynnar i ett vattendrag, en sjö eller i havet.

I skogsbruket används ofta översilningsområden eller tillfälliga risfällor som avslutning på diken innan vattnet leds vidare till nästa vattendrag. Ingen av åtgärderna är riktigt lämpade för fiskförande diken, eftersom de där riskerar att bli vandringshinder.

4 Motstående intressen

Syftet med att avvattna mark är att öka markens lämplighet för något speciellt ändamål, t.ex. odling, bebyggelse eller torvtäkt. Historiskt har markavvattningen haft stor betydelse för att öka arealen produktiv mark. Fortfarande behövs markavvattning för att behålla eller öka produktionen i jord- och skogsbruk. En väl fungerande markavvattning kan vara en förutsättning för ett aktivt jord- och skogsbruk eller för att anlägga byggnader och vägar. Klimatförändringar kommer sannolikt att med föra ett ökat behovet av underhåll på de diken och dräneringssystem som ligger tätortsnära för att minska risken för översvämningar.

Markavvattning och rensning kan motverka flera av de nationella miljökvalitetsmålen. För andra kan det däremot vara till fördel, t.ex. *Levande skogar* och *Ett rikt odlingslandskap*.

Markavvattning och rensning kan också påverka möjligheterna att nå miljökvalitetsnormerna i vattenförvaltningsarbetet⁷⁵ och målen med Sveriges åtaganden i Baltic Sea Action Plan⁷⁶, liksom möjligheterna att leva upp till intentionerna i EU:s översvämningdirektiv⁷⁷.

Åtgärder för markavvattning kan alltså motverka övergripande intressen av att nå regionala, nationella och internationella miljömål. De bedömningar som måste göras i samband med sådana åtgärder handlar därför ofta om att väga produktions- eller exploateringsintressen mot miljöintressen. Men också andra samhällsintressen som t.ex. kulturmiljövård, turism, rekreation och fiske kan bli berörda.

Åtgärder som påverkar vattenförhållandena medför ofta stora förändringar i miljön. Markavvattning förändrar den naturliga hydrologin. Invallning, uträtning av vattendrag och avledning av vatten påverkar de naturliga vattenflödena och de ekologiska processerna i sjöar och vattendrag.

Avsänkning av sjöar och minskade uppehållstider för vatten i marken till följd av markavvattning kan få negativa effekter på våtmarksbiotoper och vattenlevande organismer. Växt- och djurlivet störs genom fysiska ingrepp, grumling och ökad spridning av näringsämnen och föroreningar.

Ett stort antal djur- och växtarter är beroende av våtmarker på olika sätt. Markavvattning kan därför orsaka stora skador på växt- och djurlivet. Nästan 15 procent av landets rödlistade arter förekommer på myrmarker och sötvattensstränder, och vissa växter och djur som påverkas omfattas av artskyddet⁷⁸.

Vattenkvaliteten nedströms en vattenverksamhet kan försämrans. Det kan ha betydelse för såväl växt- och djurliv som för t.ex. bevattning, övrig vattenförsörjning och friluftsliv nedanför den aktuella vattenverksamheten. Vid rensning kan kvicksilver som via deposition lagrats i markerna läcka ut och bli biologiskt tillgängligt.

Vattenförsörjningen påverkas också på annat sätt. Sjunkande grundvattennivåer kan minska tillgången på vatten. Vattenkvaliteten kan försämrans i samband med att den omättade zonen ökar. Det kan leda till att vissa ämnen frigörs och kommer ut i

⁷⁵ 5 kap. MB och VFF

⁷⁶ Baltic Sea Action Plan. Helcoms aktionsprogram för Östersjön

⁷⁷ direktivet 2007/60/EG om bedömning och hantering av översvämningssrisker

⁷⁸ Artskyddsförordningen 2007:845

dricksvattnet. Markavvattningen kan också öka tillförseln av bl.a. humusämnen till ytvattentäkter, något som är ett stort problem för beredning av dricksvatten vid vattenverken.

Att avvattna mark kan öka risken för erosion och översvämningar, eftersom den naturliga magasineringen av vatten i marken hindras.

Om intensivt brukade åkrar dräneras till biologiskt värdefulla vattendrag med till exempel öring, kan den försämrade vattenkvaliteten leda till att allmänna intressen skadas, t.ex. naturvårds- och fiskeintressen.

Våtmarker har sedan flera tusen år haft stor betydelse för hur människor ordnat landskapet såväl ekonomiskt som socialt. Många våtmarker har därför stor betydelse för kultur miljövärden som historiska dokument. Lämningar av förhistoriska boplatser och andra arkeologiskt intressanta platser, men också lämningar av senare tidens användning av vattendrag för tidig industri m.m. kan skadas när våta marker avvattnas. Den som vill genomföra grävningsarbeten måste ta reda på om fasta fornlämningar berörs av verksamheten och i så fall samråda med länsstyrelsen (se även avsnitt 10.8.3).

Tillståndsplikten enligt 11 kap. 13 § MB gäller även för kulturmiljö. Åtgärderna kan genom att fasta fornlämningar berörs kräva tillstånd även enligt lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. Det bör påpekas att lagen omfattar såväl kända som okända fornlämningar och vidare att en fast fornlämning består av dels själva anläggningen, dels ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Hela fornlämningsområdet ska alltså beaktas vid risk för påverkan.

5 Prövning

Markavvattning är alltid tillståndspliktig enligt 11 kap. 13 § MB. Men också för sådana avvattnande åtgärder som inte görs för att ”varaktigt öka en fastighets lämplighet för något visst ändamål” och därför inte är markavvattning enligt MB gäller oftast tillstånds- eller anmälningsskyldighet enligt 11 kap. MB.

I vissa delar av landet råder förbud mot markavvattning (se figur 1). Där krävs dispens från markavvattningsförbudet för att man ska få avvattna mark. Dispens är dessutom en förutsättning för tillståndsprövning.

Om ett biotopskyddsområde eller arter som det råder artskydd för berörs av en markavvattning krävs också dispens för att ett tillstånd ska kunna ges (se avsnitt 10.4.2 respektive 10.5).

De naturvärden som kommer att påverkas av en markavvattning måste vara mycket begränsade om en dispens ska kunna ges. För våtmarker med höga naturvärden eller som är hydrologiskt intakta bör myndigheterna vara restriktiva med att tillåta verksamheter som kan påverka värdena negativt. Dispens bör inte heller ges för avvattningsåtgärder i områden där sjöar och vattendrag redan är hårt belastade med näringsämnen.

Den tillståndsgivande myndigheten kan förena ett tillstånd med krav på kompensationsåtgärder om det prövade ingreppet medför skada i områden med höga naturvärden. Det framgår av 16 kap. 9 § MB⁷⁹.

Markavvattning berörs också av bestämmelserna i 16 kap. 5 § MB. Det innebär att om det finns risk för att en miljökvalitetsnorm överträds får inte tillstånd, godkännande eller dispens ges.

Men om verksamhetsutövaren samtidigt vidtar kompensationsåtgärder som gör att miljökvalitetsnormen kan nås kan verksamheten tillåtas. Kompensationsåtgärderna ska då vara något som påverkar vattnets kvalitet positivt i vattenförekomsten, t.ex. genom att minska belastning av föroreningar från någon annan verksamhet.

5.1 Dispens från markavvattningsförbudet

I de delar av landet där det råder förbud mot markavvattning har länsstyrelsen möjlighet att i enskilda fall ge dispens från förbudet när det finns särskilda skäl⁸⁰. En avvägning mellan olika allmänna intressen ska redan vara gjord när det beslutas att ett visst område ska omfattas av det generella markavvattningsförbudet. Det innebär att en dispens bör kunna komma i fråga bara när förbudets syfte inte motverkas.

Av förarbetena till MB⁸¹ framgår att dispenser från markavvattningsförbudet ska ges restriktivt.

...”Möjligheten att meddela dispens är avsedd att utnyttjas restriktivt. Som förutsättning för dispens skall gälla att området som berörs av markavvattning i princip saknar betydelse från naturskyddssynpunkt. Vid bedömningen får bl.a. beaktas att ett av huvudsyftena med bestämmelsen i balken är att kraftigt begränsa eller upphöra med

⁷⁹ Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen, Jordbruksverket och Riksantikvarieämbetet. 2005. Nationell strategi för Myllrande våtmarker.

⁸⁰ 11 kap. 14 § MB

⁸¹ prop. 1997/98:45 del 2, sid 136

markavvattning i de delar av landet som redan starkt utarmats på våtmarker. Avslås en dispensansökan är det därefter inte möjligt att få tillstånd till markavvattningen. Dispens bör alltså endast medges då det är fråga om begränsade åtgärder för att möjliggöra vissa arbeten och naturvärdena inte försämras ytterligare genom åtgärderna”.

Bedömningen av vad som utgör särskilda skäl ska göras mot bakgrund av intresset från naturvårdssynpunkt av att bevara de återstående våtmarkerna inom området⁸². Exempel på omständigheter som kan vara särskilda skäl för att medge en dispens är enligt Naturvårdsverkets bedömning:

- Åtgärden är en komplettering av en tidigare utförd markavvattning i ett redan kraftigt påverkat område där naturvärdena inte försämras ytterligare av ingreppet. Naturvärden i omgivande områden, hydrologin och vattenkvaliteten får inte påverkas nämnvärt av de kompletterande åtgärderna.
- Åtgärden påverkar inte våtmarker upp- eller nedströms.
- Åtgärden syftar till att bibehålla produktionen på organogena jordar med endast låga naturvärden.
- Inga våtmarker berörs.

Länsstyrelsens prövning är alltså inte en förutsättningslös avvägning mellan intresset av att bevara våtmarker och det allmänna eller enskilda intresset av att exploatera marken. Genom att dispensbestämmelserna⁸³ förts in i miljölagstiftningen är en stor del av avvägningen redan gjord.

För enskilda intressen innebär bestämmelsernas utformning att avvägningen mellan det allmänna intresset att bevara våtmarker och till exempel en fastighetsägars intresse att kunna bebygga eller ändra förutsättningarna på den egna marken i vanliga fall redan är avgjord. Normala förluster och olägenheter som fastighetsägaren drabbas av genom att inte fritt kunna utnyttja fastigheten är inte skäl för dispens.

Det finns heller inget uttalat stöd i lagstiftning eller förarbeten för att betydande allmänna intressen generellt ska utgöra särskilda skäl för dispens, annat än för vissa vattenverksamheter som prövats i annan ordning⁸⁴. Skyddslagstiftningens konstruktion innebär att bevarande av våtmarker är det allmänna intresse som har störst tyngd och att andra allmänna intressen får ge vika.

Det kan naturligtvis inte uteslutas att det i undantagsfall finns situationer med angelägna enskilda eller allmänna intressen som kan innebära särskilda skäl för dispens, men det krävs mycket specifika omständigheter. En förutsättning för dispens bör vara att den planerade exploateringen inte kan genomföras utanför våtmarken.

⁸² 11 kap. 14 § MB, prop. 1997/98:45, del 2, sid. 136

⁸³ 11 kap. 14 § MB

⁸⁴ 11 kap. 23 § MB

5.1.1 Länsstyrelsen prövar dispensen

Dispens från förbudet mot markavvattning prövas av länsstyrelsen. När ett tillstånd för markavvattning ska omprövas är miljödomstolen (MD) första instans. Om det vid en sådan prövning också krävs dispens från markavvattningsförbudet kan MD ta till sig dispensprövningen⁸⁵. Länsstyrelsen är då skyldig att på begäran överlämna ärendet till domstolen.

Om inte dispens och tillstånd meddelas samtidigt bör ett beslut om dispens förenas med villkor om att söka tillstånd till markavvattning innan åtgärden vidtas. Dispensen kan också behöva förenas med villkor som blir gällande vid den efterföljande tillståndsprövningen.

Det finns inga formella regler för hur en dispensprövning av markavvattning ska gå till. En dispensansökan behöver inte innehålla en fullständig MKB. Däremot kan det vara lämpligt att den innehåller en tydlig redogörelse för de natur- och kulturmiljövärden som kan komma att påverkas. I bilaga 1 finns ett exempel på vilka uppgifter en dispensansökan bör innehålla.

5.2 Tillstånd prövas av länsstyrelsen eller miljödomstol

En ansökan om tillstånd till markavvattning prövas av länsstyrelsen. I vissa fall ska dock prövningen göras av MD. Av 7 kap. 19 § LSV framgår att länsstyrelsen ska överlämna ärenden till MD, om det framställs yrkande om:

1. att även någon annan än sökanden skall delta i markavvattningen,
2. särskild tvångsrätt enligt 28 kap. 10 § miljöbalken, eller
3. ersättning enligt 31 kap. 16 § miljöbalken eller inlösen enligt 31 kap. 17 § miljöbalken.

MD ska också pröva en markavvattning som det beslutats om i samband med en fastighetsreglering⁸⁶.

Länsstyrelsen får lämna över ett markavvattningsärende till MD om andra fastigheter än sökandens är berörda⁸⁷. Vid överlämnandet ska länsstyrelsen bifoga ett yttrande angående den planerade verksamhetens inverkan på allmänna intressen. I detta yttrande ska särskild vikt läggas vid naturvärdena i området⁸⁸. Det är lämpligt att bifoga beslutet om dispens från markavvattningsförbudet till yttrandet i de fall det krävs dispens.

5.2.1 Avgifter för en ansökan

Ansökan om tillstånd för markavvattning är avgiftsbelagd. Avgiftens storlek framgår av bestämmelser i 3 kap. 6 § förordningen (1998:940) om avgifter för prövning och tillsyn enligt MB och 10 § Avgiftsförordningen (1992:191). Avgiftens storlek beror på dikets längd. Avgiften tas ut oavsett om ansökan leder till ett tillstånd eller avslag.

⁸⁵ 21 kap. 3 § MB

⁸⁶ 7 kap. 20 § LSV

⁸⁷ 7 kap. 19 § 2 st. LSV

⁸⁸ LSV 7 kap. 19 § 2 och 3 st.

5.2.2 Länsstyrelsens tillståndsprövning

5.2.2.1 GEMENSAM HANDLÄGGNING AV OLIKA ÄRENDETYPER

Vissa ärenden omfattar prövning enligt flera kapitel i MB. Det är då i allmänhet önskvärt att samtliga frågor prövas i samma beslut. När tillståndsprövningen berör både kommun och länsstyrelsen kan det vara lämpligt att länsstyrelsen prövar alla frågor.

Länsstyrelsen kan på eget initiativ förbehålla sig rätten att pröva en fråga som annars skulle ha prövats av en kommun⁸⁹. Kommunen är skyldig att på begäran lämna över ett ärende till länsstyrelsen. Ett exempel på en sådan situation är en ny dikning eller en anmälningspliktig rensning av ett dike inom strandskyddat område när kommunen beslutar om strandskyddet. Vid handläggningen av ett sådant ärende kan det vara smidigare om länsstyrelsen väljer att hantera frågor om strandskydd och vattenverksamhet samlat. (När det gäller strandskydd se även 7.3.3.3 samt 10.4.3). Ett annat exempel där det kan vara lämpligt med en gemensam handläggning är hanteringen av uppgrävda massor i samband med en rensning (avfallshandtering).

5.2.2.2 UTFORMNING AV TILLSTÅNDSANSÖKAN TILL LÄNSSTYRELSEN

Innehållet i en ansökan om tillstånd för markavvattning regleras av 4 § FVV och 22 kap. 1 och 2 §§ MB. Ansökan ska vara skriftlig. I Bilaga 2 redovisas vilka uppgifter som lämpligen bör finnas i en ansökan om markavvattning.

5.2.2.3 MILJÖKONSEKVENSBESKRIVNING

En ansökan om tillstånd till markavvattning ska innehålla en miljökonsekvensbeskrivning (MKB) enligt 6 kap. MB. Undantaget är sådana markavvattningsåtgärder vars miljöpåverkan är utan betydelse. Undantaget bör enbart avse mindre markavvattningsärenden där tillstånd söks hos länsstyrelsen.

I en arbetsplan för en väg, liksom i en järnvägsplan ingår en miljökonsekvensbeskrivning (MKB). Den ska tas fram enligt bestämmelserna i 6 kap. MB. Inför en efterföljande prövning av en tillhörande vattenverksamhet ska en motsvarande MKB-process genomföras.

5.2.2.4 SAMRÅD

Innan en ansökan görs och inför upprättandet av en MKB ska sökanden i ett tidigt skede vända sig till länsstyrelsen, tillsynsmyndigheten (i det fall det inte är fråga om länsstyrelsen) och till de enskilda som kan antas bli särskilt berörda för samråd.

Syftet med samrådet är att skapa en dialog och lyfta fram de viktiga frågorna i ett tidigt skede. En redogörelse för samrådet ska biläggas ansökan tillsammans med MKB:n.

⁸⁹ 19 kap. 3 § MB

Före samrådet ska verksamhetsutövaren lämna information till dem som ska ingå i samrådet⁹⁰. Informationen bör innehålla uppgifter om den planerade verksamhetens lokalisering, omfattning och utformning, vilken miljöpåverkan den bedöms ge upphov till och vilka försiktighetsmått som kan vidtas för att begränsa negativa miljöeffekter.

I samband med tillståndsprövning i ett område som också ingår i en arbetsplan för en väg eller järnväg kan man göra rationaliseringsvinster genom att samordna samrådsförfarandet, i varje fall när det gäller enklare väg- och järnvägsärenden. Det kan ge tidsvinster för i synnerhet verksamhetsutövaren, men också för länsstyrelsen och andra. Intressenterna i vattenärendet har i allmänhet varit inblandade också i den tidigare arbetsplanprocessen.

En sådan samordning kan t.ex. gälla en markavvattning i samband med ett vägärende. En förutsättning för samordning är att underlag och information till de enskilda i vägärendet också belyser frågor som rör vattenverksamheten.

I mer komplicerade ärenden är det för det mesta alltför många oklarheter om vilken vattenverksamhet det kan bli fråga om och var den kommer att äga rum för att ett gemensamt samrådsförfarande ska vara möjligt.

5.2.2.5 BESLUT OM MILJÖPÅVERKAN

Under samrådet ska länsstyrelsen besluta om åtgärden kan antas medföra en betydande miljöpåverkan eller inte. Ett sådant beslut fattar länsstyrelsen sedan verksamhetsutövaren gett en eventuell tillsynsmyndighet och de enskilda som är särskilt berörda tillfälle att yttra sig.

Är det fråga om betydande miljöpåverkan ska samrådet utökas med övriga statliga myndigheter, de kommuner, den allmänhet och de organisationer som kan antas bli berörda.

Beslutar länsstyrelsen att miljöpåverkan inte blir betydande kan samrådsprocessen avslutas. Det hindrar inte att verksamhetsutövaren vid behov tar förnyade kontakter med exempelvis länsstyrelsen.

Att länsstyrelsen ska fatta beslut om miljöpåverkans omfattning – betydande eller inte betydande – framgår av 3 § förordningen (1998:905) om miljökonsekvensbeskrivningar. Till stöd i beslutet finns kriterier i bilaga 2 till förordningen.

En sammantagen bedömning av markavvattningens miljöpåverkan bör göras, framförallt med hänsyn till åtgärdernas omfattning och naturvärden och känslighet i de miljöer som direkt eller indirekt berörs av åtgärden. Risken för miljöpåverkan bör bedömas både i ett tillfälligt och i ett mer långsiktigt perspektiv.

Miljöpåverkan av markavvattningsprojekt medför i allmänhet ingen betydande miljöpåverkan. Det är svårt att ange några mått eller tydliga riktlinjer för bedömningen, eftersom många olika faktorer ska vägas samman i varje enskilt ärende. Projekt som inte kan antas medföra en betydande miljöpåverkan är ofta små, och det är lätt att överblicka vilka miljöeffekterna kommer att bli.

Exempel på situationer när ett markavvattningsprojekt kan antas medföra betydande miljöpåverkan är då det finns en risk för att en miljö kvalitetsnorm kan över-

⁹⁰ 6 kap. 4 § MB

trädas och när riksintresseområden, Natura 2000-områden eller andra värdefulla eller skyddade områden är direkt eller indirekt berörda i väsentlig grad. Ett annat exempel är om åtgärden kräver dispens enligt 14 § artskyddsförordningen (2007:845) och länsstyrelsen bedömer att en dispens sannolikt inte kan lämnas.

För en ansökan om markavvattning där åtgärden inte medför betydande miljöpåverkan finns ingen skyldighet att upprätta en fullständig miljökonsekvensbeskrivning⁹¹. Ansökan om dispens från markavvattningsförbudet samt ansökan om tillstånd till åtgärden ska dock skickas till länsstyrelsen⁹². Då åtgärdens miljöpåverkan antas vara utan betydelse blir prövningen något enklare eftersom ansökan inte behöver kungöras.

5.3 Miljödömsstolens prövning

Innehållet i en ansökan som ska prövas hos MD är i grunden detsamma som när länsstyrelsen prövar ett ärende. Vad som tillkommer är en icke-teknisk sammanfattning. Ärendets karaktär gör att frågor om inlösen och eventuell tvångsrätt får ökad betydelse i ett mål hos MD, eftersom det är just de frågorna som skiljer ut ett mål från ett länsstyrelseärende.

Om det vid prövningen av en markavvattning enligt MB framställs yrkande om att även någon annan än sökanden ska delta i markavvattningen, ska MD utse en sakkunnig i markavvattningsfrågor⁹³ om det inte är uppenbart hur frågan om fastigheternas delaktighet ska lösas.

Den sakkunnige tar fram nödvändigt beslutsunderlag och gör en bedömning av avvattningens miljökonsekvenser. Han eller hon upprättar också förslag till hur markavvattningen ska utformas tekniskt, vilka fastigheter som bör delta och fastigheternas andelstal i verksamheten. MD underrättar därefter berörda parter, håller huvudförhandling och meddelar dom.

MD beslut kan överklagas till MÖD och som sista instans Högsta domstolen. När domen vunnit laga kraft får markavvattningen påbörjas.

Kostnaderna för att utföra och i framtiden underhålla ett markavvattningsföretag fördelas mellan deltagarna efter vad som är skäligt, främst med hänsyn till den nytta var och en har av företaget. Vid beräkningen av denna nytta tas hänsyn till bl.a. markens bördighet, nivåförhållanden och markanvändning. Kostnadsfördelningen kan också grundas på en överenskommelse som de berörda fastighetsägarna har träffat⁹⁴.

När det gäller större vägar kan det bli aktuellt att väghållaren ska ingå i företaget. En förutsättning är att vägen har en avsevärd inverkan på markavvattningsföretaget. Många markavvattningsföretag utnyttjas också för att leda bort avloppsvatten. I dessa situationer är det rimligt att de som släpper ut avloppsvatten deltar i markavvattningsföretaget⁹⁵.

⁹¹ 6 kap. 7 § MB

⁹² 11 kap. 14 och 9b §§ MB

⁹³ 7 kap. 21 § LSV

⁹⁴ 7 kap. 29 § LSV

⁹⁵ 3 kap. 5 § LSV

5.4 Förutsättningar för tillstånd

Här beskrivs speciella förutsättningar för tillståndsprovning av markavvattningsföretag. För allmänna tillståndsfrågor när det gäller vattenverksamhet hänvisas till Naturvårdsverkets handbok 2008:5 Vattenverksamheter.

5.4.1 Rådighet

En grundläggande förutsättning för att få bedriva en vattenverksamhet är att verksamhetsutövaren har rådighet över det aktuella vattenområdet. Rådighet innebär att verksamhetsutövaren förfogar över vattenområdet antingen genom att äga det eller genom att det finns ett avtal eller en överenskommelse med fastighetsägaren⁹⁶.

I vissa fall har man i lagen⁹⁷ gett andra än fastighetsägaren den grundläggande rådigheten att bedriva vattenverksamhet. En sådan rådighet har den som vill utföra en markavvattning som kommer att beröra även andra fastigheter än den egna. Rådigheten innebär i dessa fall att initiativtagaren kan yrka på att även andra fastigheter ska delta i markavvattningsföretaget.

Efter beslut i MD kan en verksamhetsutövare få rätt att utföra en markavvattning på någon annans mark⁹⁸. Den som är beroende av att vattenförhållandena består kan i viss utsträckning ha rådighet att utföra sådana åtgärder⁹⁹.

Den omständigheten att någon har rådigheten över vattnet befriar inte från de krav på tillåtlighet och i vissa fall tillstånd som ställs upp i MB.

5.4.2 Fiskets förutsättningar ska behållas

Ytterligare en särskild förutsättning för tillstånd är att fiskeintresset särskilt ska beaktas när vattenverksamheten utförs. Verksamhetsutövaren har skyldighet att vidta och underhålla anordningar som kan behövas för att ta hänsyn till fisket. I detta fall räknas även musslor och kräftor m.m. som fisk.¹⁰⁰

För att minimera påverkan på fisk, kräftor och musslor kan det också vara nödvändigt att minimera erosion och partikeltransport från det markavvattande området genom att utforma dikeskanter på ett särskilt sätt och anlägga fångdammar, sedimentationsbassänger m.m.

Ett alternativ till kompensationsåtgärder för fisket kan vara att betala fiskeavgift¹⁰¹.

5.4.3 Villkor och tidsbegränsning

Ett tillstånd till markavvattning ska förenas med villkor för att motverka skador på allmänna eller enskilda intressen om så behövs. Det framgår av 11 kap. 13 § MB. Villkoren ska utformas med hänsyn till påverkan på och konsekvenser för mark och vatten, både inom och utanför verksamhetsområdet. Det kan till exempel vara fråga om att så långt som möjligt lokalisera och utforma ett dikessystem med hänsyn till naturmiljön eller att dikningen ska utföras vid en tidpunkt som är lämplig

⁹⁶ 2 kap. 1-2 §§ LSV

⁹⁷ 2 kap. 4 och 5 §§ LSV

⁹⁸ 28 kap. 10 § MB

⁹⁹ 2 kap. 5 § LSV

¹⁰⁰ 11 kap. 8 § MB

¹⁰¹ 16 kap. 9 §, 28 kap. 13 §, 31 kap. 16 § och 24 kap. 5 § MB, 6 kap. 5 § LSV.

med tanke på växt- och djurlivet. Det går också att ställa sådana villkor som skyddar naturmiljön på omgivande mark och som förhindrar t.ex. en olämplig vägdragning eller användning av olämpliga maskiner. Vid behov kan också verksamhetens omfattning begränsas¹⁰².

När det gäller dikning av skogsmark kan det vara lämpligt att föreskriva att den närmare utformningen och utförandet av dikessystemet ska ske i samråd med Skogsstyrelsen.

Tillståndsmyndigheten får under vissa förutsättningar ändra, upphäva eller meddela nya villkor eller andra bestämmelser. Det kan t.ex. bli aktuellt om villkoren i tillståndet visar sig vara otillräckliga för att motverka negativ påverkan på naturmiljön eller om det uppkommit en olägenhet av någon betydelse som inte förutsågs när verksamheten tilläts¹⁰³.

I ett beslut om tillstånd till markavvattning ska anges tiden inom vilken åtgärderna ska vara utförda. Om markavvattningen inte är klar när denna tid löpt ut, förfaller tillståndet. Om verksamhetsutövaren har för avsikt att utföra åtgärder efter det att tillståndet förfallit måste ett nytt tillstånd sökas¹⁰⁴. I avsnitt 6.2 finns mer information om när tillstånd upphöra att gälla.

I tillståndet bör det anges vilket höjdsystem som har använts för att ange nivåer. Står det inte tydligt i domen vilka nivåer man utgår ifrån blir det svårt att senare styrka om en rensning har gjorts djupare än villkoren medger.

5.4.4 Tillstånd eller dispens får inte ges i strid med detaljplan eller områdesbestämmelser

Ett tillstånd eller dispens får enligt 2 kap. 6 § MB inte lämnas i strid mot gällande detaljplan eller områdesbestämmelser enligt plan- och bygglagen (PBL). Vid prövningen av ett vattenärende ligger det på tillståndsmyndigheten att avgöra om den sökta verksamheten kommer att strida mot en detaljplan eller områdesbestämmelser. Vid tveksamheter bör tillståndsmyndigheten samråda med kommunen.

Om en verksamhet strider mot en detaljplan eller områdesbestämmelse, kan tillstånd och dispens ändå ges, men med villkor som säger att en förutsättning för tillståndet eller dispensen är att planen eller bestämmelserna ändras¹⁰⁵.

Det är dock inget som hindrar att tillstånd eller dispens vägras exempelvis för markavvattning inom naturmark som omfattas av gällande detaljplan. Läs mer om planbestämmelser i avsnitt 10.8.1.

5.4.5 Skadeförebyggande åtgärder och kompensationsåtgärder

Tillstånd och dispenser kan också förenas med villkor om att den som får nytta av tillståndet ska utföra och bekosta särskilda undersökningar av ett berört område, åtgärder för att bevara området eller åtgärder för att kompensera för det intrång i allmänna intressen som verksamheten medför¹⁰⁶. Regler om detta finns i 16 kap. 9 § MB.

¹⁰² Miljöbalken – en kommentar, del 1 Bengtsson m.fl. sid 11:34 ev s. 11:37 (supplement 5, maj 2006)

¹⁰³ 24 kap 5 § MB

¹⁰⁴ 11 kap. 13 § MB

¹⁰⁵ prop. 1997/98:45, del 2, sid.205f

¹⁰⁶ Bilaga 5: Förslag på skydds- och kompensationsåtgärder

Kompensationsåtgärder som ersättning för skador i områden med höga naturvärden bör inte kunna användas som ett skäl till att få dispens från markavvattningsförbudet, eftersom dispens inte ska kunna ges om naturvärdena riskerar att försämrats. Däremot bör kompensationsåtgärder kunna komma ifråga efter det att dispensfrågan är avgjord. Det kan t.ex. vara aktuellt när starka allmänna intressen inkräktar på våtmarksområden med höga naturvärden eller med betydande flödesutjämnande egenskaper.

5.4.6 Oförutsedd skada

För de markavvattningar som prövas av MD ska det i tillståndet finnas uppgifter om inom vilken tid anspråk om ersättning ska göras om det uppstår en oförutsedd skada¹⁰⁷. Det är bara när markavvattningsärendet avgörs av MD som en sådan tidpunkt ska fastställas¹⁰⁸. Detta förklaras av att länsstyrelsen främst har att pröva ansökningar där enbart sökandens fastigheter berörs.

5.4.7 Samordning med VFF

Markavvattning kan förekomma i direkt anslutning till sådana vatten som har ansetts vara vattenförekomster enligt vattenförvaltningens terminologi. Det är vattendrag, sjöar och grundvatten av något större omfattning, liksom kustvatten och vatten i övergångszonen mellan sött och salt vatten (estuarier). Mark kan också avvattnas genom diken, eller till diken som inte i sig är vattenförekomster, men som indirekt påverkar en nedströms liggande vattenförekomst.

De miljö kvalitetsnormer som vattenmyndigheten fastställer för vattenförekomster ska tillämpas vid tillståndsprovning. Därmed ska bestämmelserna i 2 kap. 7 § andra stycket och 16 kap. 5 § MB beaktas. De innebär dels att rimlighetsavvägningen inte får leda till att en miljö kvalitetsnorm åsidosätts (2 kap. 7 §), dels att tillstånd, godkännande eller dispens för en ny verksamhet inte får ges om den medverkar till att en miljö kvalitetsnorm överträds (16 kap. 5 §). Men om verksamhetsutövaren samtidigt genomför kompensationsåtgärder som gör att möjligheterna att uppfylla miljö kvalitetsnormen ökar i inte obetydlig utsträckning kan verksamheten tillåtas.

Den miljö kvalitetsnorm som är särskilt viktig att beakta är kravet på att vattenförekomstens aktuella status inte får försämrats annat än helt tillfälligt. Det finns ännu ingen rättspraxis för att man med säkerhet ska veta hur bestämmelserna i 11 kap. MB ska tillämpas i relation till vattenförvaltningens miljö kvalitetsnormer. En särskild svårighet är att bedöma hur de normer som ska uppnås om ett antal år bör hanteras vid en tillståndsprovning.

Även om miljö kvalitetsnormer fastställs för varje vattenförekomst, är risken för överträdelse av en norm inte knuten enbart till verksamheter i omedelbar anslutning till vattenförekomsten. Avgörande för bedömningen är om verksamheten riskerar att *medverka* till att en norm överträds, oberoende av var verksamheten bedrivs.

¹⁰⁷ 22 kap. 25 MB

¹⁰⁸ 24 kap. 13 § MB

För markavvattningsföretag kan det vara svårt att knyta en normöverträdelse till en enskild verksamhet, i synnerhet om den inte direkt påverkar en vattenförekomst. För att tillämpa kraven i 2 kap. 7 § andra stycket och 16 kap. 5 § MB i ett enskilt fall kan det därför behövas ett åtgärdsprogram som stöd för en helhetssyn eller någon annan liknande typ av samlad analys av markavvattningens betydelse i stort för ett vatten.

5.5 Anmälningsskyldighet vid rensning om fisket kan påverkas

Om det finns en risk för att fisket kan skadas vid rensning av diken eller vattendrag krävs alltid en anmälan till länsstyrelsen. Anmälan ska göras innan arbetet¹⁰⁹ påbörjas. ”Fisket” avser såväl allmänt och enskilt fiskeintresse som yrkesmässigt fiske och fritidsfiske¹¹⁰.

Enligt Naturvårdsverkets bedömning bör det som kan påverka fiskens levnadsförutsättningar ingå i bedömningen av risken för skada på fisket (allmänt fiskeintresse). I princip innebär det påverkan på såväl de fiskarter som har betydelse för fisket som den miljö som fisken behöver för att leva i livskraftiga populationer. Fisket kan påverkas oavsett om ett aktivt fiske pågår eller inte.

Anmälan krävs också om det är fråga om ett grävt dike som omfattas av ett tillstånd eller en förrättning, såvida inte frågan om skyddsåtgärder i samband med underhållsrensning är reglerad i förrättningen eller tillståndet¹¹¹. Kravet på anmälan för en vattenverksamhet som har tillstånd bör därför gälla när frågan om skyddsåtgärder i samband med underhåll inte har prövats inom ramen för tillståndsbeslutet. Det finns inga bestämmelser i lagstiftningen om vilka uppgifter en anmälan enligt 11 kap. 15 § MB ska innehålla eller hur ärendet ska handläggas hos länsstyrelsen.

¹⁰⁹ 11 kap. 15 § tredje stycket MB

¹¹⁰ Prop. 1997/98:45 del 2 s. 138.

¹¹¹ Prop. 1981/82:130 sid 433

6 Tillstånds giltighet, omprövning och avveckling

6.1 Tillstånds rättsverkan

6.1.1 Tillstånd enligt miljöbalken

Rättskraften av ett tillstånd för markavvattning regleras i 24 kap. 1 § MB. Tillståndet gäller mot alla i de frågor som har prövats i domen eller i beslutet¹¹². Om tillståndet inte har tidsbegränsats gäller det tills vidare. Tillståndet ger innehavaren en trygghet genom att enskilda som kunnat föra talan i målet inte kan ställa ytterligare krav och att det allmänna inom tillståndets ram inte heller kan ställa ytterligare krav med stöd av de allmänna hänsynsreglerna¹¹³.

Den operativa tillsynsmyndigheten kan dock förelägga en verksamhetsutövare att vidta åtgärder i frågor som inte har prövats i tillståndet. Villkoren i tillståndet kan också omprövas¹¹⁴, t.ex. när ytterligare åtgärder behöver vidtas för att följa ett åtgärdsprogram för vattendistriktet. Omprövning kan dock endast ske under de förutsättningar som anges i 24 kap. 5 § MB.

6.1.2 Tillstånd enligt äldre lagstiftning

Äldre tillstånds giltighet och därmed rättskraft kan följas via övergångsbestämmelserna till de olika vattenlagstiftningarna; 5 § lag (1918:524) om vad iakttagas skall i avseende å införande av vattenlagen, 19 § lag (1983:292) om införande av vattenlagen samt 5 § MP. Enligt den senare jämställs beslut som har meddelats med stöd av bl.a. VL med beslut som har fattats enligt motsvarande bestämmelser i MB. Samma förhållande gäller tillstånd enligt äldre lag.

Detta innebär att rättskraften i äldre tillstånd är densamma som för beslut enligt MB och att bestämmelserna i 24 kap. 1 § MB gäller fullt ut.

6.1.3 Lagligförklaring av äldre markavvattningsföretag

Den som äger en äldre vattenanläggning eller avser att använda en sådan för vattenverksamhet kan hos MD begära prövning av vattenanläggningens laglighet. Det gäller för sådana vattenanläggningar där tillståndsfrågan är oklar eller som har tillkommit utan tillstånd enligt VL eller motsvarande äldre bestämmelser.

En lagligförklaring får förenas med villkor¹¹⁵. Om någon söker tillstånd för att ändra en sådan vattenanläggning ska han eller hon samtidigt ansöka om prövning av anläggningens laglighet. Det gäller även den som ansöker om tillstånd att få använda någon annans vattenanläggning¹¹⁶.

¹¹² 24 kap. 1 § MB, prop. 1997/98:45, del 2, sid 251

¹¹³ prop. 1997/98:45, del 2, sid 252

¹¹⁴ 24 kap. 5 § MB, Naturvårdsverkets faktablad 8287.

¹¹⁵ 17 § MP

¹¹⁶ 17 § MP jmf. med 28 kap. 12 § MB

Lagligheten av en vattenanläggning bedöms enligt de bestämmelser som gällde vid anläggningens tillkomst¹¹⁷. Om anläggningen används för vattenverksamhet ska själva verksamheten prövas enligt MB¹¹⁸. En lagligförklaring ger inte verksamhetsutövaren rätt att driva verksamhet. Däremot blir själva anläggningen laglig.

6.2 När upphör ett tillstånd att gälla?

Såväl tillsynsmyndigheten som verksamhetsutövaren kan ta initiativ till att ett tillstånd för markavvattning ska upphöra att gälla. För att verksamhetsutövarens underhållsansvar¹¹⁹ dessutom ska upphöra krävs att anläggningen tas bort. Tillstånd till att ta bort en vattenanläggning för markavvattning ska alltid ges¹²⁰ om inte ett förordnande enligt 11 kap. 20 § MB har meddelats.

6.2.1 Tillsynsmyndigheten kan verka för att få ett tillstånd återkallat och fortsatt verksamhet förbjuden

Återkallelse av tillstånd och förbud mot fortsatt verksamhet är s.k. ansökningsmål. Det innebär att det är MD som är prövningsmyndighet. Under de förutsättningar som anges i 24 kap. 3 § MB får MD helt eller delvis återkalla ett beslut om tillstånd, dispens eller godkännande och förbjuda fortsatt verksamhet.

Om underhållet av en vattenanläggning allvarligt försummats eller tillståndet att inverka på vattenförhållandena inte utnyttjats under en längre tid, får MD i samband med ett beslut om återkallelse också återkalla rätten att ha kvar anläggningen. Då ska MD ålägga den som är ansvarig för underhållet att ta bort anläggningen och vidta de åtgärder som behövs för att förebygga eller minska skador av borttagningen¹²¹. När dessa åtgärder är vidtagna är verksamhetsutövaren löst från sitt underhållsansvar.

Tillståndet kan också återkallas om verksamheten har upphört för gott, liksom om verksamhetsutövaren inte har tagit sitt tillstånd i anspråk. En återkallelse under sådana omständigheter kan inte göras under den löpande arbetstiden.

Om tillsynsmyndigheten av något skäl bedömer att ett tillstånd är förfallet kan myndigheten verka för en ansökan om återkallelse. En sådan ansökan får göras av Naturvårdsverket, Kammarkollegiet och länsstyrelsen¹²². Att en markavvattnings-samfällighet är övergiven, dvs. inte underhållits under lång tid och saknar styrelse kan vara skäl för att tillsynsmyndigheten bör verka för att tillståndet återkallas (se avsnitt 6.3.3).

¹¹⁷ 18 § MP

¹¹⁸ prop. 1997/98:45 del 2, s. 391

¹¹⁹ enligt 11 kap 17 § MB

¹²⁰ 11 kap 19 § MB

¹²¹ 24 kap. 3 och 4 §§ MB

¹²² 24 kap. 7 § MB

6.2.2 Verksamhetsutövaren kan begära att tillståndet upphör att gälla och att anläggningen får tas bort

Även verksamhetsutövaren kan begära att tillståndsmyndigheten återkallar tillståndet.

För att frigöras från underhållsansvar, kan verksamhetsutövaren också begära tillstånd till att ta bort vattenanläggningen (11 kap. 19 § MB). I samband med ett sådant tillstånd föreskrivs villkor om återställningsåtgärder.

I stället för att en anläggning tas bort, kan en fastighetsägare som skulle skadas av borttagandet få överta underhållet av den¹²³.

6.2.3 Förändringar i en samfällighet

Om deltagandet och därmed andelstalen i en samfällighet behöver ändras kan det göras genom en överenskommelse. Styrelsen för samfälligheten eller någon av deltagarna kan ansöka om att MD ska godkänna en sådan överenskommelse. Ett godkännande har samma verkan som ett tillstånd¹²⁴.

6.2.4 Avveckling av markavvattningsföretag

Det är möjligt att avveckla ett markavvattningsföretag om det har uppstått sådana nya förutsättningar sedan det bildades att företaget är inaktuellt. En avveckling kan gå till på två olika sätt.

Om deltagarna i företaget är överens om att markavvattningsföretaget ska upphöra, kan de upprätta en överenskommelse om detta. För att överenskommelsen ska bli giltig gentemot de ingående fastigheterna måste den godkännas av MD¹²⁵.

Ett markavvattningsföretag kan också avvecklas genom att någon av deltagarna ansöker om det hos MD¹²⁶. Frågan ska då hanteras av MD som ett ansökningsmål enligt 21 kap. 1 §, 8 p. MB. Sannolikt kommer MD i sådana fall att utse en markavvattningssakkunnig som får utreda förhållandena och komma med ett förslag till lösning.

Frågor som bör vara utredda vid en avveckling av ett markavvattningsföretag är:

- Finns det intressen utanför företaget som är beroende av att företaget fungerar och hur kan i så fall hur dessa intressen beaktas?
- Ska hela eller delar av företaget avvecklas?
- Finns det framtida underhållsbehov för de diken och rörledningar som finns kvar?
- Hur bör eventuell egendom och utrustning fördelas?

Har ett tillstånd återkallats och upphört att gälla kvarstår skyldigheten att underhålla vattenanläggningen. Att skyldigheten att underhålla kvarstår innebär dock inte med nödvändighet att underhållsåtgärder behöver vidtas. Det är behovet av åtgär-

¹²³ 11 kap. 20 § MB

¹²⁴ 7 kap. 18 § LSV

¹²⁵ 7 kap. 18 § LSV

¹²⁶ 21 kap. 1 § 8 p MB

der som styr. För att slippa framtida underhåll måste en återkallelse förenas med beslut om borttagande.

6.3 Skäl för att ett tillstånd förfaller

6.3.1 Inte utfört inom angiven arbetstid

I ett tillstånd till en vattenverksamhet ska alltid anges en tidpunkt när arbetena ska vara utförda (22 kap. 25 § MB). Denna tid får sättas till högst tio år. Om en tillståndsgiven markavvattning inte har genomförts inom den arbetstid som anges i tillståndet förfaller tillståndet i sin helhet. Men om det bara återstår obetydliga delar att färdigställa behåller det sin giltighet¹²⁷.

Att tillståndet förfaller i sin helhet innebär att det förfaller också för redan utförda delar av verksamheten. Tillsynsmyndigheten får förelägga om att redan utförda delar ska tas bort (återställas) om de kan skada allmänna eller enskilda intressen¹²⁸.

Om verksamhetsutövaren kan visa giltiga skäl för dröjsmålet eller om stora olägenheter (med lagens formulering: ”synnerliga olägenheter”) skulle uppstå om tillståndet förfaller kan tillståndsmyndigheten förlänga arbetstiden med högst 10 år. Ansökan om förlängning ska göras innan den föreskrivna tiden gått ut. Tillståndsmyndigheten kan om det är skäligt föreskriva nya eller strängare villkor i det förlängda tillståndet¹²⁹.

6.3.2 Bristande underhåll

Bristande underhåll under en längre tid i ett tillståndsgivet markavvattningsföretag kan leda till att tillståndet anses vara förfallet. Underhållet brister om diken och vattendrag inte har rensats eller rörledningar inte skötts när det behövts för att förhindra skada på allmänna och enskilda intressen. Försummat underhåll är en grund för tillståndsmyndigheten att återkalla tillståndet¹³⁰.

6.3.3 Övergivet markavvattningsföretag

Om ett markavvattningsföretag inte har rensats på lång tid kan det vara ett tecken på att det är övergivet. Men enbart den omständigheten att det inte har rensats innebär inte att det är övergivet. Man ska också titta på hur behovet av rensningar varit¹³¹.

Trots att ett nytt naturtillstånd (se avsnitt 7.4) kan ha inträtt när diket inte har rensats, har dikningsföretaget rätt att rensa det så länge tillståndet inte har återkallats av tillståndsmyndigheten.

Om en verksamhet har upphört eller anses vara övergiven och om det bedöms vara angeläget att verksamheten inte återupptas, bör tillsynsmyndigheten verka för att få tillståndet återkallas¹³².

¹²⁷ miljöbalkskommentaren s. 22:43 enligt supplement 7, juli 2008

¹²⁸ 26 kap. § 10 MB

¹²⁹ 24 kap. 2 § MB, prop. 1997/98:45, del 2, sid 253

¹³⁰ 24 kap. 3 § 8 p MB

¹³¹ MÖD M936-07

¹³² 24 kap. MB

Naturvårdsverket anser att om en styrelse eller annan ansvarig verksamhetsutövare saknas är det en omständighet som tillsammans med bristande underhåll kan tala för att verksamheten är övergiven och att tillståndet därmed bör återkallas¹³³.

6.4 Omprövning av tillstånd

När det gäller omprövning av tillstånd för vattenverksamheter: se också Naturvårdsverkets faktablad Omprövning av vattenverksamheter (Fakta 8287).

6.4.1 Omprövning initierad av myndighet

Tillstånd eller villkor för vattenverksamheter som meddelats enligt MB kan omprövas efter tio år från det att domen vunnit laga kraft. Det framgår av 24 kap. 5 § MB. För tillstånd som meddelats enligt 1983 års VL kan tiden för omprövning vara mellan 10 till 30 år från det att tillståndet vann laga kraft. De tillstånd som meddelats enligt 1918 års vattenlag och äldre vattenlagstiftning kan normalt omprövas från och med 1994¹³⁴. Det är också möjligt att ompröva tidigare under de förutsättningar som anges i paragrafen.

Exempel på sådana förutsättningar är:

- När en verksamhet medverkar till att en miljö kvalitetsnorm överträds.
- När förhållandena i omgivningen har eller kommer att förändras väsentligt. Ett exempel på en kommande förändring är en pågående detaljplanering som kan innebära stora förändringar i avrinningsområdet.

Också en kommun eller ett vattenförbund kan ansöka om omprövning enligt 7 kap. 13 § LSV för att tillgodose den allmänna miljövården eller hälsovården eller främja fisket.

Tillståndsmyndigheten får dock inte meddela så ingripande föreskrifter eller villkor att verksamheten inte längre kan bedrivas eller att den avsevärt försvåras¹³⁵. Ett avgörande i Svea hovrätt¹³⁶ år 2003 klargör att det inte är möjligt att ompröva ett markavvattningsföretag så att det ursprungliga syftet med företaget motverkas.

Att ompröva ett markavvattningsföretag kan vara aktuellt när det inträffat sådana förändringar som inverkar på företagets kostnadsfördelning, dess omfattning eller de omgivande förutsättningarna. Detta kan till exempel vara fallet om fastighetsindelningen ändrats, en tätort byggts ut eller en avloppsledning anslutits till markavvattningsföretaget. Ändringen kan också handla om att en del av markavvattningsföretaget ska omföras till våtmark¹³⁷.

För att göra en ändring i ett markavvattningsföretag i fråga om deltagare och andelstal räcker det att samtliga deltagare träffar en överenskommelse om det. För att överenskommelsen ska bli giltig gentemot de ingående fastigheterna, och där-

¹³³ 24 kap. 3 § 5 p MB

¹³⁴ NV fakta 8287, Omprövning av vattenverksamhet

¹³⁵ 24 kap. 5 § MB 5 st.

¹³⁶ MÖD M 7741-02 Angående omprövning av vattenregimen för sjön Östen.

¹³⁷ MÖD 2008-10-17 M 5066-07

med eventuella nya fastighetsägare, måste överenskommelsen godkännas av MD. Kan parterna inte komma överens kan frågan om omprövning väckas hos MD¹³⁸.

6.4.2 Omprövning initierad av verksamhetsutövaren

Efter en ansökan av innehavaren till ett tillstånd kan tillståndsmyndigheten ompröva eller upphäva villkor eller andra bestämmelser som meddelats tillsammans med tillståndet¹³⁹. Ett villkor kan dock bara upphävas eller mildras om det är uppenbart att det inte längre behövs eller är strängare än nödvändigt. Ett annat skäl till att ändra ett villkor kan vara omständigheter som inte förutsågs då tillståndet meddelades.

¹³⁸ 24 kap. 5 § 5 p och 6 p MB

¹³⁹ 24 kap. 8 § MB

7 Underhåll av vattenanläggningar

Den som äger eller har rätt att använda en vattenanläggning är skyldig att underhålla den så att det inte uppkommer skada för allmänna eller enskilda intressen genom att vattenförhållandena ändras. Det föreskrivs i 11 kap. 17 § MB. Grävda diken, kanaler och permanenta invallningar är att betrakta som vattenanläggningar eftersom de tillkommit genom vattenverksamhet. Naturliga vattendrag betraktas inte som vattenanläggningar.

Underhållsskyldigheten gäller oavsett om det finns tillstånd för anläggningen eller inte. Ansvar för underhållet gäller så länge anläggningen finns kvar. Om skador uppkommer genom att underhållsskyldigheten inte fullföljs kan tillsynsmyndigheten meddela föreläggande om rättelse med stöd av 26 kap. 9 § MB.

Rätten att underhålla en anläggning skiljer sig åt mellan anläggningar med tillstånd och sådana utan tillstånd. För en tillståndsgiven vattenanläggning följer rätten till att underhålla av själva tillståndet. En vattenanläggning som saknar tillstånd enligt MB eller äldre motsvarande lagstiftning är inte på samma sätt skyddad mot senare tillkomna lagar och förordningar. Det är då alltid verksamhetsutövaren som måste kunna visa att han eller hon följer gällande regelverk för de underhållsåtgärder och dikesrensningar som planeras¹⁴⁰.

Även om verksamhetsutövaren har rätt och skyldighet att underhålla en vattenanläggning (oavsett om den har eller saknar tillstånd) genom t.ex. rensning, kan det i vissa fall krävas dispens för åtgärderna. Om det finns hotade musselarter krävs en dispens enligt 14 § AF innan en rensning får genomföras.

Skyldigheten att enligt 11 kap. 15 § MB anmäla en planerad rensning, som kan skada fisket gäller oavsett om det finns tillstånd för vattenanläggningen.

Den som är beroende av att vattenförhållandena består har rådighet att göra de rensningar som behövs för att behålla vattnets djup eller läge eller för att omedelbart återställa ett vattendrag som avvikit från sitt förra läge eller förändrat sitt lopp. Det framgår av 2 kap. 5 § LSV. Denna rådighet innebär också rätt att lägga rensmassorna på närmsta strand om det inte medför avsevärda olägenheter från allmän eller enskild synpunkt¹⁴¹.

Om underhållet av en vattenanläggning berör andra fastigheter än den egna är verksamhetsutövaren skyldig att underrätta fastighetsägarna innan arbetena påbörjas¹⁴².

7.1 Underhållsansvarets omfattning

Skyldigheten att utföra underhåll innebär inget krav på rensning eller andra åtgärder om de inte är nödvändiga för att förhindra skada på allmänna eller enskilda intressen. Underhållsskyldigheten innebär inte heller någon skyldighet att vidta mer åtgärder än vad som krävs för att undvika skada på sådana intressen. Om alla inom en markavvattningssamfällighet är överens att det inte behöver rensas, behöver

¹⁴⁰ MÖD M 857-08

¹⁴¹ 2 kap. 5 och 6 §§ LSV

¹⁴² 11 kap. 15 § MB

man inte heller göra det. En del av en anläggning som bara har betydelse för ägaren måste inte heller underhållas.

Underhållsansvaret omfattar också skyldighet att bygga om uttjänta anläggningar och att åtgärda problem, t.ex. trummor som fungerar som vandringshinder.

Eftersom naturliga vattendrag inte ingår i begreppet vattenanläggning finns det ingen skyldighet att underhålla dem. Det är angeläget att de naturliga vattendragen hålls orörda så långt som möjligt. Igenväxning och uppgrundning av naturliga vattendrag är vanligen en kontinuerlig process, där varje förändring leder till ett nytt naturtillstånd.

I naturliga vattendrag bör rensningsbegreppet normalt vara tillämpligt bara i fall där en yttre händelse som nedfallna träd, extrema flöden eller materialflykt från verksamheter uppströms ger en mer omedelbar förändring i vattendraget. Åtgärder i vattendrag som inte tidigare ingår i en vattenanläggning är därför tillstånds- eller anmälningspliktig vattenverksamheter.

En rensning får inte omfatta en opåverkad botten. Vad som är opåverkad botten och vad en rensning får omfatta är ofta svårare och bedöma i ett naturligt vattendrag än i ett dike.

7.1.1 Ändrade förutsättningar

Ändras förutsättningarna för underhållet är det lämpligt att ompröva tillståndet för markavvattningen. Ett exempel är förändringar i markanvändningen och deltagande i samfälligheten. Ändrad markanvändning kan vara bebyggelse som kommit till efter det att verksamheten fått tillstånd. Bebyggelsen kan innebära helt andra förutsättningar och behov av underhåll än vad som gällde när tillståndet meddelades.

Syftet med markavvattning när tillståndet/förrättningen meddelades var ofta att avvattna åkermark. Det var då vanligt att man från början kalkylerade med tillfälliga översvämningar. I bebyggda områden är det troligen en lägre acceptans för regelbundna översvämningar. En tillkommande bebyggelse bör ingå i samfälligheten och bekosta sin del av det underhåll som behövs, liksom eventuella omprövningar.

7.2 Markavvattningssamfällighet

När en markavvattning berör flera fastigheter bildas vanligen en samfällighet. Kostnaderna för att utföra och underhålla ett dikessystem fördelas mellan deltagarna efter vad som är skäligt med hänsyn till den nytta var och en har av företaget¹⁴³.

Deltagarna måste ta ställning till vilken organisationsform samfälligheten ska ha för att administrera markavvattningsföretaget. Enligt lagen (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter kan en samfällighet antingen förvaltas direkt genom delägarna (delägarförvaltning) eller genom en särskilt bildad samfällighetsförening (föreningsförvaltning).

En markavvattningssamfällighet som kommit till efter en förrättning enligt VL eller en dom enligt MB/LSV bildas enligt lagen (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter. Styrelsen registreras hos lantmäteriet. I ÄVL, 7 kap. 61-62 §§,

¹⁴³ 3 kap. 3 § LSV

fanns bestämmelser om att såväl styrelsen som ändringar av styrelsen skulle anmälas till länsstyrelsen. Frågan belyses också i VL. Där anges att samfällighet och firmatecknare skulle registreras hos länsstyrelsen. Vanligen var det kassör och ordförande eller syssloman som registreras i detta sammanhang (se 7.2.3).

För markavvattningsföretag som bildades efter en förrättning enligt ÄVL skulle en styrelse utses om deltagarna var fler än två¹⁴⁴. Denna skyldighet har inte ändrats genom övergångsbestämmelserna till VL resp. MB/LSV.

För företag som bildats enligt 1879 års dikeslag finns inga bestämmelser om styrelse, men praxis är att man tillämpar bestämmelserna i ÄVL. Länsstyrelsen ska hålla ett register över dessa uppgifter.

7.2.1 Delägarförvaltning

Vid delägarförvaltning fattas besluten gemensamt under enighet. Om man inte kan enas i någon fråga angående förvaltningen ska lantmäterimyndigheten hålla sammanträde med deltagarna för att avgöra frågan, om någon deltagare begär det.

7.2.2 Föreningsförvaltning

Lantmäterimyndigheten får också anordna en föreningsförvaltning av samfälligheten, om omständigheterna gör det nödvändigt. En samfällighetsförening bildas genom ett sammanträde med deltagarna då de beslutar om stadgar, utser styrelse och bestämmer tid för föreningsstämma. Om någon begär det ska sammanträdet hållas av lantmäterimyndigheten. Samfällighetsföreningen registreras hos lantmäteriet och får då status som juridisk person. Styrelsens uppgift är att ha hand om föreningens angelägenheter mellan föreningsstämmorna. Beslut i en samfällighetsförening fattas genom majoritetsbeslut.

7.2.3 Förordnande av syssloman

Om en markavvattningssamfällighet eller motsvarande saknar en beslutför styrelse, kan länsstyrelsen förordna om en syssloman som sköter samfällighetens uppgifter fram till dess att en ny styrelse har utsetts. Sysslomannen har rätt till ersättning som ska betalas av samfälligheten. Bestämmelsen finns i 33 § lag (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter. Lagen kan tillämpas för samfälligheter som bildats enligt både VL och LSV .

Motsvarande bestämmelse för företag som bildats enligt ÄVL finns i 7 kap. 63 § ÄVL. Bestämmelsen ska tillämpas så länge företagets förvaltning inte har ordnats på något annat sätt.

7.2.4 Äldre vattensamfälligheter

Äldre vattensamfälligheter ska förvaltas enligt den lagstiftning som tillämpades när de bildades. I 1879 års dikningslag finns bara få riktlinjer för hur dessa typer av samfälligheter ska förvaltas. Även om det inte finns något uttryckligt lagstöd för det brukar bestämmelserna i 1918 års vattenlag tillämpas för förvaltningen av så-

¹⁴⁴ 7 kap. 61-62 §§ ÄVL

dana företag enligt 1879 års dikningslag som kan förvärva rättigheter och ikläda sig skyldigheter.

Om det uppstår en tvist om förvaltningen av en samfällighet som bildats enligt 1879 års dikningslag eller innan denna lag trädde i kraft, är den enklaste lösningen att bilda en samfällighet enligt samfällighetslagen¹⁴⁵. För de vattensamfälligheter som bildats enligt senare lagar eller författningar finns tydliga regler om hur förvaltningen ska gå till.

7.2.4.1 ANSVAR I ÄLDRE MARKAVVATTNINGSFÖRETAG

De fastigheter som vid förrättningen konstaterats ha nytta av markavvattningen utgör deltagare i företaget. Deltagarna ska gemensamt svara för underhållet utifrån vad som är skäligt med hänsyn till den nytta var och en har av företaget. Fördelningen framgår av den kostnadsfördelningslängd som upprättats i samband med förrättningen.

Ett markavvattningsföretags kostnadsfördelningslängd är ett juridiskt dokument som visar vilka fastigheter som ska dela ansvaret för de diken som ingår i företaget. Det är bara de fastigheter som finns med i kostnadsfördelningslängden som har ansvar för hanteringen av ett markavvattningsföretag. Om fastighetsstrukturen ändrats sedan företaget bildades är det därför viktigt att kostnadsfördelningslängden uppdateras, antingen genom att en överenskommelse träffas som godkänns av MD eller att domstolen omprövar företaget.

I de fall kostnadsfördelningslängden behöver uppdateras fungerar den plankarta som upprättats i samband med den ursprungliga förrättningen som underlag till en ny fördelningslängd. Av kartan framgår vilket område som har fått nytta av markavvattningen. Den nya kostnadsfördelningslängd bör alltså omfatta de fastigheter som finns inom nyttoområdet.

7.3 Underhåll genom rensning

Rensning är exempel på en underhållsåtgärd. Med rensning menas de åtgärder som vidtas för att bibehålla vattnets djup eller läge d.v.s. i huvudsak att ta bort sediment och vegetation. Rensning kräver inget tillstånd (11 kap. 15 § MB).

Om fisket kan skadas av rensningen ska däremot en anmälan göras till länsstyrelsen innan arbetena påbörjas¹⁴⁶. Naturvårdsverket bedömer dessutom att om en rensning ska bedrivas inom ett biotopskyddsområde och kan komma att skada naturmiljön fordras dispens av länsstyrelsen innan rensningen får göras. På motsvarande sätt kan dispens från artskyddsbestämmelserna krävas om rensningen leder till att en art som är skyddad enligt AF påverkas negativt.

För diken som omfattas av en förrättning eller ett tillstånd finns det normalt en fastställd bottennivå och profil som anger vilken omfattning rensningen får ha. Verksamhetsutövaren har rätt att rensa till den nivå och de sektionmått som är fastställda i förrättningshandlingar eller tillståndsbeslut. Arbeten som utfördes före

¹⁴⁵ 19 § tredje stycket lagen (1973:1151) om införande av anläggningslagen (1973:1149) och lagen (1973:1150) om förvaltning av samfälligheter

¹⁴⁶ 11 kap. 15 § tredje stycket MB

den 1 juli 1986, dvs. innan den absoluta tillståndsplikten för dikning infördes, kan vara lagliga även i de fall de utgör en fördjupning av tidigare tillståndsgivna nivåer.

En diskussion som belyser detta finns i en dom från MÖD M857-08. Där har MÖD fastställt att bedömningen av tillåten rensning ska utgå från vad som utgör den senaste lagliga nivån i det aktuella vattendraget. Detta innebär att om ett äldre tillstånd medger fördjupning av ett visst vattendrag till en viss nivå och ytterligare fördjupning har skett vid ett senare tillfälle utan att det krävdes tillstånd för den, är det den senare nivån som ska anses utgöra den lagliga nivån.

Bakgrunden till domstolens bedömning är att arbeten som inte var tillståndspliktiga och som utfördes under den tid ÄVL var tillämplig, resulterade i en laglig vattenanläggning oavsett vilka nivåer som gällt tidigare.

I domen refereras till 7 kap. 45 § ÄVL. Enligt denna paragraf krävdes tillstånd om det fanns sannolika skäl att allmänna eller enskilda intressen skulle skadas till följd av arbetena eller om det fanns mer än en deltagare i företaget. I övriga fall krävdes inget tillstånd. En vattenanläggning med en nivå som kommit till stånd efter sådana arbeten får därför betraktas som laglig. Det innebär att verksamhetsutövaren har rätt att rensa till den (lägre) nivå som rådde direkt efter att sådana arbeten utförts.

Det bör dock inte finnas många dikningsföretag med regelrätta förrättningar som motsvarar beskrivningen i domen. Därmed är domen av mindre allmänt intresse. I ÄVL anges också att om det är sannolikt att man påverkar allmänna eller enskilda intressen ska en prövning av vattenavledning göras, och ansökan ska lämnas till länsstyrelsen. I domen prövas inte påverkan på allmänna eller enskilda intressen. Eftersom det sannolikt inte finns många fall där en fördjupning inte skulle påverka allmänna eller enskilda intressen kan domen inte anses prejudicerande för hur fördjupningar av regelrätt tillkomna dikningsföretag kommer att hanteras i domstol.

Fastställd bottennivå saknas ofta för diken som tillkommit utan förrättning eller tillstånd. Detsamma gäller för många av de diken som utförts inom skogsbruket med tillstånd. För dessa diken gäller att slam och vegetation får rensas, men utan att påverka dikets ursprungliga djup och bredd. En rensning får aldrig göras så att avvattningsförmågan ökar. Då blir det i stället frågan om en tillståndspliktig markavvattning. Det har hänt att domstolen beslutat att bottennivån i diken som rensats djupare än vad som är tillåtet måste återställas sitt ”rätta” läge¹⁴⁷.

Varken landhöjning eller marksjunkning på grund av oxidation av organogena jordar utgör grund för rensning enligt Naturvårdsverkets uppfattning. Landhöjning är en fortgående naturlig process med successivt nya naturtillstånd. Också vittring av organogena jordar är en naturlig process, även om den påskyndats genom markavvattning. Det är de rådande bottennivåerna i diken som är utgångspunkt för bedömning av vattnets djup och läge och inte den omgivande markens.

¹⁴⁷ MD Nacka 2009-01-13 M 4414-07

Tabell 6. Sammanfattning av de rättigheter och skyldigheter som gäller för rensning

Verksamhet	Förutsättningar för att rensa	Skyldighet att rensa
Markavvattning med tillstånd¹⁴⁸	Rättighet att rensa till de bottennivåer och dikessektioner som lagts fast i förrättning eller beslut. Anmälan till länsstyrelsen om fisket kan skadas. Ansökan om dispens om art- eller biotopskydd berörs.	Skyldighet att underhålla markavvattningsföretaget, så att skada inte uppkommer för allmänna eller enskilda intressen. Ansvaret ligger på ägaren till vattenanläggningen, dvs. organisationen för markavvattningsföretaget eller den enskilde markägaren.
Övriga lagliga diken	Det krävs inte tillstånd för att rensa för att behålla vattnets djup eller läge (vegetation och finkornigt sediment får tas bort) eller för att omedelbart återställa ett vattendrag som har vikit från sitt förra läge. Fastighetsägaren ska alltid underrättas. Om fisket kan skadas ska en anmälan göras till länsstyrelsen. Dispens söks om art- eller biotopskydd berörs. Om det är frågan om en åtgärd i skogsmark och om naturmiljön riskerar att ändras väsentligt ska en anmälan göras till Skogsstyrelsen. Om naturmiljön i övrigt riskerar att ändras väsentligt görs en anmälan till länsstyrelsen.	Skyldighet att underhålla dike, så att skada inte uppkommer för allmänna eller enskilda intressen. Ansvaret ligger på ägaren till vattenanläggningen, vanligtvis markägaren.
Olagliga diken	Diken som är utförda efter 1 juli 1986 och saknar tillstånd.	Nej
Bro eller trumma under väg	Tillstånd krävs inte för rensning för att behålla vattnets djup eller läge. Fastighetsägaren ska alltid underrättas. Om fisket kan skadas, ska en anmälan göras till länsstyrelsen. Dispens söks om art- eller biotopskydd berörs.	Skyldighet att underhållsrensa bro eller trumma, så att skada inte uppkommer för allmänna eller enskilda intressen. Ansvaret ligger på ägaren till vattenanläggningen, vanligtvis markägaren, vägsamfällighet eller Vägverket.
Naturliga vattendrag som inte tidigare har grävts om, fördjupats eller rensats.	Normalt kan rensning inte ske utan en föregående anmälan eller tillståndsprövning, eftersom det vanligtvis är fråga om en naturlig process.	Definieras inte som vattenanläggning och därmed finns inget underhållsansvar. Den som är beroende av att vattenförhållandena består har dock rådighet att utföra rensningar. Detta avser troligen mer plötsliga förändringar i vattendraget. Tillstånd till vattenverksamhet (11 kap. MB) kan behövas.
Vattendrag som tidigare har grävts om, fördjupats eller rensats.	I vissa fall får nedrasat material och vegetation tas bort. En sådan rensning får inte omfatta en opåverkad botten.	Ingår vattendraget i en markavvattnings-samfällighet kan det finnas en skyldighet att underhålla markavvattningsföretaget, så att skada inte uppkommer för allmän-

¹⁴⁸ Tillståndsplikt för markavvattning infördes i juli 1986.

sats.	Vad som är opåverkad botten respektive vad en rensning får omfatta är ofta svårare och bedöma i ett naturligt vattendrag än i ett dike.	na eller enskilda intressen.
Äldre diken med oklara ägoförhållanden.	Hanteras som naturliga vattendrag. Får normalt inte rensas utan föregående markavvattningsprövning.	Definieras inte som vattenanläggning och därmed finns inget underhållsansvar. Den som är beroende av att vattenförhållandena består har dock rådighet att söka tillstånd för markavvattning.

Körskada i skogsmark. Foto .Lennart Rudqvist Skogsstyrelsen

7.3.1 Samrådspåikt enligt 12 kap. 6 § miljöbalken

Dikesrensningar som inte är tillstånds- eller anmälningspliktiga enligt andra bestämmelser i MB, t.ex. omfattande rensningar av vägdiken, kan ändå i vissa fall ge upphov till en väsentlig ändring av naturmiljön. Känsliga natur- och kulturmiljöer kan skadas genom körning, grävningensarbeten och uppläggning av grävningensmassor i samband med en rensning. Sådana rensningar bör anmälas för samråd till tillsynsmyndigheten enligt 12 kap. 6 § MB.

Anmälan för samråd ska göras till tillsynsmyndigheten minst sex veckor före den planerade verksamheten eller åtgärden. Men myndigheten kan ingripa mot verksamheten även senare än sex veckor efter anmälan.

Vid samrådet är det lämpligt att tillsynsmyndigheten ger verksamhetsutövaren råd om vad som bör göras för att begränsa eller motverka skador på naturmiljön. Verksamhetsutövaren kan också föreläggas att vidta särskilda åtgärder. Om detta inte räcker för att begränsa skador, och det är nödvändigt från naturvårdssynpunkt får tillsynsmyndigheten helt förbjuda verksamheten. Sådana förelägganden eller

förbud får dock inte begränsa en verksamhet som har rättskraft enligt 24 kap. 1 § MB¹⁴⁹.

7.3.2 Anmälan till Skogsstyrelsen

Rensning av skogsdiken som väsentligt kan ändra naturmiljön ska anmälas för samråd till Skogsstyrelsen enligt 12 kap. 6 § MB. Om fisket riskerar att skadas av rensningen ska Skogsstyrelsen lämna över anmälan till länsstyrelsen¹⁵⁰.

7.3.3 Rensning som berör områden med särskilt skydd

För rensningar i diken och vattendrag inom skyddade områden behövs ofta dispens eller tillstånd enligt särskilda skyddsbestämmelser. Det gäller t.ex. inom natur- och kulturresevat, naturvårdsområden, Natura 2000-områden, biotopskyddsområden och strandskyddsområden. Det kan också bli aktuellt om någon skyddad art enligt artskyddsförordningen berörs av verksamheten (se även 10.4.2).

7.3.3.1 NATURA 2000-OMRÅDEN

Av Naturvårdsverkets handbok med allmänna råd om tillämpningen av Natura 2000-bestämmelserna framgår bl.a. att det kan behövas tillstånd enligt 7 kap. 28 a § MB för t.ex. rensning för att behålla vattnets djup och läge¹⁵¹.

Även rensningar utanför ett Natura 2000-område är tillståndspliktiga, om rensningen kan medföra en betydande påverkan på Natura 2000-området. Det kan t.ex. handla om att det uppstår en kraftig slamtransport i samband med eller efter en rensning och detta ger en betydande påverkan på naturvärdena i skyddsområdet.

Om en rensning planeras inom eller i närheten av ett skyddat område bör därför länsstyrelsen alltid kontaktas.

För rensning av redan tillståndsgivna diken gäller inte tillståndsplikt enligt 7 kap. 28a § MB, eftersom dessa diken genom tillståndet har en rättskraft som gäller mot alla. tillsynsmyndighetens möjlighet att ingripa med förelägganden eller förbud mot verksamheter som prövats i domen eller beslutet är begränsad till brådskande förelägganden eller förbud som är nödvändiga för att undvika ohälsa eller en allvarlig skada på miljön¹⁵².

7.3.3.2 RENSNING AV BIOTOPSKYDDADE VATTENANLÄGGNINGAR

Våtmarker och småvatten i jordbrukslandskapet omfattas av biotopskydd enligt 7 kap. 11 § MB. Öppna diken som ständigt för vatten eller har en fuktig markyta är en sådan biotop.

Alla åtgärder som kan skada skyddade biotoper är förbjudna, men länsstyrelsen får ge dispens från förbudet om det finns särskilda skäl. Vanlig rensning bör inte nödvändigtvis kräva dispens från biotopskyddet, eftersom det är en nödvändig åtgärd för att biotopen ska kunna finnas kvar i framtiden.

¹⁴⁹ 26 kap. 9 § MB

¹⁵⁰ 11 kap. 15 § MB

¹⁵¹ NV:s handbok (2003:9) med allmänna råd för Natura 2000 i Sverige, sid. 41f

¹⁵² NV:s handbok (2003:9) med allmänna råd för Natura 2000 i Sverige, sid. 45f

För att inte riskera att skada skyddade biotoper är det viktigt att ta hänsyn vid rensningen t.ex. genom att anpassa tidpunkten så att de arter som är knutna till biotopen störs så lite som möjligt. Hänsynen kan också innebära att man inte i onödan skadar slänternas vegetationstäck och kanske inte heller rensar alla diken i ett område samtidigt.

Dispens krävs inte om frågan om rensning har prövats i samband med att markavvattningen tillståndsprövades.

7.3.3.3 DIKESRENSNING INOM STRANDSKYDDAT OMRÅDE

Syftet med strandskyddet är att trygga förutsättningarna för allmänhetens friluftsliv och att bevara goda livsvillkor på land och i vatten för djur- och växtlivet¹⁵³. Bland annat är alla åtgärder som väsentligt förändrar livsvillkoren för djur- och växtarter förbjudna inom strandskyddsområden. I strandnära områden finns allmänt sett ett mycket rikt djur- och växtliv.

Kommunen får ge dispens från förbudet om det finns särskilda skäl (7 kap. 18 b § MB). Förbudet gäller inte för åtgärder som behövs för jordbruket, fisket skogsbruket eller renskötseln och som inte tillgodoser bostadsändamål¹⁵⁴.

En rensning kräver alltså dispens från strandskyddet om den väntas förändra livsvillkoren för djur- och växtarter och inte behövs för jordbruket, fisket, skogsbruket eller renskötseln. Även om rensningen inte kräver strandskyddsdispens, omfattas den av de allmänna hänsynsreglerna i 2 kap. MB.

7.3.4 Uppläggning av rensmassor

Den som har rådighet att genomföra rensningar på andras mark har också rätt att lägga upp de rensmassor som uppkommer på närmsta strand, om det inte medför stora olägenheter (med lagens ord: ”avsevärd olägenhet”) från allmän eller enskild synpunkt. Annars får massorna föras till ett lämpligt ställe i närheten¹⁵⁵.

Denna tvångsrätt gäller inte för massor som uppkommer vid vattenverksamhet som är tillståndspliktig enligt 11 kap. MB. I dessa fall kan tvångsrätt i stället ges med stöd av 28 kap. 10 § MB.

En olägenhet som kan hindra att massorna läggs upp på närmsta strand är att bostäder i närheten utsätts för lukt. Om massorna innehåller gräsfrö kan det vara ett hinder för att lägga upp dem på jordbruksmark.

Innan massorna läggs upp ska markägaren kontaktas. Verksamhetsutövaren måste inom rimliga kostnadsgränser vidta åtgärder för att förebygga eller minimera skador av uppläggningsen. Om någon annans egendom kommer till skada är verksamhetsutövaren skyldig att betala ersättning för det som skadats¹⁵⁶.

Även om rätten att lägga upp rensmassor inte förutsätter tillstånd enligt 11 kap. MB, kan det i vissa fall krävas tillstånd eller dispens enligt andra bestämmelser. Rensmassor omfattas t.ex. av definition för avfall i 15 kap. MB. Beroende på graden av föroreningsrisk kan uppläggningsen av rensmassor vara antingen tillstånds-

¹⁵³ 7 kap. 13 § MB

¹⁵⁴ 7 kap. 16 § MB.

¹⁵⁵ 2 kap. 6 § LSV

¹⁵⁶ 2 kap. 6 § LSV

eller anmälningspliktig miljöfarlig verksamhet¹⁵⁷. Tillsynsmyndigheten kan även då tillståndsplikt inte är föreskriven förelägga en verksamhetsutövare att ansöka om tillstånd om verksamheten innebär risk för betydande föroreningar eller andra betydande olägenheter för människors hälsa eller miljön¹⁵⁸.

Detta gör att de allmänna hänsynsreglerna i balken blir tillämpliga. Inte minst lokaliseringsprincipen i 2 kap. 6 § MB kan urholka den rådighet och tvångsrätt som 2 kap. 6 § LSV medger. Uppläggningsen kan också i vissa fall kräva dispens från strandskyddsbestämmelserna i 7 kap. MB.

7.3.5 Underhåll av broar och trummor under vägar

För en bro eller trumma som utgör en vattenanläggning har den som äger anläggningen underhållsansvar enligt 11 kap. 17 § MB.

Om det behövs en bro eller trumma under en väg för att avvattna marken uppströms, är väghållaren skyldig att bekosta den om marken utgörs av åker eller äng. Väghållarens kostnadsansvar är begränsat. Om det blir avsevärt dyrare att bygga en ny bro eller trumma än skadan av att inte göra det, får väghållaren i stället betala ersättning för skadan.

Väghållaren ska också underhålla den anläggning som behövs för vägen. Kostnadsansvaret för väghållaren gäller dock inte för ägovägar eller jämförbara vägar. Där har vanligtvis fastighetsägaren underhållsansvaret för broar och trummor i enlighet med 11 kap. 17 § MB. Om det finns en äldre vattendom eller tillstånd till bron eller trumman, gäller det med de villkor som finns fastställda.

Bestämmelserna om väghållarens ansvar är också tillämpliga på banvallar för järnvägar¹⁵⁹.

7.4 Begreppet nytt naturtillstånd

Diken växer successivt igen, och utan underhåll uppstår någon gång ett läge när ett dike inte längre fungerar för markavvattning, och ett nytt naturtillstånd har inträtt. Ett nytt naturtillstånd har kan ha betydelse i bedömningen av om det finns ett gällande tillstånd, och därmed indirekt, för rätten att utföra rensningar. Den omständighet att ett nytt naturtillstånd har inträtt kan vara en indikation på att anläggningen har övergivits, men det innebär inte med automatik att så är fallet. Om markavvattningsföretaget anses vara övergivet med följd att tillståndet inte längre gäller finns inte heller någon rätt att rensa. I en sådan situation betraktas en rensning som en ny markavvattning som kräver tillstånd.

Om det är oklart om ett tillstånd är förfallet för ett markavvattningsföretag kan det vara lämpligt att tillsynsmyndigheten verkar för att tillståndet återkallas. Det gäller åtminstone när det från naturvårdssynpunkt är viktigt att det nya naturtillståndet bevaras.

För diken med gällande tillstånd är det förmodligen svårt att åberopa nytt naturtillstånd som skäl för att förhindra rensning.

¹⁵⁷ 9 kap. 1 § MB

¹⁵⁸ 9 kap. 6 § andra stycket MB

¹⁵⁹ 3 kap. 9-13 §§ LSV

Ett centralt begrepp i sammanhanget är alltså ”nytt naturtillstånd”. Ett nytt naturtillstånd avser förhållandena i den naturmiljö som diket avvattnar, men också förhållandena i diket. Ett nytt naturtillstånd inträder inte omedelbart om ett dike slutar att fungera. Flora och fauna eller naturmiljön i övrigt måste ha en längre tid på sig att förändras.

Om ett nytt naturtillstånd har hunnit inträda sedan den senaste rensningen, innebär det i de flesta fall att vattenförhållandena under en längre tid har varit förändrade jämfört med då diket fungerade bra. Det gäller förhållandena både i det område som diket avser att avvattna och nedströms, att då rensa diket till ursprungligt djup och bredd skulle innebära en förändring av vattenförhållandena.

Det skulle då bli en förändring som skulle kunna få betydande negativa konsekvenser, inte bara för naturmiljön i det område som diket avvattnar, utan också för t.ex. flora och fauna eller vattenmiljön i områden nedströms. Om naturmiljön i diket har ändrat karaktär kan det också innebära att andra djur- och växtarter har etablerat sig där som skulle försvinna om diket rensades.

I förarbetena till MB¹⁶⁰ anges "Om en förändring har fått bestående karaktär krävs således normalt tillstånd för rensningen. I sådana fall brukar man tala om att ett nytt naturtillstånd har inträtt". Ett nytt naturtillstånd har alltså inträtt när flora och fauna eller naturmiljön i övrigt under tiden efter den senaste dikningen förändrats och detta naturtillstånd skulle försvinna genom en ny dikning eller rensning.

Hur lång tid utvecklingen till ett nytt naturtillstånd tar beror bl.a. på dikets storlek, hur beskuggat det är och vilken typ av mark det går genom. En bedömning måste göras i varje enskilt fall. Vid bedömningen har det betydelse hur snabbt diket har vuxit igen och hur lång tid naturen haft på sig att anpassa sig till den större vattentillgången. Enligt de prejudicerande beslut och domar¹⁶¹ som finns kan den tid som ska ha förflutit sedan senaste rensning variera stort beroende på förhållandena i det enskilda fallet.

¹⁶⁰ prop.1997/98:45, del 2, sid. 137

¹⁶¹ Se bilaga 5 i denna handbok.

8 Egenkontroll

Den som bedriver en verksamhet eller vidtar åtgärder som kan befaras medföra olägenheter för människors hälsa eller påverka miljön ska fortlöpande planera och kontrollera verksamheten för att motverka eller förebygga sådana effekter – så kallad egenkontroll. Egenkontrollansvaret innebär också att verksamhetsutövaren genom egna undersökningar eller på något annat sätt ska ”hålla sig underrättad” om verksamhetens påverkan på människors hälsa och miljön. Dvs. hålla reda på vad som händer i omgivningen till följd av verksamheten¹⁶².

Hur omfattande egenkontrollen bör vara beror på verksamhetens omfattning och vilken påverkan på miljön den kan orsaka.

Här beskrivs egenkontroll relativt kortfattat och specifikt för markavvattning. Mer information om egenkontroll finns i Naturvårdsverkets Allmänna råd¹⁶³, Handbok (2001:3) Egenkontroll, en fortlöpande process och i Handbok (2008:5) vattenverksamheter.

8.1 Verksamhetsutövarens ansvar

Det är den som bedriver markavvattning eller genomför en rensning som ansvarar för egenkontrollen. Kravet på egenkontroll gäller oavsett om man har tillstånd enligt MB eller inte.

För de tillstånds- och anmälningspliktiga verksamheter som bedrivs yrkesmässigt¹⁶⁴ är egenkontrollen närmare reglerad i FVE¹⁶⁵. Egenkontrollen enligt FVE är mer formaliserad än för andra verksamheter. Markavvattningsföretag, dvs. samfälligheter, bör i vissa fall kunna anses som yrkesmässiga verksamheter.

För de verksamheter som omfattas av FVE ska bl.a. följande finnas:

- en dokumenterad organisatorisk fördelning av ansvaret för MB, föreskrifter, domar och beslut
- dokumenterade rutiner för att fortlöpande kontrollera utrustning m.m.
- dokumenterade undersökningar om riskerna med verksamheten från hälso- och miljösynpunkt
- en förteckning över de kemikalier som används (som bränsle till grävare m.m.).

8.2 Egenkontrollens omfattning

Egenkontrollens omfattning kan påverkas av:

- verksamhetens omfattning
- förekommande naturvärden
- omfattningen av påverkan på miljön;
 - naturmiljön, t.ex. biotopskydd

¹⁶² 26 kap. 19 § MB

¹⁶³ Allmänna råd om egenkontroll (NFS 2001:2)

¹⁶⁴ Begreppet Yrkesmässig verksamhet beskrivs i NV:s handbok (2001:3) om egenkontroll.

¹⁶⁵ Förordning (1998:901) om verksamhetsutövares egenkontroll (FVE)

- rådande statusklassning och miljökvalitetsnormer enligt VFF, t.ex. för övergödning
- sedimentens egenskaper och eventuellt innehåll av föroreningar
- villkoren i tillståndsbeslut eller krav i förelägganden
- FVE:s tillämplighet.

För enstaka mindre verksamheter kan det vara tillräckligt att bara kontrollera effekterna genom att besiktiga området. För en större verksamhet behöver kontrollen vara mer omfattande. Det kan t.ex. röra sig om kontroll av vattenkvaliteten eller inventeringar av växtligheten.

En ansökan om tillstånd till markavvattning ska innehålla förslag till övervakning och kontroll av verksamheten. Det kan vara lämpligt för verksamhetsutövaren att samråda med tillsynsmyndigheten om utformningen av egenkontrollen.

8.3 Egenkontrollens utformning

Egenkontrollen omfattar olika skeden av verksamheten: genomförandefasen, driftfasen, verksamhetens avslutning. Egenkontrollens utformning påverkas av i vilket skede verksamheten befinner sig. Det kan t.ex. handla om att gräva nya diken, normal ”drift” av ett dike eller rensning.

I tabell 7 redovisas exempel på vad kontrollen kan behöva omfatta i de olika skedena.

Tabell 7. Exempel på kunskap som verksamhetsutövaren behöver för egenkontrollen i olika skeden av markavvattning och rensning

Åtgärd	Egenkontroll
Söker tillstånd	I tillståndsansökan ska ingå underlag som visar hur verksamheten avses genomföras, vilken miljöpåverkan den kan ha och vilka försiktighetsmått och skyddsåtgärder som kan vidtas så att negativ miljöpåverkan undviks. Förslag till övervakning och egenkontroll.
Dikar	<ul style="list-style-type: none">● Ha kunskap om hur diken ska anläggas för att förebygga påverkan på miljön.● Kontrollera att dikena ligger rätt i plan och profil.● Kontrollera (både faktiskt kontrollera och ha kontroll över) påverkan på miljön (t.ex. ett visst bestånd av någon art eller liknande, utsläpp av miljöpåverkande ämnen, funktion hos vägtrummor).
Rensning	<ul style="list-style-type: none">● Känna till om rensningen behöver anmälas● Ha kunskap om till vilket djup och läge en rensning får göras● Ha kunskap om hur negativa effekter av rensningen kan begränsas● Ha kunskap om hur rensningen av dikena ska genomföras för att förebygga påverkan på miljön. T.ex. när under året det är lämpligt att rensa, om det finns delar av dikena som är särskilt skyddsvärda och därför inte bör rensas

Drift av verksamheten	<ul style="list-style-type: none">• Känna till relevant lagstiftning som kan påverka det befintliga tillståndets rättsverkan, (t.ex. om markavvattning, biotopskydd, Natura 2000),• Känna till lagstiftning om egenkontroll.• Ha kunskap om vilka undersökningar som bör ingå i egenkontrollen, t.ex. materialtransport, rensning av ev. slamgropar.• Känna till de miljö kvalitetsnormer, åtgärdsprogram enligt VFF som gäller i det aktuella området.• Känna till vem som är tillsynsmyndigheten.
Efter avslutad verksamhet	Ha kunskap om lämpliga åtgärder för att återställa när verksamheten upphört.

I det följande ger vi exempel på vad som kan behöva kontrolleras i de olika skedena.

8.3.1 Markavvattning vid normal drift

Det är viktigt att säkerställa att läckage av närsalter och grumlighet vid normal drift håller en acceptabel nivå. Verksamhetsutövaren kan minska miljöpåverkan från markavvattningen och behovet av rensning genom att t.ex. låta träd och växter finnas kvar längs dikeskanterna och att inte sprida gödsel ända fram till dikeskan- ten. Egenkontrollen kan då bestå i att t.ex. ha rutiner för gödselspridning eller ge- nom utbildning se till att den som sprider gödseln har kunskap om hur det ska gö- ras.

Egenkontrollen av diken och vattendrag med trummor bör avse att deras funk- tion tillfredställande och att de inte hindrar fiskvandring etc.

I avrinningsområden med samordnad recipientkontroll kan ett sätt att följa upp miljöpåverkan från verksamheten vara att delta i den samordnade kontrollen.

8.3.2 Dikning och rensning

Vid dikning och rensning är påverkan på miljön större än vid normal drift. Det innebär att egenkontrollen då ofta behöver vara mer omfattande än annars.

Det är viktigt att säkerställa att en rensning inte är för djup eller bred, och att grumlighet och läckage av närsalter håller sig på en acceptabel nivå. Vid en rens- ning är det som nämnts också viktigt att anpassa tidpunkten för genomförandet. Rensmassorna måste hanteras på ett korrekt sätt.

Verksamhetsutövaren ska alltid kunna visa vad som är den lagliga nivån (se bi- laga 5, rensning) dvs. till vilket djup och läge en rensning får utföras utan att till- stånd för markavvattning behöver sökas.

Följande parametrar hör till det som kan behöva kontrolleras vid dikning eller rensning.

- grumling
- läckage av näringsämnen (kväve och fosfor)
- påverkan på bottenvegetation och djur
- innehållet av föroreningar i sedimenten (tex. kvicksilver och TBT)
- påverkan på vattenmiljöer nedströms

- påverkan från följdverksamheter, t.ex. hanteringen av oljor och kemikalier för grävmaskiner
- skyddsanordningarnas (sedimentfällor, länsar och geotextilier) status och funktion
- djup och läge

Syftet med kontrollen är att se till att villkor följs och att åtgärder kan vidtas om miljöpåverkan blir för stor, men den kan också ligga till grund för att följa upp metoden som används. Det är därför viktigt att ha ett referensvärde – ett mätvärde – från förhållanden före rensningen. Alternativet är att under rensningen mäta grumligheten uppströms rensningsområdet och jämföra den med grumligheten nedströms.

Om t.ex. grumlingen blir mycket omfattande, kan verksamhetsutövaren dels behöva vidta åtgärder omedelbart för att minska grumlingen, dels överväga att använda en annan metod för nästa rensning.

Om något villkor överskrids måste verksamhetsutövaren snabbt ta initiativ till diskussioner med tillsynsmyndigheten om hur verksamheten kan ändras eller begränsas. Det kan vara bra att i förväg planera för vilka åtgärder som ska vidtas vid ett eventuellt överskridande.

Det kan också vara bra att ta fram en rensningsplan och en redovisning av de åtgärder som ska vidtas för att minimera risken för negativa miljöeffekter i de olika arbetskedena. Det är viktigt att visa att de rensningar som görs följer de sektioner och bottendjup som regleras i tillstånd.

Kontroll vid rensning och grävning bör göras före, under och efter dikningen eller rensningen.

8.3.3 Provtagning

Egenkontrollen kan behöva omfatta provtagning av såväl sediment som vatten. Förutsättningarna för respektive verksamhet styr behovet av provtagning. I det följande ges exempel på parametrar som kan behöva undersökas.

Undersökning och provtagningen ska följa vedertagen metodik. Analyser bör göras enligt standardiserade metoder och genomföras av ett ackrediterat laboratorium.

Även provtagningen bör utföras av ackrediterade laboratorier eller institutioner, av certifierade personer eller av personal med dokumenterad erfarenhet av motsvarande undersökningar. På Naturvårdsverkets webbplats finns information om flera av de undersökningar som bör göras i samband med markavvattning.

8.3.3.1 PROVTAGNING AV SEDIMENT

Provtagning av sediment genomförs för att få reda på sedimentens egenskaper, biologiska liv och om de innehåller föroreningar. Behovet av sedimentprovtagning varierar med åtgärdens storlek och förutsättningarna i området.

Om det finns skäl att anta att sedimenten är förorenade bör provtagningen anpassas till att fastställa innehållet av de föroreningar som man misstänker finns där. Vilka föroreningar som kan förekomma påverkas t.ex. av om det ligger eller har

legat verksamheter som kan misstänkas sprida föroreningar i närområdet. Uppgifter om detta och vilka föroreningar man kan vänta sig kan man vanligen få från länsstyrelsen eller kommunen.

8.3.3.2 PROVTAGNING I VATTEN

Dikning och rensning medför att vattnet blir grumligt. Grumlingen kan mätas som halt suspenderat material i mg/liter eller som turbiditet med en optisk ljusmätare i enheterna FNU eller NTU.

En enklare men inte lika noggrann kontroll av grumligheten som kan tillämpas i sjöar och i havet är mätning med siktskiva.

Omfattas vattenområdet av en miljö kvalitetsnorm för uppslammade fasta substanser är det lämpligt att halten suspenderat material mäts för att verifiera att miljö kvalitetsnormen inte överskrids.

Grumlingsnivån jämförs med en närliggande opåverkad referenspunkt med likartade förutsättningar.

Läckage av närsalter förekommer vid dikning, normal drift och vid rensning. Prover med avseende på kväve och fosfor kan därför behöva tas.

8.3.4 Dokumentation av egenkontrollen

Om FVE gäller för verksamheten är verksamhetsutövaren skyldig att dokumentera resultaten av egenkontrollen. Också i övriga fall bör resultaten naturligtvis sparas, inte minst som underlag för framtida åtgärder.

9 Tillsyn

Tillsyn över markavvattning och rensning regleras i 26 kap. MB. Samma bestämmelser gäller för all tillsyn enligt MB. Markavvattning berörs framförallt av fyra kapitel i MB, nämligen de som handlar om områdesskydd (7 kap.), miljöfarlig verksamhet (9 kap.), vattenverksamhet (11 kap.) och avfall (15 kap.).

Mer vägledning om tillsyn finns i Naturvårdsverkets allmänna råd (NFS 2001:3) om tillsyn, i handböckerna Vattenverksamheter¹⁶⁶, respektive Operativ tillsyn¹⁶⁷ och i Naturvårdsverkets rapport ”Tillsyn över vattenverksamhet”¹⁶⁸.

9.1 Tillsynsmyndigheter

Länsstyrelsen och generalläkaren är operativ tillsynsmyndighet för all vattenverksamhet¹⁶⁹. Det gäller alltså även markavvattning. Länsstyrelsen kan överlåta ansvaret för tillsynen till kommunen.

Kommunen har alltid ansvar för tillsyn över icke tillståndspliktig miljöfarlig verksamhet som uppkommer till följd av en vattenverksamhet, dvs. utanför verksamhetsområdet. Det kan t.ex. vara fråga om transporter.

För de verksamheter som omfattas av skogsvårdslagen har Skogsstyrelsen tillsynsansvaret¹⁷⁰. Skogsstyrelsen har också tillsynsansvaret för vissa verksamheter som omfattas av MB, exempelvis skyddsdikning och dikesrensning i skogsmark.

Det finns ytterligare några tillsynsområden och därmed tillsynsmyndigheter som kan vara berörda av vattenverksamheter. Det är dock alltid länsstyrelsen eller generalläkaren som är tillsynsmyndighet för själva vattenverksamheten (om tillsynen inte överlåtits till kommunen).

För avledande av avloppsvatten inom detaljplanerat område är den kommunala miljönämnden tillsynsmyndighet. Länsstyrelsen är dock normalt tillsynsmyndighet för eventuell markavvattning som blir aktuell i samband med avledande av avloppsvatten.

När det gäller tillsyn för områdesskydd kan länsstyrelsen, en kommunal nämnd eller Skogsstyrelsen vara ansvarig tillsynsmyndighet¹⁷¹. Kommunen har det primära tillsynsansvaret för avfallshantering.

Länsstyrelsen svarar för tillsynen över tillståndspliktig miljöfarlig verksamhet¹⁷². Kommunen har tillsynen över anmälningspliktig och ”övrig” miljöfarlig verksamhet¹⁷³. Länsstyrelsens tillsynsansvar kan överlåtas till kommunen¹⁷⁴.

Tillsynsmyndigheterna ska samarbeta med varandra¹⁷⁵. När det gäller rensning kan det t.ex. vara aktuellt med samarbete om tillsyn över hanteringen av rensmasor.

¹⁶⁶ NV Handbok 2008:5

¹⁶⁷ NV Handbok 2001:4

¹⁶⁸ NV Rapport nummer 5126

¹⁶⁹ B7 och B9 i bilagan till förordning (1998:900) om tillsyn enligt miljöbalken

¹⁷⁰ A8, A15, A25 i bilagan till förordning (1998:900) om tillsyn enligt miljöbalken

¹⁷¹ tillsynsområde A i bilagan till förordning (1998:900) om tillsyn enligt miljöbalken, punkt beroende på typ av skydd.

¹⁷² B1 i bilagan till förordning (1998:900) om tillsyn enligt miljöbalken.

¹⁷³ B2-4 i bilagan till förordning (1998:900) om tillsyn enligt miljöbalken.

¹⁷⁴ 10 § Förordning (1998:900) om tillsyn enligt miljöbalken och bilagan.

9.2 Underlag för att planera tillsynen

För att kunna planera tillsynen behöver man veta vilka tillsynsobjekten är. En kartering av de tillsynsobjekt som finns inom länet eller kommunen behöver ofta göras. Satellitbilder kan användas för att underlätta arbetet med att kartera befintliga diken. De förs lämpligen in i ett register. Registret är en grund för planering och genomförande av tillsynen. Det är ofta praktiskt att lagra uppgifter om markavvattning i en databas som är kopplad till myndighetens GIS-system.

Annat underlag till tillsynsmyndighetens register över markavvattning finns i akterna från de förrättningar och beslut som ligger till grund för markavvattningsverksamheterna. Akterna finns arkiverade hos lantmäterimyndigheten, länsstyrelsen eller MD, beroende på vilken myndighet som genomfört förrättningen eller fattat beslutet.

I tabell 8 redovisas var det finns uppgifter om olika typer av markavvattningsföretag arkiverade. Observera att det finns ett stort antal diken som inte omfattas av förrättning eller tillstånd, eftersom absolut tillståndsplikt infördes först den 1 juli 1986.

Tabell 8 uppgifter om markavvattning kan hittas i följande arkiv.

Företag som prövats enligt 1879 års dikningslag eller äldre bestämmelser – företag före cirka 1920.	Lantmäterimyndigheten
1. Företag som prövats enligt 1918 års eller 1983 års vattenlag – företag efter cirka år 1920.	Länsstyrelsen
2. Företag som prövats av länsstyrelsen enligt MB.	
3. Tillstånd och dispenser enligt naturvårdslagen.	
1. Företag som prövats av MD enligt MB	MD (kopia av beslut kan finnas hos Länsstyrelsen).
2. Vattendomar – t ex sjösänkningar.	
Tillstånd/beslut före cirka 1920.	Landsarkivet
Dikningsplaner godkända av Skogsstyrelsen	Skogsstyrelsens regionkontor Landsarkivet

Eftersom antalet markavvattningsanläggningar är så många är det viktigt att prioritera arbetet med tillsynen. Registret över sådana verksamheter är då ett viktigt underlag. Exempel på kriterier som kan vara till stöd för prioriteringen av tillsynen är:

- problem med övergödning (underlag från vattenmyndigheternas kartering och åtgärdsprogram samt BSAP¹⁷⁶)
- områdes- eller artskydd (7 respektive 8 kap. MB)

¹⁷⁵ 26 kap. 6 § MB

¹⁷⁶ BSAP – Baltic Sea Action Plan. Helcoms aktionsprogram för Östersjö.

- de nationella miljökvalitetsmålen
- fiskevårdsfrågor
- vattenflödesfrågor
- verksamhetens egenkontroll.

Tillsynsplanen bör visa tillsynsmyndighetens planerade arbete för markavvattningsanläggningarna. På sikt bör vattenförvaltningens åtgärdsprogram vara ett viktigt styrdokument för att prioritera tillsynsinsatserna.

För att man ska kunna göra väl avvägda prioriteringar både inom markavvattningsområdet och i jämförelse med andra insatsområden behöver kunskapen om miljöpåverkan, åtgärdsalternativ och tillsynsmetoder utvecklas. Tillsynsmyndigheternas arbete bör kunna ge upphov till värdefull information som bör användas när kommande åtgärdsprogram utvecklas.

9.2.1 Att hitta rätt verksamhetsutövare

Om en verksamhet grundas på ett tillstånd eller motsvarande är tillståndsinnehavaren den som utövar verksamheten. Tillståndet är inte personligt, utan följer verksamheten när den överläts.

En markavvattning bedrivs ofta av en samfällighet. En samfällighet kan antingen förvaltas direkt av delägarna (delägarförvaltning) eller av en särskild samfällighetsförening (föreningsförvaltning). Är det fråga om en delägarförvaltning ska ett eventuellt föreläggande riktas mot samtliga delägare, och vid föreningsförvaltning mot föreningen som är en juridisk person (se även avsnitt 7.2).

9.3 Att genomföra tillsyn

Genom att inrikta tillsynen på att få egenkontrollen att fungera ökar man möjligheterna att krav uppfylls även när tillsynsmyndigheten inte är ute och inspekterar.

Det är verksamhetsutövarens ansvar att ta fram det underlag som behövs för att myndigheterna ska kunna bedöma verksamheten i samband med tillsynen. Verksamhetsutövarens egenkontroll är ett viktigt underlag i tillsynsmyndighetens arbete. Tillsynsmyndigheten kan förelägga den som bedriver en markavvattningsanläggning att lämna förslag till kontrollprogram och förelägga om kontrollåtgärder¹⁷⁷.

Vid tillsyn över markavvattning enligt MB är det viktigt att säkerställa att diken inte rensas så att avvattningsförmågan ökar, att grumligheten och läckaget av när-salter vid såväl normal drift som vid rensning håller en acceptabel nivå och att underhållsskyldigheten iakttas. Vid rensning är det också viktigt att se till att en lämplig tidpunkt väljs och att rensmassorna hanteras på ett korrekt sätt.

För tillståndsprövade markavvattningsföretag ska tillsynsmyndigheten fortlöpande bedöma om villkoren är tillräckliga¹⁷⁸. Om myndigheten anser att de inte är det och förhållandena i övrigt medger det, ska myndigheten ansöka om omprövning eller ta upp frågan om att ändra eller upphäva villkor¹⁷⁹. Verksamhetsutövaren

¹⁷⁷ 26 kap. 21 § MB

¹⁷⁸ 26 kap. 1 § MB

¹⁷⁹ 26 kap. 2 § samt 24 kap. 7 § MB

ska kunna visa att de villkor som finns uppfylls. Om tillsynsmyndigheten begär det ska verksamhetsutövaren lämna uppgifter om resultat från egenkontrollen¹⁸⁰.

I samband med att arbetena vid en större verksamhet inleds, kan tillsynsmyndigheten behöva skapa sig en uppfattning om dess totala störningsbild på plats. Det kan t.ex. gälla, grumling och läckage av närsalter. Omfattningen av den löpande tillsynen varierar med förhållandena på och kring platsen och med verksamhetens storlek.

Ett effektivt sätt att bedriva tillsyn, utom rena platsbesök, är att analysera satellitbilder, ortofoton och stereoflygbilder. I den mån de finns att tillgå används med fördel jordartskartor och maringeologiska kartor i ett geografiskt informationssystem (GIS). Utifrån detta underlag kan tillsynsmyndigheten ofta bedöma effekten av en verksamhet i vattnet på en specifik plats.

Genom att jämföra bildmaterial från olika år kan man på ett enkelt sätt upptäcka oegentligheter och effekter över tiden och dessutom kontrollera förändringen i dikesföretag.

Omfattningen av en rensning kan kontrolleras genom kvantifiering eller redovisning av mängden rensmassor och genom att kontrollera dikenas markavvattnande förmåga (profil och sektion).

När det gäller uppföljning och utvärdering av markavvattning finns praktiska erfarenheter från t.ex. Länsstyrelsen i Skåne län. Under 2006 kontrollerade länsstyrelsen om dikningsföretagen i länet höll sig inom de djup och lägen som anges i förrättningarna¹⁸¹.

9.3.1 Övergivna markavvattningsföretag

En viktig del i tillsynsmyndighetens arbete är att bedöma om ett äldre markavvattningsföretag är övergivet. En grundläggande fråga är då ofta om det finns en fungerande styrelse eller annan verksamhetsutövare. Bedömer tillsynsmyndigheten att verksamheten är övergiven kan det vara lämpligt att ansöka hos prövningsmyndigheten (MD) om att få tillståndet återkallat, om det är viktigt för naturmiljön att det inte längre rensas. I samband med ett beslut om återkallelse ska MD ålägga den som är ansvarig för underhållet av anläggningen att ta bort den och vidta de åtgärder som behövs för att förebygga eller minska skador genom borttagandet.

9.3.2 Höjdsystem med fixpunkt

För att kunna bedöma om dikenas bredd, djup och placering stämmer med tillståndet behöver man en referenspunkt i landskapet.

Eftersom ett lagakraftvunnet tillstånd till markavvattning ger rättskraft och kommer att gälla mot alla är det väsentligt att det inte råder någon tveksamhet om de aktuella dikenas bredd, djup och placering. Ett tillstånd bör därför utgå från en dikningsplan där dikenas djup refererar till ett höjdsystem med en uppmätt fixpunkt.

¹⁸⁰ 26 kap. 21 § MB

¹⁸¹ se NV rapport 5769 Levande sjöar och vattendrag underlagsrapport till fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet.

Eftersom ett tillstånd till markavvattning i normalfallet inte är tidsbegränsat, bör en fixpunkt finnas även om åtgärden i dagens perspektiv kan förefalla okomplicerad. Fixpunkten kan men behöver inte vara kopplad till rikets höjdsystem. Även ett lokalt höjdsystem är ofta tillräckligt.

För markavvattningsföretag som saknar fixpunkt eller där den inte går att finna kan det uppstå problem vid såväl underhåll som tillsyn av företaget. Om det i dessa fall inte går att återskapa ett höjdsystem utifrån andra permanenta landmärken, kan verksamhetsutövaren få problem att hävda sin rätt mot de krav som kan ställas från tillsynsmyndigheten. I allmänhet bör det dock vara möjligt att fastställa en laglig dikesnivå med tillräcklig noggrannhet, genom att kontrollmäta fast botten eller liknande. Med denna fastställda nivå som utgångspunkt kan man sedan återskapa en fixpunkt för företaget.

9.3.3 Tillsyn till följd av klagomål

Tillsyn av en vattenverksamhet kan initieras genom klagomål eller frågor från en granne, kommunen eller någon annan. Felaktigheter kan också upptäckas vid tillsyn och ge upphov till ett tillsynsärende. Ett sådant ärende ska utredas och kan oftast resultera i ett föreläggande till verksamhetsutövaren om att komma in med uppgifter och genomföra åtgärder. Ibland kan ett tillsynsärende övergå till ett prövningsärende.

Tillsynsmyndigheten har alltid har skyldighet att åtalsanmäla överträdelser av bestämmelserna i balken, t.ex. otillåten markavvattning¹⁸².

9.3.4 Föreläggande om upplysningar

För att klargöra om en markavvattning saknar tillstånd eller en rensning är tillståndspliktig eller ej kan tillsynsmyndigheten enligt 26 kap. 21 § MB förelägga verksamhetsutövaren att lämna upplysningar. Denna information är tillsammans med vad som framkommer vid tillsynsbesök underlag för ett eventuellt föreläggande om rättelse. Exempel på omständigheter som bör belysas vid en otillåten markavvattning är:

- arbeten som har utförts i vattenområdet och tidpunkten för utförandet
- påverkan på miljön som åtgärden medfört eller kommer att medföra
- syftet med arbetena
- bottenförhållandena och vattenområdets, sedimentens, undervattensvegetationens och strandområdets utseende innan de aktuella åtgärderna vidtogs
- djupförhållandena före och efter arbetena
- omfattningen av den bottenyta som berörts av arbetena
- volymen rensmassor som har hanterats och vad massorna består av
- användning och slutlig lokalisering av rensmassorna
- utbredningen av arbetena – redovisning på fastighetskarta
- erhållna tillstånd och genomförda samråd innan arbetena i vattenområdet utfördes

¹⁸² 26 kap 2 § MB.

- tidpunkten när arbetena inleddes, om de har de slutförts och eventuella planer på ytterligare åtgärder eller anläggningar i vattenområdet.

9.4 Tillsynsingripanden

9.4.1 Råd eller föreläggande om åtgärder

Tillsynsmyndigheten får förelägga en verksamhetsutövaren att vidta de åtgärder som i det aktuella fallet behövs för att MB ska efterlevas¹⁸³.

I ett föreläggande kan tiden för genomförandet eller ett slutdatum för färdigställande fastställas. Tidpunkten kan anges som att åtgärderna ska ha vidtagits inom tre månader efter det att beslutet har vunnit laga kraft.

Tillsynsmyndigheten kan i föreläggandet också reglera att beslutet ska gälla även om det överklagas¹⁸⁴. Ett föreläggande om åtgärder kan överklagas.

Åtgärder i form av återställning kan vara problematiska i ett miljöperspektiv. Naturvårdsverket anser att en återställning till ursprungliga förhållanden inte är att betrakta som tillståndspliktig vattenverksamhet. Det är rimligt att ett föreläggande om återställning förenas med krav på de skyddsåtgärder som behövs för att minimera påverkan på miljön.

Tillsynen av en återställning av ett vattenområde som görs med anledning av ett föreläggande skiljer sig däremot inte från tillsynen av andra tillståndsgivna och anmälningspliktiga verksamheter eller åtgärder. Det är samma miljökrav och försiktighetsprincip som gäller.

9.5 Tillsyn över enskilda intressen.

Tillsynsmyndigheten ska se till att gällande rättsregler och tillstånd följs. Tillsynsmyndigheten ska beakta såväl allmänna som enskilda intressen. Men när det gäller enskilda intressen är tillsynsmyndighetens skyldighet att agera ibland begränsad. Det är t.ex. inte tillsynsmyndighetens ansvar att lösa alla tvister mellan enskilda, och det kan ibland finnas anledning att hänvisa enskilda till att exempelvis väcka talan vid domstol där det är möjligt.

I LSV finns bland annat bestämmelser som reglerar förhållandet mellan enskilda. Vissa frågor som rör förhållanden mellan enskilda i vattensammanhang regleras också i annan lagstiftning än 11 kap. MB och LSV.

¹⁸³ 26 kap. 9 § MB

¹⁸⁴ 26 kap. 26 § MB.

10 Markavvattning som har prövats i annan ordning

10.1 Tillåtlighetsprövning enligt 17 kap. MB

Regeringen ska pröva tillåtligheten för bland annat nya motorvägar, motortrafikleder, järnvägar för fjärrtrafik och för nya järnvägsspår med en sträcka längre än 10 km¹⁸⁵. I de fall regeringen tillåtit anläggningen och denna förutsätter markavvattning, ska länsstyrelsen eller MD alltid ge tillstånd till avvattningen¹⁸⁶.

10.2 Prövning enligt väglagen och lagen om byggande av järnvägar

För andra vägar och järnvägar som prövats enligt väglagen (1971:948), anläggningslagen (1973:1149) och lagen (1995:1649) om byggande av järnväg gäller att tillstånd till markavvattningen ska ges om inte verksamheten eller åtgärden befaras orsaka en skada eller olägenhet av väsentlig betydelse för människors hälsa eller miljön¹⁸⁷. Eftersom tillstånd alltid ska lämnas, bör det i detta sammanhang inte krävas någon dispens från ett ev. markavvattningsförbud.

En markavvattning som ska utföras i samband med ett väg- eller järnvägsbygge som prövats enligt de nämnda lagarna ska alltså i normalfallet tillåtas¹⁸⁸. Prövningen avser då bara vilka försiktighetsmått som bör vidtas i samband med utförandet och vilka villkor som bör gälla.

Tillståndet efter en sådan prövning gäller bara det område som är direkt berört av åtgärden. Som exempel kan nämnas att dagvatten från en väg som leds ut i ett vattendrag inte innebär att tillstånd måste lämnas för att fördjupa vattendraget nedströms vägen. Ett sådant tillstånd får prövas i vanlig ordning. Detsamma gäller om dagvattnet ska ledas till en annan vattenanläggning. Frågor om anslutning och delaktighet, liksom åtgärder (kompensationsdikning) på den anläggningen får prövas i ett nytt ärende.

10.3 Prövning av torvtäkter

För en torvtäkt med koncession enligt lagen (1985:620) om vissa torvfyndigheter¹⁸⁹ behövs inte tillstånd till markavvattning. Undantaget från tillståndskrav är enligt Naturvårdsverkets uppfattning begränsat till dikningar inom koncessionsområdet.

Krävs åtgärder utanför koncessionsområdet bör de betraktas som tillståndspliktig markavvattning. Tillstånd till en sådan markavvattning utanför koncessionsområdet som krävs för att täkten ska kunna bedrivas ska alltid ges¹⁹⁰.

¹⁸⁵ 17 kap. 1 § MB

¹⁸⁶ 11 kap. 23 § MB

¹⁸⁷ 11 kap. 23 § MB, 2 kap. 9 § MB

¹⁸⁸ Prop. 1997/98:45 del 2 s.144

¹⁸⁹ 11 kap. 13 § MB

¹⁹⁰ 11 kap. 23 § MB

Om vattnet leds till ett befintligt markavvattningsföretag, kan det företaget be-
höva omprövas om förhållandena ändras väsentligt när ytterligare vatten leds dit.
Om diken ska vara kvar efter det att området efterbehandlats och koncessionen
upphört, övergår ägandet och underhållsskyldigheten för vattenanläggningen (di-
kena) till markägaren.

Eftersom markavvattningen prövats i koncessionsärendet är diken lagliga i det
utförande de har när koncessionen upphör. Om den efterföljande markanvändning-
en senare kräver ny eller ökad markavvattning krävs ett särskilt tillstånd till det.

Observera att torvtäkt för utvinning av torv för odlingsändamål, som prövas en-
ligt 9 kap. MB, inte omfattas av undantaget i 11 kap. 13 § MB. Frågan om tillstånd
för markavvattning i sådana fall prövas enligt 11 kap. MB.

Prövning av markavvattande åtgärder bör vara aktuell när det gäller alla nya
torvtäkter för brytning av torv för jordförbättring, eftersom avvattning av marken är
en förutsättning för brytningen. Detsamma gäller utökning av sådana torvtäkter.

Tillståndsprovning för markavvattning för växttorvtäkter bör inte krävas i de
fall diken grävdes före den 1 juli 1986 (då generell tillståndsplikt för all markav-
vattning infördes). Om tekten startade före 1986 men har dikats successivt sedan
dess ska tillstånd till markavvattning sökas om tekten omprövas.

För att underlätta prövningarna kan en samprövning mellan 9 kap. och 11 kap.
göras i vissa stycken (t.ex. gemensamt underlagsmaterial i de två prövningarna och
gemensamt beslut angående miljöpåverkan). Tillstånden enligt 9 kap. är oftast
tidsbegränsade och det är markavvattningstillstånden i allmänhet inte. Om behovet
av markavvattning upphör samtidigt med täktverksamheten, kan det vara lämpligt
att också tidsbegränsa tillstånden till markavvattning.

Torvbrytning förekommer på ett begränsat antal platser i landet, men där i regel
i stor omfattning och med stora maskiner. Brytningen innebär en påtaglig risk för
att fornlämningar och arkeologiska föremål förstörs – föremål som är skyddade
enligt lagen om kulturminnen m.m. (se avsnitt 10.8.3).

10.4 Områdesskydd enligt (7 kap. MB)

10.4.1 Naturreservat m.m.

Inom vissa områden gäller särskilda skyddsbestämmelser enligt 7 kap. MB. Det
kan exempelvis handla om natur- eller kulturreservat eller djur- och växtskyddsom-
råden. Inom sådana områden råder ofta förbud mot grävningsarbeten. Andra re-
gleringar kan vara tillträdesförbud under vissa perioder. När markavvattningsföre-
tag prövas ska föreskrifterna för de skyddade områdena beaktas. I många fall be-
höver tillstånds- eller dispensprovning ske både enligt 7 och 11 kap. MB. Det är
lämpligt att så långt som möjligt samordna prövningarna.

10.4.2 Biotopskydd och artskydd

Biotopskyddet är tänkt att utgöra ett skydd för vissa mindre mark- och vattenområ-
den (biotoper) i jordbrukslandskapet som utgör livsmiljöer för utrotningshotade
djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda. Inom ett biotop-
skyddsområde får det inte bedrivas verksamheter eller utföras åtgärder som kan

skada naturmiljön.

Om det finns särskilda skäl kan länsstyrelsen i enskilda fall ge undantag från det generella förbudet. En tillståndspliktig markavvattning ska också dispensprövas enligt biotopskyddsbestämmelserna om utpekade biotoper kan komma att beröras. Också om en rensning skadar biotopen krävs dispens från biotopskyddet¹⁹¹. Biotopskyddsområden kan bildas på tre olika sätt:

- Vissa livsmiljöer har ett generellt skydd genom förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. De våtmarksmiljöer som omfattas är källor med omgivande våtmarker i jordbruksmark, liksom småvatten och våtmarker i jordbruksmark. I den senare gruppen ingår kärr, gölar, våtar, översilningsmarker, kalkkällor, mägergravar, vissa öppna diken och dammar och högst två meter breda naturliga bäckfåror¹⁹².
- Skogsstyrelsen kan besluta om biotopskydd för vissa skyddsvärda mark- eller vattenområden i skogsmark. Det gäller för bland annat mindre vattendrag och småvatten med omgivande mark, örtrika sumpskogar, rik- och kalkkärr, alkärr, källor med omgivande våtmarker och myrholmar¹⁹³.
- Länsstyrelsen har möjlighet att förklara bland annat rik- och kalkkärr i jordbruksmark och naturliga bäckfåror för biotopskyddsområde¹⁹⁴.

En rensning kan komma i konflikt med bl.a. biotopskyddet i 7 kap. 11 § MB och artskyddet i 8 kap. MB och AF. Omfattas ett område av biotopskydd eller finns där skyddade arter krävs dispens för att få rensa. Villkor i ett dispensbeslutet kan reglera hur en rensning bör genomföras.

Före en rensning bör det alltså undersökas om vattendraget innehåller arter som är skyddade av 4, 6, 7, 8 eller 9 §§ AF. Behovet av undersökning är ofta större om det var länge sedan diket rensades. För att en dispens ska kunna lämnas krävs att det annars uppkommer en ”allvarlig skada på egendom”.

10.4.3 Strandskydd

Strandskydd gäller generellt vid alla landets stränder¹⁹⁵. Syftet är att säkra tillgången på strandområden för allmänhetens friluftsliv och att bevara goda livsvillkor för djur- och växtlivet. Det skyddade området är normalt 100 meter från strandlinjen såväl på land som i vattenområdet och omfattar även undervattensmiljön. Skyddsområdet kan utökas till att gälla upp till 300 meter från strandlinjen.

Förbudet innebär att det inte är möjligt att uppföra nya byggnader eller ändra befintliga byggnader för att använda dem för något annat ändamål än tidigare. Anläggningar eller anordningar får inte utföras på ett sätt som leder till att mark tas i anspråk så att allmänheten hindras att färdas fritt.

¹⁹¹ 7 kap. 11 § MB

¹⁹² 5 § förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. samt bilaga 1.

¹⁹³ 6 § förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. samt bilaga 2.

¹⁹⁴ 7 § förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. samt 3.

¹⁹⁵ 7 kap. 13-18 §§ MB

Förbudet gäller också alla åtgärder som väsentligen kan förändra livsvillkoren för djur- och växter.

Dispens från förbudet kan ges om det finns särskilda skäl. Dispenser ska prövas mycket restriktivt. En åtgärd kan dock vara undantagen från förbudet i strandskyddsbestämmelserna om den behövs för jord- eller skogsbruket. Vid prövningen av en markavvattningsåtgärd ska syftet med strandskyddet vägas in som en del i prövningen av vattenverksamheten¹⁹⁶.

10.4.4 Natura 2000-områden

Natura 2000-områden är sådana naturområden som bör skyddas eller har skyddats¹⁹⁷

1. som särskilt skyddsområde enligt rådets direktiv om bevarande av vilda fåglar
2. som särskilt bevarandeområde enligt rådets direktiv om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter, eller
3. enligt internationella åtaganden eller nationella mål om skydd för naturområden.

Inom de naturområden som omfattas av punkt 1 och 2 krävs tillstånd för att bedriva verksamheter eller vidta åtgärder som på ett betydande sätt kan påverka miljön i området. Det gäller även om själva åtgärden görs utanför området¹⁹⁸. Verksamheter och åtgärder som direkt hänger samman med eller är nödvändiga för skötseln och förvaltningen av de berörda naturvärdena i ett aktuellt område är undantagna från tillståndsplikten.

Tillstånd till verksamheter eller åtgärder inom Natura 2000-områden prövas av länsstyrelsen. Även åtgärder eller verksamheter utanför ett Natura 2000-område måste tillståndsprövas enligt 28a § MB, om de på ett betydande sätt kan påverka naturmiljön i området. Det kan bli aktuellt särskilt när det handlar om vattenverksamheter.

Om verksamheten eller åtgärden omfattas av tillståndsplikt eller dispensprövning enligt 9 kap. MB eller 11-15 kap. MB ska frågan om tillstånd prövas av den myndighet som prövar den andra tillståndsfrågan eller gör dispensprövningen¹⁹⁹. En ansökan om markavvattning inom ett Natura 2000-område ska alltså prövas enligt både kap. 7 och 11 i MB.

Tillstånd får endast lämnas om verksamheten eller åtgärden ensam eller tillsammans med andra pågående eller planerade verksamheter eller åtgärder inte

1. kan skada den livsmiljö eller de livsmiljöer i området som avses att skyddas,
2. medför att den art eller de arter som avses skyddas utsätts för en störning som på ett betydande sätt kan försvåra bevarandet i området av arten eller arterna²⁰⁰. Se även NV:s Handbok om Natura 2000 (2003:9).

¹⁹⁶ 7 kap. 17 § MB, prop.1997/98:45, del 2, sid 87f

¹⁹⁷ 7 kap. 27 § MB

¹⁹⁸ 7 kap. 28 a § MB

¹⁹⁹ 7 kap. 29 b § MB

²⁰⁰ 7 kap. 28 b § MB

Befintliga verksamheter berörs av bestämmelserna vid ändring och omprövning av verksamheten²⁰¹.

10.5 Särskilda bestämmelser om skydd för djur- och växtarter (8 kap. MB)

Om en art av vilt levande djur och växter av någon orsak kan komma att försvinna eller utsättas för plundring får föreskrifter till skydd för den utfärdas enligt 8 kap. 1-2 § MB. Det gäller även om en befarad plundring inte bedöms leda till att arten försvinner.

Det är förbjudet att avsiktligt döda, skada, fånga eller störa vilt levande djur eller att ta bort eller skada sådana djurs ägg, rom eller bon. Det är också förbjudet att skada eller förstöra sådana djurs fortplantningsområden och viloplats. Förbuden finns i 4 § AF.

Enligt 7 § i samma förordning är det förbjudet att avsiktligt plocka, samla in, skära av, dra upp med rötterna eller förstöra växter i deras naturliga utbredningsområde i naturen. Dessa skyddade arter listas i bilaga 1 i AF. De markeras där med N/n.

Det finns under vissa förutsättningar möjlighet att få dispens från förbuden enligt 14 § AF. Förutsättningarna anges i förordningen. Enligt 6, 8 och 9 §§ AF finns också skydd för andra växt- och djurarter som listas i förordningens bilaga 2. För dem kan dispens ges enligt 15 §. Se även NV:s Handbok om artskyddsförordningen.

10.6 Miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd (9 kap. MB)

Med miljöfarlig verksamhet enligt 9 kap. 1 § MB avses bland annat sådana verksamheter som på något sätt är knutna till fast egendom och som kan ge upphov till utsläpp till vatten, luft eller mark eller till någon annan olägenhet för människors hälsa eller miljön²⁰².

Bestämmelserna om miljöfarlig verksamhet kan vara tillämpliga på dikningsåtgärder, såväl markavvattning som skydds- och kompensationsdikning, eftersom arbeten i vattenområden kan ge upphov till föroreningar i vattnet.

Arbeten i vattenområden som leder till att föroreningar sprids där, liksom upplag av rensmassor finns dock inte särskilt angivna i förordningen (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd. Det innebär att sådana verksamheter varken är tillståndspliktiga eller anmälningspliktiga enligt 9 kap. MB. Däremot ska de allmänna hänsynsreglerna och MB:s tillsynsbestämmelser tillämpas.

²⁰¹ 24 kap. 5 § MB

²⁰² Miljöbalken – en kommentar, del 1 Bengtsson m fl. sid 9:3.

10.7 Markavvattning inom förorenat område (10 kap. MB)

I samband med att man utför åtgärder som syftar till markavvattning kan man påträffa förorening i marken. Om en verksamhetsutövare eller fastighetsägare upptäcker föroreningar på sin fastighet är denne skyldig att underrätta tillsynsmyndigheten om detta. Det kan också vara så att man på förhand känner till att marken är eller kan vara förorenad. Då bör man tänka på att markavvattningsåtgärder kan påverka eller öka till exempel föroreningsspridning eller exponering för förorening. Det kan då vara aktuellt att åtgärda markföroreningen innan eller i samband med att markavvattningsåtgärder utförs.

Det är huvudsakligen MB:s 10:e kapitel som berör förorenade områden. Där finns bestämmelser om ansvar för utredning och efterbehandling av områden som är så förorenade att det kan medföra skada eller olägenhet för människors hälsa eller miljön. Enligt huvudregeln är det i första hand verksamhetsutövaren som är skyldig att göra undersökningar och bekosta efterbehandlingsåtgärder. I andra hand kan ansvaret ligga på fastighetsägaren. När det saknas någon som är ansvarig enligt lagen, finns i vissa fall möjlighet för staten att gå in och betala för efterbehandlingen av det förorenade området.

10.8 Övrig lagstiftning av betydelse för markavvattning

10.8.1 Plan- och bygglagen

4-7 kap i Plan- och bygglagen (1987:10) (PBL) innehåller bestämmelser om planläggning av mark och vatten och om byggande. Här tas bara upp PBL:s innehåll i den del som är av intresse för tillämpningen av MB:s bestämmelser om markavvattning.

Kommunens översiktsplan, områdesbestämmelser och detaljplaner är viktiga instrument när det gäller att bevara våtmarker och biologisk mångfald och skydda mot åtgärder som kan utgöra hot mot dessa värden. Översiktsplanen ska ge vägledning för beslut om användningen av mark och vattenområden och om hur den byggda miljön ska utvecklas och bevaras.

I översiktsplanen ska de allmänna intressen och de miljö- och riskfaktorer redovisas som bör beaktas vid beslut om användningen av mark och vattenområdena. Det ska också framgå hur kommunen avser att tillgodose riksintressena enligt 3 och 4 kap. MB.

Översiktsplanen arbetas fram i samråd med länsstyrelsen m.fl. Under samrådet ska länsstyrelsen särskilt ta tillvara och samordna statliga intressen. Det betyder att länsstyrelsen bland annat ska göra kommunen uppmärksam på om en planerad användning av mark och vatten kan komma i konflikt med våtmarksintressena eller andra skyddsbestämmelser i MB.

Länsstyrelsen bör redovisa de svårigheter som kan uppstå när intentionerna i översiktsplanen ska genomföras om inte gällande skyddsbestämmelser eller andra

bestämmelser i MB beaktas (t.ex. markavvattningsförbudet). Detta gäller också områden som inte är av riksintresse. Länsstyrelsen bör ta upp sådana synpunkter och lämna information om exempelvis markavvattningsförbud och tillståndspflicht för markavvattning i samrådsyttrandet.

Områdesbestämmelser avser att för begränsade områden säkerställa att syftet med översiktsplanen uppnås eller att riksintressen enligt 3 eller 4 kap. MB tillgodoses. Områdesbestämmelserna är bindande i förhållande till myndigheter och enskilda. De ger däremot inte markägaren någon direkt rätt att använda marken på det sätt som anges i bestämmelserna.

Detaljplanen (DP) reglerar markens användning och bebyggelsen inom planområdet. Den får bara avse en begränsad del av kommunen. Den är bindande mot myndigheter och enskilda. Detaljplanen ger markägaren en garanterad rätt att förfoga över marken i enlighet med planen.

Enligt 2 kap. 6 § MB får tillstånd eller dispens enligt balken inte ges i strid med en detaljplan eller områdesbestämmelser som vunnit laga kraft. Det innebär att ett tillstånd till markavvattning inte kan lämnas om detaljplanen säger att det våta området ska vara kvar och exempelvis utgöra naturmark.

Om en våtmark eller delar av en våtmark enligt ett förslag till DP är tänkt att tas i anspråk för bebyggelse eller annan exploatering är en förutsättning för att planen ska kunna antas att det är möjligt att ge dispens och tillstånd till markavvattning. PBL föreskriver nämligen att en plan måste gå att förverkliga för att kunna antas. Om det inte finns några särskilda skäl för att ge dispens för markavvattning kan planen inte förverkligas och ska inte antas.

Ett annat dilemma i planeringen är att ett våtmarksområde kan tas i anspråk genom andra typer av vattenverksamhet än markavvattning, t.ex. utfyllnad. Kommunen måste därför i ett tidigt skede ha detaljerade uppgifter om hur en sådan markanläggningen kommer att utföras rent tekniskt. Det är därför viktigt att frågor som gäller markavvattning är utredda tidigt i planprocessen.

Det är följaktligen viktigt att länsstyrelsen i samrådet med kommunen anger om och hur eventuella exploateringsintressen kan komma i konflikt med naturvårdsintressen, t.ex. våtmarker, och att detta också redovisas i samrådsredogörelsen.

PBL och MB gäller parallellt. Det innebär att det inte finns några garantier för att en verksamhet som ska prövas enligt MB får det tillstånd som krävs även om detaljplanen har fastställts.

Länsstyrelsen ska bevaka att planarbetet tillgodoser riksintressen enligt 3 och 4 kap. MB, att det inte medverkar till att en miljökvalitetsnorm enligt 5 kap. MB överträds och att bebyggelsen inte blir olämplig med hänsyn till hälsa eller till skydd mot olyckshändelser, exempelvis på grund av översvämningsrisken²⁰³.

²⁰³ 4 kap. 9 § PBL (1987:10)

10.8.2 Beslut enligt fastighetsbildningslagen

Om det i samband med en fastighetsreglering beslutas att en fråga om markavvattning ska prövas enligt MB, ska det enligt 7 kap. 20 § LSV anmälas av lantmäterimyndigheten till MD. Ägarna av de fastigheter som ingår i fastighetsregleringen anses då som sökande. Anmälan ska vara skriftlig och innehålla samma uppgifter som en ansökan av en vanlig sakägare²⁰⁴.

I samband med en fastighetsreglering kan lantmäterimyndigheten besluta om att anläggningsarbeten eller liknande åtgärder ska utföras gemensamt om det främjar fastighetsregleringens syfte och det inte är lämpligt att åtgärderna görs av en enskild. Det framgår av 9 kap. 1 § fastighetsbildningslagen (1970:988) (FBL). I förarbetena till lagen nämns vägbyggen och dikning som exempel på åtgärder som lämpligen görs gemensamt²⁰⁵.

Bestämmelserna i 9 kap. 1 § FBL innebär att lantmäterimyndigheten kan besluta att ett markavvattningsföretag får utföras som gemensamt arbete om det är frågan om en sådan täckdikning som enligt 11 kap. 13 § andra stycket MB inte kräver tillstånd. Det handlar då om dräneringsrör som har en största diameter om 300 mm och där det dessutom inte är sannolikt att allmänna eller enskilda intressen kommer att skadas genom företaget.

Gemensamma arbeten får dessutom avse andra typer av markavvattning om deras inverkan på vattenförhållandena uppenbarligen inte skadar vare sig allmänna eller enskilda intressen.

För större markavvattningsföretag kan lantmäterimyndigheten förordna att de ska prövas enligt MB. Eftersom det är fråga om markavvattningar där det är flera som deltar bör prövningen göras av MD.

Det ska vara helt klart ("uppenbart" med lagens ord) att varken allmänna eller enskilda intressen inte kommer att skadas genom en vattenverksamhet, och det får inte vara sannolikt att allmänna eller enskilda intressen skadas genom en täckdikning. Därför bör de situationer då lantmäterimyndigheten kan besluta om markavvattning inte gälla avvattning av våtmarksområden.

10.8.3 Kulturminneslagen

Den som vill genomföra grävningsarbeten måste ta reda på om fasta fornlämningar berörs av verksamheten och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen. Bestämmelserna finns i 2 kap. 10 § lag (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML). Om det visar sig att fornlämningar berörs krävs länsstyrelsens tillstånd enligt 2 kap. 12 § KML. Dessutom ska arbetet omedelbart avbrytas om en fornlämning påträffas under grävning eller liknande. Den som leder arbetet ska genast anmäla fyndet till länsstyrelsen.

För att få uppgifter om kulturmiljöer kan man kontakta länsstyrelsen och Skogsstyrelsen.

²⁰⁴ prop. 1997/98:45 del 2, sid 368

²⁰⁵ 1969:128 del B s 619

11 Centrala begrepp och definitioner

Avloppsvatten – Avloppsvatten definieras i 9 kap. 2 § MB och avlopp i 2 § lag (2006:412) om allmänna vattentjänster.

BSAP – Baltic Sea Action Plan. Helcoms aktionsprogram för Östersjön.

Dikning – Att dika är att nyanlägga ett dike eller öka avvattningsförmågan i ett befintligt dike eller vattendrag. Dikning är markavvattning om syftet är att varaktigt öka fastighetens lämplighet för ett visst ändamål.

Dränering – Åtgärd genom vilken vatten leds bort från jord, byggnadsdelar etc.

Hård botten – Grövre material som grus och sten på botten av ett vattendrag .

Lagliga diken – Diken som är anlagda enligt de bestämmelser för markavvattning som gällde vid anläggandet. Jämför olagliga diken, som är diken som har utförts efter den 1 juli 1986 och som saknar tillstånd (datum då en absolut tillståndsplikt för markavvattning infördes).

Lagligförklaring – En befintlig anläggning som i dag saknar tillstånd eller där tillståndsfrågan är oklar kan få lagligheten prövad. Prövningen görs enligt den lagstiftning som gällde då anläggningen kom till. Det gäller sådana anläggningar som uppförts före 1999 (MB:s tillkomst). Det är anläggningen och inte verksamheten som lagligförklaras²⁰⁶.

Markavvattning – Markavvattning definieras i 11 kap. 2 § punkt 4 MB på följande sätt: ”Åtgärder som utförs för att avvattna mark, när det inte är fråga om avledande av avloppsvatten, eller som utförs för att sänka eller tappa ur ett vattenområde eller för att skydda mot vatten, när syftet med åtgärden är att varaktigt öka en fastighets lämplighet för något visst ändamål (markavvattning).”

Nytt naturtillstånd – Ett nytt naturtillstånd kan anses ha inträtt när flora och fauna eller naturmiljön i övrigt under tiden efter den senaste rensningen har förändrats och detta naturtillstånd genom en upprepad rensning skulle försvinna.

Miljöfarlig verksamhet – Med miljöfarlig verksamhet enligt 9 kap. 1 § MB²⁰⁷ avses bl.a. all användning av mark, byggnader eller anläggningar, dvs. fast egendom eller fasta anläggningar, som innebär utsläpp till mark, luft eller vatten eller annan olägenhet för människors hälsa eller miljön. Exempel på miljöfarlig verksamhet är uppläggning och deponering av uppgrävda rensmassor på land.

²⁰⁶ se prop. 1997/98:45, del 2 s. 391

²⁰⁷ Regeringens prop. 1997/98:45 del 2 sid 107

Muddring – Borttagande av sediment för att ge vattnet ett visst djup eller läge. Till skillnad från grävning är begreppet muddring förbehållet arbeten inom vattenområden. Muddring kan åstadkommas genom grävning, sprängning, borrar, uppsugning eller bortspolning av sediment. Muddring är normalt tillstånds- eller anmälningspliktig vattenverksamhet enligt 11 kap. MB eller förordning (1998:1388) om vattenverksamhet m.m.

Muddermassor – Det material som muddras bort, t.ex. finkorniga sediment, sand och sten.

Operativ tillsyn – Tillsyn som utövas direkt gentemot den som bedriver en verksamhet eller vidtar en åtgärd. I förordningen (1998:901) om tillsyn enligt miljöbalken regleras vilken myndighet som har det operativa tillsynsansvaret.

Rensning – En åtgärd som vidtas för att behålla vattnets djup eller läge i en vattenanläggning eller för att omedelbart återställa ett vattendrag som vikit från sitt förra läge eller på något annat sätt förändrat sitt lopp (11 kap. 15 § MB).

Resuspension – Material som tidigare har sedimenterat slammar upp i vattnet igen.

Rådighet – Med rådighet avses rätten att utnyttja ett vattenområde. En förutsättning för att få bedriva vattenverksamhet är att verksamhetsutövaren har rätt att utnyttja ett vattenområde. Rådighet kan man ha antingen genom ägande eller nyttjanderättsavtal/servitut eller genom att man har rådighet enligt LSV 2 kap. 4 §.

Sakägare – Den som är särskilt berörd av en vattenverksamhet betecknas som sakägare²⁰⁸ och har som sådan talerätt vid tillståndsprövningen av verksamheten, rätt att överklaga beslut/domar och rätt till ersättning för rättegångskostnader.

Tillsynsvägledning – Utvärdering, uppföljning och samordning av den operativa tillsynen enligt MB samt stöd och råd till de operativa tillsynsmyndigheterna.

Underhåll – Grävda diken är enligt MB:s mening en vattenanläggning. Verksamhetsutövaren har enligt 11 kap. 17 § MB både rätt och skyldighet att underhålla dem på ett sådant sätt att anläggningens funktion behålls. En form av underhåll är rensning.

Vattenanläggning – En anläggning som har kommit till genom vattenverksamhet, exempelvis en damm, brygga, kaj, pir, dike och kanal.

²⁰⁸ Se t.ex. i Ebbesson, Miljörätt s. 85 ff: officialprincipen MB 22:11 2 st., MB 16:12-13.

Vattenförvaltning – Det systematiserade planerings- och åtgärdsarbete som följer av 5 kap. MB och förordningen (2004:660) om förvaltning av kvaliteten på vattenmiljön (VFF). Bestämmelserna i dessa författningar utgör det huvudsakliga svenska genomförandet av ramdirektivet för vatten (2000/60/EG).

Vattenområde – Enligt 11 kap. MB ett område som täcks av vatten vid högsta förutsebara vattenstånd. Se avsnitt 1.3 i NV:s handbok 2008:5.

Vattenverksamhet – Verksamheter som regleras i 11 kap. MB och i LSV. Begreppet ”vattenverksamhet” är i huvudsak synonymt med det som utgjorde ”byggande i vatten” i ÄVL och ”vattenföretag” i VL.

Verksamhetsutövare – Den eller de juridiska (t.ex. samfällighet, företag, organisation) eller fysiska personer som ansvarar för en verksamhet eller en del av den.

Våtmark – Sådan mark där vatten under en stor del av året finns nära, i eller strax över markytan och vegetationstäckta vattenområden.

Ägoväg – En enskild väg. Den används för att komma till de ägor som ligger inom en brukningsenhet.

12 Litteraturlista

Bishop, K. och S. Åkerblom. 2006. **Skogsbruk och kvicksilverproblemet i mark och vatten**: En översikt av kunskapsläget. Rapport för Skogsstyrelsen. SLU Miljöanalys, rapport 2006:21. ISSN 1403-977X

Degerman, E., P. Nyberg, I. Näslund och D. Jonasson. 1998. **Ekologisk Fiskevård**. Sveriges Sportfiske- och Fiskevårdsförbund. ISBN 91-86786-32-6.

Jordbruksverket (2008): **64 åtgärder inom jordbruket för god vattenstatus**. Jordbruksverkets rapport 2008:31. ISSN 1102-3007

Jordbruksverket, Naturvårdsverket, Lantbrukarnas Riksförbund (2004): **Miljöhänsyn vid dikesrensningar**. Broschyr.

Kynkäänniemi Pia (2006). **Reningsfunktioner i en lågbelastad våtmark**. ISSN 1100-2263.

Munthe, J. and Hultberg, H. 2004. **Mercury and methylmercury in run-off from a forested catchment - concentrations, fluxes and their response to manipulations**. - Water Air Soil Pollut. Focus, 4:607-618. ISSN 1567-7230 (Print) 1573-2940 (Online)

Naturvårdsverket och Fiskeriverket (2008): **Ekologisk restaurering av vattendrag**. ISBN 978-91-620-1270-0, ISBN 978-91-972770-4-4.

Naturvårdsverket (2009): **Fridlysta växter och djur i Sverige**. Naturvårdsverket ISBN 978-91-620-8369-4.

Naturvårdsverket (2009): **Handbok för artskyddsförordningen**.
<http://www.naturvardsverket.se/artskyddsforordningen>

Naturvårdsverket (2008): **Vattenverksamheter - Handbok för tillämpningen av 11 kapitlet i miljöbalken**. Naturvårdsverket rapport 2008:5. ISBN 978-91-620-0157-5

Naturvårdsverket (2008): **Små avloppsanläggningar - Handbok till allmänna råd** 2008:3. Naturvårdsverkets rapport 2008:3. ISBN 978-91-620-0154-4.

Naturvårdsverket (2008): **Sveriges åtaganden i Baltic Sea Action Plan**. Naturvårdsverkets rapport 5830. ISBN 978-91-620-5830-2

Naturvårdsverket (2007): **Omprövning av vattenverksamheter**, Naturvårdsverkets faktablad 8287. ISBN 91-620-827-6.

Naturvårdsverket (2007): **Levande sjöar och vattendrag underlagsrapport till fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet**. Naturvårdsverkets rapport 5769. ISBN 978-91-620-5769-5 pdf.

Naturvårdsverket (2007): **Myllrande våtmarker underlagsrapport till fördjupad utvärdering av miljömålsarbetet**. Naturvårdsverket rapport 5771. ISBN 978-91-620-5771-8.

Naturvårdsverket (2005): **Fosforförluster från mark till vatten identifikation av kritiska källor och möjliga motåtgärder**. Naturvårdsverkets rapport 5507. ISBN 91-620-5507-0.

Naturvårdsverket (2004): **Skydd av vattenmiljöer i landskapet**. Naturvårdsverkets broschyr. ISBN 91-620-8182-9.

Naturvårdsverket (2003): **Bevarande av värdefulla naturmiljöer i och i anslutning till sjöar och vattendrag - Vägledning**. Naturvårdsverkets rapport 5330. ISBN 91-620-5330-2. pdf.

Naturvårdsverket (2003): **Natura 2000 i Sverige, Handbok med allmänna råd** - Naturvårdsverkets rapport 2003:9 ISBN 91-620-0131-0.

Naturvårdsverket (2003): **Vattenskyddsområde – Handbok (2003:6) med allmänna råd (NFS 2003:16) om vattenskyddsområde**. ISBN 91-620-0128-0.

Naturvårdsverket (2001): **Allmänna råd om egenkontroll** [till 26 kap. 19 § miljöbalken och förordningen (1998:901) om verksamhetsutövarens egenkontroll]. AR 2001:2.

Naturvårdsverket (2001): **Allmänna råd om tillsyn** (till 26 kap. 19 § miljöbalken och förordningen (1998:900) om tillsyn samt förordningen (1998:901) om verksamhetsutövarens egenkontroll). AR 2001:3.

Naturvårdsverket (2001): **Egenkontroll: en fortlöpande process**. Handbok 2001:3. ISBN 91-620-01132.

Naturvårdsverket (2001): **Operativ tillsyn**. Handbok 2001:4, ISBN 91-620-0114-0.

Naturvårdsverket (2000): Rolf Strömberg. **Tillsyn över vattenverksamhet**. Naturvårdsverket rapport 5126. ISSN/ISBN 91-620-5126-1.

Naturvårdsverket (1987): **Skogs- och myrdikningens miljökonsekvenser** – slutrapport från ett projektområde. Naturvårdsverket rapport 3270. ISBN 91-620-3270-4.

Naturvårdsverket, Jordbruksverket, Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet: **Nationell strategin för Myllrande våtmarker**.
<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-1253-3.pdf>

Norstedt (2006): **Miljöbalken en kommentar**. Norstedts blå bibliotek. ISBN 978-91-39-00460-8.

Porvari, P., Verta, M., Munthe, J. & Haapanen, M. (2003): **Forestry practices increase mercury and methyl mercury output from boreal forest catchments**. — Environ. Sci. Technol. 37: 2389-2393.

Österling, M. 2006. **Ecology of freshwater mussels in disturbed environments. Doktorsavhandling** 2006:53, Karlstad universitet. ISBN: 91-7063-084-4.

Sand-Jensen, K., Friberg, N. och Murphy, J., 2006. **Running waters. Historical development and restoration of lowland Danish streams.** National Environmental Research Institute, Ministry of environment, Denmark.

Hagberg a. Krook, J. och Reuterskiöld, D. 2004. **Åmansboken. Vård skötsel och restaurering av åar i jordbruksbygd.** Saxån-Braåns vattenvårdskommitté.

Saxån-Braåns vattenvårdskommitté (2004): **Åmansboken**, Ekologgruppen i Landskrona AB. ISBN 91-631-4875-7.

SLU (2001): **Effekter av grumling och sedimentation på fauna i strömmande vatten** Rapport 31. ISSN 1101-6620.

Sportfiskarna (2008): **Vattendomar och Fiskevård - En vägledning.** ISBN 978-91-86786-39-7

Strömberg Rolf (1984): **Vattenlagen med kommentarer.** ISBN 91-38-90448

Arnold, Karin von, **Forests and Greenhouse gases. Fluxes of CO₂, CH₄ and N₂O from drained forests on organic soils.** - : Tema vatten i natur och samhälle, 2004. - (Linköping Studies in Arts and Science ; 302). ISBN 91-85295-71-X .

Webbsidor

Naturvårdsverkets vägledning om vattenförvaltning m.m. se
<http://www.naturvardsverket.se/sv/Arbete-med-naturvard/Vattenforvaltning/>

Vattenrättsdomar se

Domstolsväsendets hemsida <http://www.rattsinfosok.dom.se/lagrummet/index.jsp>

Tillsyns- och föreskriftsrådets hemsida www.tofr.info

Naturvårdsverket, Sammanställning av villkor och domar om vattenverksamhet:
http://www.naturvardsverket.se/upload/07_verksamheter_med_miljopaverkan/vattenverksamhet/Sammanstallning_av_villkor_och_domar_om_vattenverksamhet/villkor_vattenverksamhet.pdf

Greppa näringen. 2007. Åtgärder för att förhindra ytvattenerosion.
www.greppa.nu/download/18.a8e2b8110fcdfb672800098/Erosion.pdf

Bilaga 1 Utformning av en dispensansökan

Det finns inga regler för hur länsstyrelsernas dispensprövning av markavvattning ska gå till. Här redovisas exempel på uppgifter som en ansökan om dispens kan innehålla.

- Administrativa uppgifter – uppgifter om vem som är verksamhetsutövare m.m.
- Vad ansökan avser – yrkande och kort beskrivning av vad ansökan avser, t.ex. dispens och tillstånd till markavvattning.
- Gällande beslut – uppgifter om tidigare meddelade tillstånd, eventuella dispenser etc.
- Syftet med åtgärden.
- Beskrivning av verksamheten.
- Fastighetsbeteckning.
- Översiktskarta, t.ex. den topografiska kartan.
- Detaljkarta med dikessystem inritat, t.ex. ekonomiska kartan.
- Dikenas djup, bredd och längd samt höjdsystem och fixpunkt.
- Beskrivning av det berörda området.
- Beskrivning av natur- och kulturvärden.
- Beskrivning av hur natur- och kulturvärden samt enskilda intressen kommer att påverkas.
- Förslag till åtgärder för att begränsa skador.
- Förslag till hur verksamheten ska kontrolleras.
- Särskilda skäl för att motivera dispens.

Bilaga 2 Utformning av en ansökan om tillstånd

Här ges exempel på vilka uppgifter en ansökan om tillstånd för markavvattning bör innehålla²⁰⁹.

- **Administrativa uppgifter.** Uppgifter om vem som är verksamhetsutövare och sökande till verksamheten, namn, organisationsnummer eller personnummer, adress och telefonnummer. För en ideell förening ska stadgar och protokoll över val av styrelse anges. För övriga juridiska personer ska registreringsbevis eller styrkt uppgift om firmatecknare anges. Om sökanden företräds av ett ombud ska ombudets namn, adress och telefonnummer anges tillsammans med fullmakt i original. Ansökan ska vara egenhändigt undertecknad av sökanden eller dennes ombud.
- **Gällande beslut.** Uppgifter om tidigare meddelade beslut om tillstånd till markavvattning, vattenverksamhet och ev. beslut om dispens från förbudet mot markavvattning etc.
- **Verksamhetsbeskrivning.** Den eller de fastigheter där markavvattningen ska göras med uppgifter om ägare och eventuella innehavare av särskild rätt (servitut, nyttjanderätt). En kort redogörelse för motiven till ansökan, liksom en uppgift om var uppgrävda massor ska läggas.
- **Berörda fastigheter.** Uppgifter om vilka fastigheter som berörs av verksamheten, namn och adress på ägarna och berörda innehavare av särskild rätt till fastigheterna.
- **Tekniska beskrivningar.** De uppgifter, ritningar och tekniska beskrivningar som behövs för att bedöma verksamhetens eller åtgärdens art och omfattning, till exempel en plankarta med planerad dikessträckning och definierad fixpunkt samt profilritning med dikets planerade djup i förhållande till fixpunkt.
- **Natur- och kulturvärden.** Redovisning av vilka naturvärden som finns i området och förekomsten av fornlämningar.
- **Miljökonsekvensbeskrivning (MKB).** Beskrivningen ska utgöra ett särskilt avsnitt som kan läsas separat från ansökan i övrigt. (Markavvattning vars miljöpåverkan är utan betydelse är undantagen).
- **Förslag till skyddsåtgärder.** Förslag till åtgärder eller andra försiktighetsmått som behövs för att förebygga eller avhjälpa olägenheter av verksamheten.
- **Planerad egenkontroll.** Förslag till hur verksamheten ska kontrolleras. Redovisning av provtagning och undersökningar.
- **De allmänna hänsynsreglerna i 2 kap. MB**
Redovisning av hur hänsynsreglerna avses beaktas. Den som söker och får tillstånd enligt MB ska iaktta de allmänna hänsynsregler som finns angivna i MB:s andra kapitel.

²⁰⁹ 22 kap. 1 MB

Bilaga 3 Tillstånd enligt tidigare lagstiftning

Laga syneförrättning enligt äldre vattenlagstiftning

I 4 kap. 27 § 1879 års dikningslag angavs att om någon ville göra en dikning eller avvattning som berörde flera fastigheter och man inte var överens om hur diket skulle utformas eller placeras eller om hur underhållet skulle fördelas, skulle dikningsföretaget prövas genom en syneförrättning.

Konungens befallningshavande (länsstyrelsen) skulle efter ansökan förordna statens lantbruksingenjör, lantmätare eller någon annan behörig tjänsteman att utföra förrättningen.

Förrättningsmannen upprättade tillsammans med två synemän ett förslag till hur markavvattningen skulle genomföras och hur kostnaderna för arbetet och underhållet skulle fördelas. Om deltagarna enades om förrättningsmannens förslag fick det rättslig kraft genom att det avslutande protokollet tillsammans med övriga handlingar skickades till länets lantmäterikontor. Om förslaget överklagades till häradsrätten, fick det rättslig kraft först efter det att rätten avgjort ärendet och skickat handlingarna till lantmäteriet²¹⁰.

Också enligt 1918 års vattenlag²¹¹ skulle en syneförrättning hållas när någon ville utföra en markavvattning som berörde andra fastigheter än den egna och de inblandade fastighetsägarna inte kunde komma överens. En nyhet var dock att det blev möjligt att frivilligt pröva en markavvattningsåtgärd för att få en tryggare situation inför framtiden. Länsstyrelsen skulle efter ansökan utse statens lantbruksingenjör eller någon annan behörig tjänsteman till att handlägga syneförrättningen²¹².

Sedan alla frågor blivit utredda upprättade förrättningsmannen ett utlåtande med bl.a. uppgifter om hur och var de ingående dikena skulle anläggas, hur broar och trummor skulle anläggas eller byggas om, vilka som skulle anses som delägare i markavvattningsföretaget och hur kostnaderna för utförandet och underhållet skulle fördelas²¹³. Förrättningsmannens utlåtande kungjordes, och efter en besvärstid om 30 dagar fick förrättningen rättslig kraft om ingen framfört synpunkter på förslaget²¹⁴.

Ett markavvattningsföretag enligt ovanstående lagrum omfattar de gemensamma diken och rörledningar och andra anordningar som finns för att möjliggöra avvattning på en eller flera fastigheter. De fastigheter som har fått nytta av markavvattningen utgör deltagare i företaget. De ska gemensamt ansvara för underhållet av företaget utifrån vad som är skäligt med hänsyn till den nytta var och en har av

²¹⁰ 4 kap. lag (1879:29) om dikning och annan avledning av vatten

²¹¹ 7 kap. 36 § vattenlag (1918:523)

²¹² 10 kap. 32 § (1918:523)

²¹³ 10 kap. 62-67 §§ vattenlag (1918:523)

²¹⁴ 10 kap. 75 § vattenlag (1918:523)

företaget. Fördelningen framgår av den kostnadsfördelningslängd som upprättats i samband med förrättningen.

Tillstånd enligt naturvårdslagen

År 1986 infördes i naturvårdslagen (1964:822) (NVL) en bestämmelse, 18c §, som innebar att markavvattningsåtgärder inte fick utföras utan länsstyrelsens tillstånd. Definitionen av markavvattning överfördes från vattenlagen. Tillståndskravet gällde all typ av markavvattning, viss täckdikning och när frågan om markavvattning prövades inom ramen för lag (1985:620) om vissa torvfyndigheter ”torvlagen”.

Skyddsdikning i skogen undantogs, eftersom sådan dikning inte ansetts omfattas av VL definition av markavvattning. Antalet dikningsföretag som tillståndsprövats är mycket stort. Exempelvis avgjordes över 970 ärenden hos länsstyrelserna bara under år 1988²¹⁵.

Sedan regeringen 1991 bemyndigats att förbjuda markavvattning i områden där det är särskilt angeläget att våtmarkerna bevaras, föreskrevs i 19 h § naturvårdsförordningen (1976:484) inom vilka områden markavvattning ska vara förbjuden. Ändringen gjordes genom förordningen (1993:1086) om ändring i naturvårdsförordning (1976:484).

Förbudet trädde i kraft år 1994. Ett okänt antal dikningsföretag har därefter prövats som dispensärenden hos länsstyrelserna, utan att frågan om tillstånd enligt 18c § samtidigt särskilt tagits upp. I dessa fall har ”dispens” ansetts som liktydigt med ”tillstånd”. Naturvårdsförordningen upphävdes med förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

Dessa dikningsföretag får anses ha samma rättskraft som numer stadgas i 24 kap. 1 § MB, oavsett om prövningen av företaget enbart behandlat frågan om dispens från markavvattningsförbudet enligt 18d § NVL eller både en sådan dispens och tillstånd enligt 18c § NVL. I och med MB:s införande 1999 upphävdes naturvårdslagen.

Dikningsplan godkänd av dåvarande skogsvårdsstyrelserna

Någon skyldighet att utföra dikning i skogsmarker finns inte enligt skogsvårdslagen. Men från 1930- talet ända fram till 1990-talet lämnades statsbidrag till skogsdikning av våtmarker. För att få bidrag krävdes att skogsvårdsstyrelsen (SVS) godkände de dikningsplaner som upprättades.

Före 1986, alltså innan tillståndskravet för markavvattning infördes i 18c § NVL, ”prövades” många av dessa dikningsföretag enligt 20 § NVL. Denna paragraf angav att samråd skulle ske med länsstyrelsen angående sådana arbetsföretag som inte omfattades av tillståndstvång enligt 18 § eller 19 § NVL, om arbetsföretaget kunde komma att väsentligt förändra naturmiljön. Från 1979 fick stöd inte ges till åtgärder som skulle komma att påtagligt skada värden för natur- eller kulturminnesvärden.

²¹⁵ SOU 1990:38 Översyn av naturvårdslagen m.m.

Tabell 9. Sammanställning av vattenrättsliga lagar.

Exploateringsinriktad vattenlagstiftning	Skyddslagstiftning för vatten
1200-talets landskapslagar	
1500-talet, Gustav Vasa utfärdar påbud	
Karl IX:s (1590) och Karl XI:s (1681) husesynsordning	
1734 års byggningsbalk	
1879 års lag om dikning och annan avledning av vatten (i huvudsak markaavvattning) och 1880 års Kungliga förordning (övrig vattenlagstiftning)	
1918 års vattenlag (1918:523) (Den kallas även "äldre vattenlag")	
1983 års vattenlag (1983:291)	naturvårdslag (1964:822), med ändring som trädde i kraft 1986, tillstånd för markavvattning naturvårdslag (1964:822), med ändring som trädde ikraft 1992, förbud mot markavvattning i vissa delar av landet.
	miljöbalk (1998:808) och lag (1998:812) med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet.

Bilaga 4 Markavvattning till nytta och förtret genom historien

Ökad tillväxt i skogen

I samband med att trävaruindustrin började blomstra i mitten av 1800-talet, såg man sig om efter möjligheter att både öka den produktiva skogsmarksarealen och höja produktionen på den befintliga. Man insåg att många kala torvmarker skulle kunna göras skogsbärande genom mer eller mindre omfattande dikningsingrepp, liksom att redan skogsbärande men försumpade marker skulle kunna förbättras för skogsproduktion genom dikning.

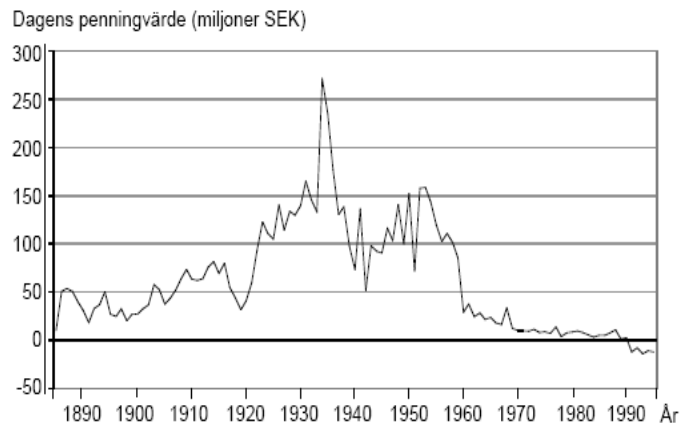
Dikningsintensiteten har sedan dess varierat avsevärt under de senaste 150 åren. I början på 1900-talet tog skogsdikningen fart bl.a. på grund av lagstiftning som innebar att skogsbolagen förlorade möjligheten att köpa in ny mark. Istället försökte de då att genom dikning vinna ny skogsproducerande mark inom de egna fastigheterna.

Under första världskriget minskade dikningarna, men ökade återigen under 1930-talets krisår till en topp då 8000-10 000 km diken grävdes per år. Det motsvarar en dikad areal av 45 000-50 000 hektar. Efter en svacka under andra världskriget har dikningsverksamheten sedan ökat successivt, och under 1980-talet dikades totalt ca 50 000 hektar per år.

Statsbidrag har tidigare lämnats till skogsdikning av våtmarker enligt förordningen (1979:792) om statligt stöd till skogsbruket²¹⁶. Nämnas kan att under budgetåret 1983/84 betalades 12 miljoner kronor ut i statsbidrag för dikning av cirka 20 000 hektar våtmark. Av tillgänglig statistik över årligen upptagen dikeslängd har det beräknats att cirka 1,1 miljoner hektar våtmark har dikats för virkesproduktion. Av dem kan 0,7 miljoner hektar klassificeras som sumpskog och 0,4 miljoner hektar som impediment eller icke fast våtmark. Numera har bidragen till markavvattning av skogsmark avvecklats helt.

Sedan tillståndsplikten infördes och framför allt efter avvecklingen av bidragssystemet har dikningarna minskat avsevärt i antal. Markavvattningsförbudet har medfört en ytterligare minskning av dikningen.

²¹⁶ Upphävd genom förordning (1993:555) om statligt stöd till jordbruket den 1 juli 1993.

Staten bidrog i hög grad ekonomiskt till sjösänkingsföretag i jordbrukslandskapet. Under perioden 1880 – 1980 har i storleksordningen 7 miljarder kronor betalats ut i statligt stöd för att bland annat torrlägga sjöar och vattendrag. Sedan 1990 har hundratals miljoner kronor betalats ut i bidrag för att i stället återskapa våtmarker, i en del fall för att återställa samma våtmark som tidigare torrlagts. (Efter Hoffman m.fl. 1999, Fakta jordbruk nr 20, 1999 – stor kväveurlakning i 1800-talets jordbruk).

Mer odlingsbar mark och ökad produktion i jordbruket

I århundraden har våtmarker, sjöar, bäckar och översvämningssmarker dikats, sänkts, rätats eller på annat sätt påverkats för att förbättra och öka åker- och betesmark. Tidiga dikningsarbeten syftade i regel bara till att förhindra översvämningar genom att ytvattnet leddes bort. Därefter kom torrlägningsföretagen alltmer att inriktas på att sänka grundvattennivån.

Från 1840-talet och fram till första hälften av 1900-talet kom dikning att ske alltmer systematiskt och i allt högre takt. Staten beviljade under denna tid generösa bidrag och lån för att torrlägga mark och därmed öka avkastningen inom i första hand jordbruket. Inte minst utvecklingen av nya effektiva grävmaskiner påskyndade utdikningen av landskapet.

Hur stor del av dagens jordbruksmark som före uppodling var sumpskogar eller myrar är inte känt. Man vet dock att en stor del av nuvarande åkerareal ursprungligen var näringsrika minerogena sumpskogar. Klubbalkskogar är t ex en vegetations-typ vars areal starkt minskat på grund av uppodling. Stora delar av våra jordbruks-slätter var före uppodlingen sank klubbalkkärr som genom röjning och dränering lagts under plogen. Av de organogena jordarna bedöms cirka 400 000 hektar ha blivit uppodlade för jordbruk.

Nuvarande höga produktion av jordbruksprodukter innebär att jordbruket inte har något behov av att utnyttja myrar eller sumpskogar. Åtgärder som kan knytas till markavvattning är nu i stort sett koncentrerade till underhåll av de befintliga dräneringssystemen.

En förutsättning för att bryta torv

Brytning av torv har föranlett och föranleder fortfarande att våtmarker torrläggas, men numer i mindre omfattning. Torv har brutits sedan lång tid i landet, dels som brännort, dels som torvströ och jordförbättringsmedel. Det finns inga säkra uppgifter om hur stor areal torvmark som tagits i anspråk för torvtäkterna. I dagsläget bedrivs tovbrytning på ca 10 000 hektar²¹⁷. Torvtäkt bedrivs framför allt för att producera brännort och torv för jordförbättring.

Vattenhantering i tätortslandskapet

Knappast någon annan miljö är så grundligt påverkad och förändrad som tätortsmiljön. Längre förblev de bebyggda arealerna försvinnande små, men under det senaste seklet har städer och samhällen blivit den miljö där flertalet svenskar tillbringar en helt övervägande del av sina liv. Bara sedan 1960 har de svenska tätorternas befolkning ökat med 30 procent. Tätorternas areal har ökat med närmare 50 procent under samma period.

Den kraftigaste ökningen av tätortsareal ägde rum under 1960- och 1970-talen, då allt fler bosatte sig i nya småhusområden utanför städernas centrala delar. Denna expansion avtog under 1980-talet. I stället började bebyggelsen då förtätas i många av de befintliga ytterområdena, något som ofta gick ut över kvarlämnade skogspartier. Merparten av nybebyggelsen äger numer rum på skogs- eller impedimentmark.

Mellan 1970 och 1990 minskade den obebyggda andelen av tätortsarealen på så sätt från 44 till 38 procent. Sammanlagt omfattar tätorterna nu drygt 500 000 hektar, det vill säga något över en procent av Sveriges hela landareal. I vissa landsdelar har dock tätortsexpansionen kommit att påverka landskapet påtagligt. I första hand gäller det västra Skåne och Stockholmsområdet.

Hydrologin i tätorterna påverkas genom att marken dräneras men kanske framförallt genom att de hårdgjorda ytorna i den bebyggda miljön hindrar regnvattnet att infiltrera i marken till grundvatten och vattendrag. Detta så kallade dagvatten utgör stora volymer som måste avledas för att tekniskt säkerställa byggnader, gator och anläggningar.²¹⁸

Vägar, järnvägar, kraftledningar och liknande kommunikations- och transportnät kan ses som en förlängning av tätortslandskapet ut i det omgivande naturlandskapet. Enbart vägarna täcker idag cirka 220 000 hektar utanför tätorterna, medan järnvägsnätet upptar cirka 37 000 hektar. Vägnätet växer snabbt och vägarnas totala yta är i dag större än den samlade arealen av alla Sveriges nationalparker.

En exploatering av sådan omfattning påverkar självklart naturen och djurlivet. Otaliga våtmarker har genom åren lagts under grus eller asfalt. Stor påverkan på hydrologin har också alla de vägdiken som anlagts parallellt med körbanorna.²¹⁹

²¹⁷ <http://www.naturvardsverket.se/sv/Arbete-med-naturvard/Skydd-och-atgarder-for-djur-och-vaxter/Atgardsprogram-for-hotade-arter/Vad-ar-ett-atgardsprogram-for-hotade-arter/>

²¹⁸ Naturvårdsverket, 2004, monitor 14 biologisk mångfald i Sverige

²¹⁹ www.vv.se

Våtmarker minskar erosion och översvämningar

Våtmarker fungerar som utjämningsmagasin som minskar variationerna i flödet så att topparna blir lägre och lågvattenflödena genomsnittligt blir högre. Detta medför att risken för erosion och översvämningar minskar. Att våtmarkerna håller inne vatten har också positiva miljöeffekter på vattendragen nedströms genom att vattenföringen hålls på en högre nivå även under lågvattenperioder. Den vattenlevande florans och faunan som finns i vattendragen nedströms våtmarkerna får därmed bättre förutsättningar.

Våtmarkernas vattenrenande effekt

När näringsrikt vatten stannar upp ett slag i en våtmark kommer den att fungera som ett naturligt reningsverk genom att nitratkvävet i vattnet omvandlas till kvävgas (denitrifikation) som avgår till atmosfären samtidigt som partikelbundet fosfor sedimenterar till botten. Vegetationen i våtmarkerna är viktig eftersom det är växterna som ger både mat och växtplats för de bakterier som står för denitrifikationen.

De senaste 150 årens dikningar har lett till att endast en bråkdel av tidigare våtmarker och vattendrag i odlingslandskapet finns kvar. Därför renas inte vattnet i samma utsträckning. En stor mängd näringsämnen når havet, något som ger övergödning, syrefria bottnar och bottendöd.

Förlust av biologisk mångfald – rekreation och naturvård

Våtmarker fyller många viktiga ekologiska och vattenhushållande funktioner i landskapet och står för en betydande del av vår biologiska mångfald. Många växter och djur är beroende av våtmarker under hela eller delar av sin livscykel. Nästan 15 procent av våra rödlistade arter, 536 arter, förekommer på myrmarker och sötvattensstränder.

Sverige är med sina omkring 9 miljoner hektar våtmark – en femtedel av landytan – ett av de våtmarksrikaste länderna i världen. Omkring en fjärdedel av landets ursprungliga våtmarksareal bedöms ha försvunnit genom dikning och uppodling, framförallt inom skogs- och jordbruket. En övervägande del av de kvarvarande våtmarkerna är i varierande grad påverkade av mänskliga ingrepp.

Många djur och växter är helt beroende av våtmarker för att kunna leva vidare. Strandängar, sumpskogar, mossar, kärr och blandmyrar representerar betydelsefulla och känsliga ekosystem med växt- och djursamhällen som inte förekommer i andra naturmiljöer.

Ett stort antal djurarter utnyttjar våtmarker i olika sammanhang. Beroendet varierar från art till art allt efter den egenskap hos våtmarken som är nödvändig för en viss aktivitet eller del av livscykeln. Några exempel är smålom (häckning), gäss (häckning och flyttning), brushane (spel och häckning), slaguggla (näringssök), bäver, utter, groddjur och många insektsarter.

En del av våtmarkernas djur och växter missgynnas av igenväxning av tidigare öppna våtmarker. Denna igenväxning kan orsakas av markavvattning, tillförsel av luftburna näringsämnen och att traditionell slåtterhävd och beteshävd upphört.

Markavvattning och rensning har även betydelse ur fisk- och fiskesympunkt. Kustnära våtmarker längst Östersjökusten är viktiga lek-, uppväxt- och födoområden (s.k. rekryteringsområden) för ett flertal fiskar t.ex. gädda och ål.

Kulturhistoriska värden

Våtmarker har sedan flera tusen år haft stor betydelse för hur människor ordnat landskapet såväl ekonomiskt som socialt. Bebyggelsens framväxt hänger i hög grad samman med vatten och våtmarker. Fortfarande utgör våtmarkerna en viktig ekonomisk resurs bland annat från skoglig sympunkt.

Myrkanter, strand- och fuktängar som tidigare använts för produktion av foderväxter och möjliggjort etablering av äldre jordbruk utgör oersättliga dokument om odlingshistorien. I stora delar av landet, och särskilt i Norrland, har de hävdade våtslättermarkerna utgjort ett betydande inslag i landskapet. I hela landet har man sedan urminnes tid använt våtmarkerna för att ta sig fram på vinterleder och kavelbroar.

Våtmarker med kulturhistoriskt värde är t.ex. slåtterängar, dammängar, översilningsängar, strandängar, mader och gamla torvtäkter. I våtmarksområden kan förekomma lämningar av förhistoriska boplatser. I forntida sjöar och sankmarker har man från stenåldern och in i järnåldern offrat smycken, redskap, vapen och hästutrustning, liksom djur.

Genom sina konserverande egenskaper har våtmarkerna bidragit till att bevara arkeologiska föremål som förstörts i andra typer av mark. I våtmarkernas närhet finns ofta rester av lågteknisk järnframställning, där malm från sjöar och myrar utgjorde råvaran.

Bilaga 5 Juridisk sammanställning

I denna bilaga finns en genomgång av några för markavvattning juridiskt knepiga frågor. Ett antal domstolsavgöranden refereras också.

Gränsdragningen mellan markavvattning och avledande av avloppsvatten

Markavvattning

Med markavvattning avses enligt 11 kap 2 § p 4 MB ”åtgärder som utförs för att avvattna mark, när det inte är fråga om avledande av avloppsvatten, eller som utförs för att sänka eller tappa ur ett vattenområde eller för att skydda mot vatten, när syftet med åtgärden är att varaktigt öka en fastighets lämplighet för något visst ändamål (markavvattning)”.

Markavvattning görs för att sänka eller avlägsna vatten, eller för att skydda mot vatten. Exempel på sådana åtgärder är dikning, sjösänkning och invallning. Syftet är avgörande för om en åtgärd ska definieras som markavvattning. För att en åtgärd ska klassas som markavvattning ska effekten av åtgärden vara att varaktigt öka markens lämplighet för något ändamål. Det kan alltså vara fråga om att avleda vatten för att kunna bruka marken till exempelvis odling, bebyggelse eller täkt.²²⁰

Markavvattning i form av dikning används i bl.a. jord- och skogsbruk. Men när dikningen görs för att förhindra att grundvattennivån höjs efter en skogsavverkning (s.k. skyddsdikning) är det inte fråga om avvattning av marken utan om skyddsåtgärder. Syftet är att förhindra att vattnet stiger över den tidigare nivån, och åtgärden faller därmed inte under begreppet markavvattning²²¹.

Avloppsvatten

Avloppsvatten definieras i 9 kap. 2 § MB som

1. spillvatten eller annan flytande orenlighet
2. vatten som använts för kylning
3. vatten som avleds för sådan avvattning av mark inom detaljplan som inte görs för en viss eller vissa fastigheters räkning, eller
4. vatten som avleds för att avvattna en begravningsplats.

Avloppsvatten omfattar vad som tidigare gällde enligt 3 § miljöskyddslagen (1969:687), men har beträffande kylvatten utvidgats till att gälla allt kylvatten (från drift av en fabrik eller någon annan inrättning och någon annan teknisk utrustning – däribland kylning av värmepumpar).

Definitionen av avloppsvatten tar avstamp i ÄVL som reglerade utsläpp av industriellt avloppsvatten och kloakvatten. I miljöskyddslagen utvecklades detta, och som avloppsvatten betraktades både spillvatten och ”annan flytande orenlighet”.

²²⁰ Prop. 1997/98:45 del 2, s. 127

²²¹ Prop. 1997/98:45 del 2, s. 127

Även dagvattenutsläpp räknades enligt miljöskyddslagen som avloppsutsläpp. Likaså utsläpp av dräneringsvatten, under förutsättning att vattnet kom från detaljplanlagd mark och att vattnet inte avleddes för en viss eller vissa fastigheters räkning. Från denna reglering härstammar alltså dagens bestämmelser om utsläpp av avloppsvatten.

Enligt 11 kap. 2 § p 4 MB ska avledande av avloppsvatten inte anses utgöra markavvattning. Avgränsningen mellan avledande av avloppsvatten och markavvattning enligt 11 kap. 2 § MB måste således ta sin utgångspunkt i definitionen av avloppsvatten.

Åtgärder som syftar till att avleda spillvatten, kylvatten, avvattning av mark inom detaljplan för ett ändamål som är allmänt eller av intresse för flera fastigheter, och slutligen avvattning av vatten från en begravningsplats är alltså inte att betrakta som markavvattning utan som avledande av avloppsvatten.

Var drar man gränsen mellan avledande av spillvatten och bortledande av överflödigt vatten i form av markavvattning? Vid ett anläggningsföretag, exempelvis vägbyggnad, påverkas de hydrologiska förutsättningarna. Det kan i sin tur leda till oönskade vattenförekomster som måste ledas bort för att marken ska kunna utnyttjas för det önskade ändamålet. Åtgärder för en sådan bortledning klassificeras som markavvattning.

Bortledande av avloppsvatten bör däremot handla om att ta hand om vatten som inte är en omedelbar del av den naturliga vattenföringen i omgivningen, och som därmed inte heller påverkar grundvattennivån eller den naturliga vattenföringen i övrigt. I det perspektivet är uppdelningen mellan markavvattning och avledande av avloppsvatten naturlig och rimlig. Bestämmelserna om markavvattning skyddar vattenförekomsten i dess naturliga sammanhang.

Ytterligare ett sätt att beskriva skillnaden mellan markavvattning och bortledande av avloppsvatten är att se till avsikten med bestämmelserna.

Ett av skälen för att införa bestämmelser om vattenverksamhet i MB i stället för att hålla all reglering av vattenverksamhet separat var att uppnå ökad miljöhänsyn (prop. 1997/98:45 del 1, s 365). 11 kap. MB reglerar verksamheter i, eller med en direkt inverkan på, vattenförekomster. Det är alltså i första hand fråga om ett konkret skydd av eller hänsyn till specifika miljöer. Regleringen av vattenverksamhet i 11 kap. kan närmast beskrivas som ett skydd mot åtgärder som kan vara miljöpåverkande.

Detta ska jämföras med 9 kap. MB som reglerar användning av mark, byggnader eller anläggningar på ett sätt som kan medföra utsläpp eller påtagliga olägenheter (buller, skakningar etc.) för omgivningen. 9 kap. är i stället ett instrument för att skydda miljön mot föroreningar och åtgärder som per definition klassificeras som miljöfarliga.

Bestämmelsernas ursprung visar alltså på skilda syften, nämligen att förhindra eller begränsa utsläpp av förorenat vatten (VL) jämfört med skydd av naturmiljön (naturvårdslagen).

Sammanfallande användningsområden

Av 3 kap. 5 § LSV framgår att om ledningar för markavvattning med väsentlig fördel kan användas för att avleda avloppsvatten från en fastighet, ska fastigheten delta i verksamheten, om ägaren själv eller den sökande till markavvattningen begär det. Med hänsyn till grundvattennivån är det inte några problem att ansluta avloppsledningar till ett system för markavvattning, eftersom denna sammankoppling inte kommer att påverka de naturliga förutsättningarna. Däremot måste systemet vara anpassat för att ta emot avloppsvatten för att undvika oönskade utsläpp eller föroreningar. Noteras bör kravet att det ska vara fråga om en väsentlig fördel för den som ska ansluta avloppsledningen till markavvattningen.

- *Umeå tingsrätt, miljödomstolens dom, M 116-08*

En skogsägare anlade en skogsbilväg genom sin skog för att kunna ta sig fram. I anslutning till vägen grävdes ett väg- och avloppsdike för att avvattna vägen. Vägen gick delvis över en myr som klassats som en våtmark i högsta naturvårdesskyddsklass. Länsstyrelsen förelade skogsägaren att delvis lägga igen diket. Skogsägaren överklagade föreläggandet och menade att åtgärden inte var att bedöma som markavvattning och inte heller varit till skada för våtmarken. Miljödomstolen avslog överklagandet med hänvisning till att förhållandena var sådana att åtgärden utgjorde markavvattning och gjorts utan tillstånd.

Rensning

Rensning och underhållsskyldigheten

Bestämmelsen om rensning i 11 kap 15 § MB har sitt ursprung i 2 kap. 36 § ÄVL och 4 kap. 3 § VL. Av bestämmelsen framgår att rensningar och liknande arbeten är undantagna från tillståndsplikten enligt 11 kap.

Begreppet rensning används ofta i olika bemärkelser, och det kan vara oklart vad som avses. Eftersom rensning i juridisk mening är befriad från tillståndsplikt föreslår Naturvårdsverket låter att begreppet vara förbehållet icke tillståndspliktiga åtgärder, även om det tidigare använts med varierande innebörd. Med denna definition av rensning avses således bara åtgärder för att behålla vattnets djup eller läge. Åtgärder som syftar till att förändra vattnets djup eller läge är tillståndspliktiga enligt 11 kap. 2 § första punkten MB.

Frågan är då i förhållande till vilket djup eller läge bedömningen ska göras med hänsyn till tillståndsplikten. I en nyligen meddelad dom har MÖD fastställt att bedömningen ska utgå från vad som utgör den senaste lagliga nivån i det aktuella vattendraget (se nedan). Detta innebär att om ett äldre tillstånd tillåter fördjupning av ett vattendrag till en viss nivå och ytterligare fördjupning därefter har skett vid ett senare tillfälle, men denna fördjupning inte krävde tillstånd, är det den senare nivån som ska anses utgöra den lagliga nivån.

För att kunna göra en bedömning av om en rensning kan tillåtas förändra det rådande naturtillståndet i ett vattendrag måste för det första konstateras om det finns ett giltigt tillstånd till vattenanläggningen eller om den är övergiven eller olaglig. Om anläggningen är olaglig, tillstånd inte finns eller kan anses ha upphört

att gälla, bör en rensning inte kunna få göras på ett sådant sätt att den förändrar det rådande naturtillståndet, jfr nedan refererade dom från MÖD 2007:32.

11 kap 17 § MB ålägger ägaren till en vattenanläggning att underhålla den så att det inte uppkommer skada på allmänna eller enskilda intressen genom ändringar i vattenförhållandena. Underhållsskyldigheten gäller vattenanläggningar, oavsett om det har lämnats tillstånd till dem eller inte.

Underhållsätgärderna kan samtidigt vara tillstånds- eller anmälningspliktiga enligt MB övriga bestämmelser om de åtgärder som vidtas är tillståndspliktiga enligt 11 kap. MB och de inte redan har reglerats i samband med tillståndsprövningen. För rensning krävs som sagt inget tillstånd, däremot ska rensningen anmälas till länsstyrelsen om fisket kan skadas av åtgärden (11 kap 15 § st. 3 MB).

11 kap. 17 § MB kan inte åberopas till stöd för att få utföra rensning av en vattenanläggning, om ett nytt naturtillstånd inträtt och det inte finns någon fastslagen laglig nivå eller läge för anläggningen. Om anläggningen är laglig/prövad har verksamhetsutövaren dock alltid rätt att rensa till laglig nivå med hänvisning till tillståndets rättskraft enligt 24 kap 1 § MB. Tillståndet har rättskraft så länge det inte är återkallat.

- *MÖD M 857-08, 2008-10-06*

En stiftelse och ett vattenavledningsföretag hade förelagts av länsstyrelsen att återställa avledningsföretaget i ursprungligt skick. Anledningen till föreläggandet var rensningsåtgärder som hade vidtagits i företaget under 1970-talet och 1999 och som länsstyrelsen hade bedömt som tillståndspliktiga.

Inledningsvis konstaterade MÖD att den fördjupning som skett under 1970-talet inte varit tillståndspliktig enligt ÄVL. Eftersom rensningarna på 1970-talet skapat en laglig vattenanläggning var de djupnivåer som då fanns utgångspunkten för bedömningen om 1999 års rensningar förändrat vattnets djup så att tillståndsplikt förelagat.

I fråga om vilka djupnivåer som förelagat efter rensningen på 1970-talet uttalade MÖD att bevisbörderegeln i 16 kap 10 § miljöbalken, även om den inte är direkt tillämplig, i viss mån kan ha betydelse för bevisprövningen i målet. Därefter fann MÖD att det avvägningresultat som de klagande åberopat till stöd för sin talan tillsammans med de förklaringar om erosion som framförts gjorde de klagandes påstående sannolikt, och att den utredning som länsstyrelsen åberopat inte kunde anses visa att 1999 års rensning varit tillståndspliktig.

- *MÖD 2007:32*

Ett sänkingsföretag anmälde till länsstyrelsen att det ville underhållsrensa en å. Länsstyrelsen bedömde att ett nytt naturtillstånd hade etablerats och att sänkingsföretaget var övergivet, eftersom det inte hade skett några rensningar under 80 år. Länsstyrelsen ansåg därför att sänkingsföretagets tillstånd hade förfallit och förbjöd rensningen. Mot bakgrund av att inga rensningsarbeten utförts under de senaste 80 åren, delade miljödomstolen länsstyrelsens bedömning att ett nytt naturtillstånd inträtt och att det därför krävdes tillstånd för att utföra åtgärderna.

MÖD framhöll att endast om ett tillståndsbeslut enligt allmänna rättsgrundsatser kan anses förfallet på grund av att sänkingsföretaget sedan länge är övergivet bör tillståndsplikt för rensningar kunna aktualiseras i de fall det görs gällande att ett nytt naturtillstånd har inträtt. MÖD konstaterade också att detta i sin tur är en förutsättning för att länsstyrelsen som tillsynsmyndighet ska kunna förbjuda åtgärderna genom föreläggande.

Enligt MÖD är den omständigheten att lång tid förflutit utan att rensningsarbeten förekommit inte ensamt avgörande för frågan om företaget ska anses övergivet. Även behovet av rensning måste vägas in, liksom hur lång tid som förflutit sedan ett sådant behov uppstått. Då miljödomstolen inte prövat frågan om sänkingsföretaget skulle betraktas som övergivet visades målet åter till miljödomstolen för fortsatt behandling.

- *MÖD 2003:36*

Länsstyrelsen hade förelagt en markägare att återställa en dikesrensning med hänvisning till att tillståndet för dikningen från 1906 hade förfallit och att ett nytt naturtillstånd hade inträtt. Efter överklagande från markägaren upphävde miljödomstolen föreläggandet, och domen fastställdes av MÖD som uttalade att frågan om ett vattenföretag är övergivet får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Eftersom länsstyrelsen inte kunde motbevisa uppgifterna från markägaren att rensningar hade genomförts regelbundet och att en större rensning hade gjorts så sent som år 1992, kunde vattenföretaget inte anses övergivet. Därför krävdes inte tillstånd till de underhållsåtgärder i utloppskanalen som bolaget genomfört år 1999.

Fiske

Definitionen av fiske

11 kap. 8 § MB föreskriver skyldighet för verksamhetsutövaren att vidta åtgärder till skydd för eller främjande av fisket. Bestämmelsen härstammar från ÄVL och tillkom mot bakgrund av ”den stora betydelsen som fisket måste anses äga för folkhushållningen”.

Av förarbetena till VL framgår att de åtgärder som kan föreskrivas inte har förändrats i förhållande till då gällande rätt. Däremot gjordes en ändring så att även angränsande vattenområden kom att omfattas av bestämmelsen i likhet med bestämmelsen rörande den lokala fiskeavgiften (numera 6 kap 5 § LSV). Den lokala fiskeavgiften är direkt kopplad till bestämmelsen och utgör ett alternativ till förelägganden eller villkor om att vidta åtgärder.

Bestämmelsen avser att ge ett starkare skydd för fisket än vad som följer av balkens allmänna hänsynsregler. Enligt ett tillägg till andra stycket i 11 kap 8 § MB anges särskilt att vad som sägs om fisk i paragrafen också ska gälla vattenlevande blötdjur och vattenlevande kräftdjur.

Varken bestämmelsens ordalydelse eller förarbetena till bestämmelsen ger något utrymme för tillsynsmyndigheterna att ställa krav på andra åtgärder än som direkt syftar till att skydda fisket. Eftersom det uttryckligen är fråga om en särreglering som åtminstone ursprungligen tycks ha motiverats av behovet att säkra goda fiskevatten för försörjningen, finns det skäl för att se restriktivt på fiskebegreppet. Krav på åtgärder bör därför enligt Naturvårdsverkets mening ha ett direkt samband med fisket, såsom fiskens bestånd eller utövandet av fisket. Också i ett praktiskt perspektiv förefaller det finnas andra sätt att föreskriva villkor för övrig miljö, såsom 2 kap. 3 § eller 16 kap. 9 § MB.

I bestämmelsen i 11 kap. 15 § MB rörande rensning föreskrivs i tredje stycket att om fisket kan skadas, ska anmälan om de planerade arbetena göras till länsstyrelsen. Någon definition av ”fisket” förekommer inte i bestämmelsen, och begreppet kommenteras inte heller i förarbetena.

I VL fanns motsvarande bestämmelse i 4 kap. 3 §. Anmälan skulle göras till fiskenämden. Bestämmelsen hade en viss motsvarighet i 6 kap. 26 § ÄVL rörande skyldigheten att anmäla rensningsarbeten i allmän flottled till en fiskeritjänsteman.

Anmälningsplikten har motiverats av den skada som rensningen kan orsaka på fisket om den utförs på fel tid eller fel sätt. Fiskenämden kan därför behöva ge råd om hur och när arbetena bör utföras för att förhindra att arbetet sker under fiskens lektid och hur förstörda lekbottnar kan ersättas med nya.²²²

I förarbetena kommenteras att det fiskeintresse som avses är både allmänt och enskilt, såväl yrkesfiske som fritidsfiske.²²³ Något tillägg rörande definitionen av fisk som motsvarar det som gjorts i 11 kap. 8 § MB finns inte. Orsaken till detta kan sannolikt vara att bestämmelserna fyller delvis skilda syften. 11 kap. 8 § syftar till att inom ramen för en tillståndsprövning eller anmälan ta särskild hänsyn till fiskefrågor och göra den avvägning som är lämplig i det enskilda fallet. 11 kap. 15 § MB syftar i stället till att vid rensning då det inte råder tillståndspflicht särskild hänsyn ska tas till det fiske som förekommer i vattendraget. Att rensningen inte är tillståndspflichtig kan antingen bero på att tillstånd redan har getts och att dess inverkan på miljön då har prövats eller att rensningen inte förändrar rådande naturtillstånd.

Mot denna bakgrund ligger det närmast till hands att tolkningen av begreppet ”fisket” inte kan utsträckas till att omfatta vattenlevande blötdjur och vattenlevande kräftdjur.

²²² SOU 1977:27, *Revision av vattenlagen*, s 324 och 326.

²²³ Prop. 1981/82:130 s. 433 och 1997/98:45 s. 138 del 2

Markavvattning och rensning

HANDBOK 2009:5

NATURVÅRDSVERKET
ISBN 978-91-620-0163-6
ISSN 1650-2361

Handbok för tillämpningen av
bestämmelserna i 11 kapitlet i miljöbalken

Åtgärder för att avvatta mark är en tillståndspliktig vattenverksamhet. I stora delar av södra Sverige råder dessutom ett generellt förbud mot markavvattning. I dessa områden krävs att länsstyrelsen lämnar en dispens från förbudet före beslut om tillstånd kan prövas.

I handboken ger vi en fördjupad information jämfört med den mer översiktliga beskrivning om markavvattning och rensning som finns i vår tidigare handbok Vattenverksamheter – handbok för tillämpningen av 11 kapitlet i miljöbalken (2008:5).

Syftet med denna handbok är att underlätta myndigheternas arbete med prövning och tillsyn med stöd av miljöbalken, när det gäller markavvattning och rensning. Verksamhetsutövare, ideella organisationer, markägare och privatpersoner kan också ha nytta av handboken.

Handboken är ett stöd för att nå miljökvalitetsmålen som berör vatten: Ingen övergödning, Levande sjöar och vattendrag, Grundvatten av god kvalitet, Hav i balans, Levande kust och skärgård, Myllrande våtmarker, Bara naturlig försurning och Giftfri miljö.

Handboken bör även vara ett användbart verktyg i vattenförvaltningsarbetet för att nå miljökvalitetsnormerna samt målen med Sveriges åtaganden för Östersjön i HELCOM:s arbete enligt Baltic Sea action Plan.

